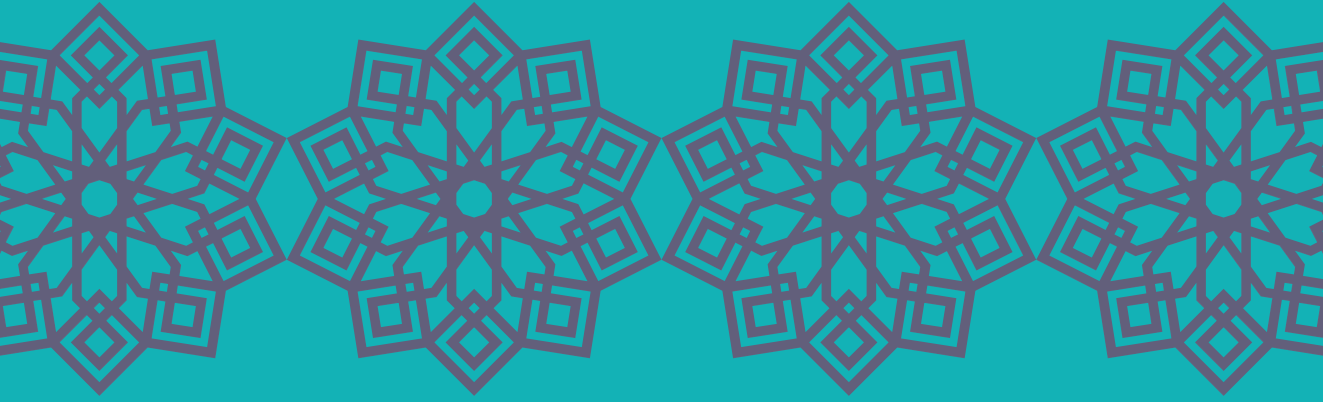

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi

Vol. 4 No.1 April 2018

www.politikarastirmalar.org

ISSN: 2528-9969

International Journal Of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

April/Nisan 2018

Volume / Cilt 4

Issue / Sayı 1

p-ISSN: 2528-9969

e-ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administration, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2018 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Resarch (PESA).

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is
Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler
Bünyamin Bezci
Serdar Güleler

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları
Soner Tauscher
Fikret Topal

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed, Durham University, UK
Prof. Dr. Ahmet K. Bayram, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Yayla, Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Tomar, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağce, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Kaya, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Kılıç, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Alev Erkilet, Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Derda Küçükcalp, Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Bıçkı, Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun, Çankaya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi

www.politikarastirmalar.org

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Makaleler / Articles

**E-DEVLET KULLANIMINA ETKİ EDEN
FAKTÖRLER VE VATANDAŞLARIN E-DEVLET ALGISI** 1
Oğuz Demir

**LİBERALİZM VE NEO-LİBERALİZM BİR KRİZ DÖNGÜSÜ
MÜ, YOKSA SİYASİ BİR KURGU MU?** 26
Mahmut Bozan

**BİR MODERNLEŞME REÇETESİ: MÜMTAZ
TURHAN'DA BİLİM ZİHNİYETİ KAVRAMI** 41
Ensar Kıvrak

Literatür İncelemesi

**" YARGI KURUMUNDA GÜVEN" YAZINI ÜZERİNDE
BİR İNCELEME** 49

Serdar Güleener ve İlknur Rabia Türkölmez

Kitap Değerlendirmesi / Review

**KAMUSAL ALANDA İLİŞKİLER: TOPLU YAŞAMIN MİKRO
İNCELEMELERİ** 60

İlknur Rabia Türkölmez

E-DEVLET KULLANIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER VE VATANDAŞLARIN E-DEVLET ALGISI

FACTORS AFFECTING THE USE OF E-GOVERNMENT AND THE E-GOVERNMENT PERCEPTION OF CITIZENS

Oğuz DEMİR

DOI: <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.01>

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi,
demiroguz.81@gmail.com.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Geliş 16 Nisan 2018
Kabul 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

E-devlet
Kamu Yönetimi
Bilgi ve İletişim Teknolojisi
Bürokrasi

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük değişim, vatandaşların gündelik hayatlarını etkilemekle kalmayıp devlet ile olan ilişkilerini bilgi toplumu temelinde yeniden tanımlamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin özelinde internet kullanımının artması ve yaygınlaşması kamu yönetimlerini de değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Bu değişim ve dönüşümün başat aktörü olan e-devlet geleneksel kamu yönetimine karşı değişimin simge haline gelmiştir.

Vatandaşların elektronik devlet kullanmamasında etkili olan faktörlerin neler olduğu, vatandaşların e-devlet uygulamalarını nasıl algıladığı, vatandaşların e-devlet uygulamalarına ne ölçüde güvendiği ve e-devletin kamu yönetimi üzerindeki etkisinin nasıl olduğu belirlemeye yönelik Düzce il merkezinde 100 kişi üzerinde bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, e-devlet uygulamalarını kullanan katılımcıların "e-devlet algısı" pozitif yönde iken, kullanmayan katılımcıların algısı negatif yöndedir. Ayrıca e-devletin kullanım amaçları cinsiyet, yaş, eğitim ve istihdam durumuna göre farklılaşmaktadır. Toplumda benzer koşulları yaşayan kişilerin benzer hizmet kategorilerinde hizmet alımının yoğunlaştığı görülmektedir.

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Received 16 April 2018
Accepted 21 April 2018

Keywords:

E-government
Public Administration
Information and
Communication Technologies
Vureaucracy

Today, the great change in information and communication technologies not only affects the daily lives of the citizens, but also redefines the relations with the state on the basis of the information society. Increasing use of the Internet and the widespread use of information and communication technologies in particular have caused public administrations to undergo change and transformation. The e-government, which is the dominant actor of this change and transformation, has become a symbol of change towards traditional public administration.

A survey of more than 100 people was conducted at the Düzce center to determine what factors are effective for citizens to use electronic state, how citizens perceive e-government applications, how much citizens trust e-government applications, and how e-government affects public administration. According to research findings, "e-government perception" of participants using e-government applications is in the positive direction whereas the perception of the participants who do not use is in the negative direction. In addition, e-government uses vary according to gender, age, education and employment status. It is seen that people who have similar conditions in the society are concentrated in the purchase of services in similar service categories.

© 2018 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yaşanan baş döndürücü gelişmeler hayatımızın her alanına nüfus etmekte ve etki alanı günden güne genişlemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojideki gelişimlere paralel olarak internete erişim ve kullanım oranının 1990' yıllardan itibaren artmaya başlaması ile devlet ve vatandaş arasındaki ilişki farkı bir boyut kazanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri yalnızca bireyleri etkilemekle kalmayıp kamu yönetimlerini de değişime ve dönüşüme uğratmıştır. Günümüzde tüm dünya da kamu yönetimlerindeki dönüşümün simgesi haline gelen e-devlet anlayışı, kamu yönetimlerindeki yeniden yapılanmanın ve dönüşümün başat kavramı olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin elektronik ortamda hızlı ve kolay bir şekilde sunumuna imkân tanıyan e-devlet, geleneksel kamu yönetiminin hantal ve bürokratik yapısına karşı yeni kamu yönetimi anlayışı içinde kilit bir rol üstlenmektedir.

2000'li yıllarında başlarında Türkiye'de kamu hizmetlerin elektronik ortamda verilebilmesi amacıyla düzenlemeler yapmış ve 2008 yılında dağınık halde kamu hizmeti veren web siteleri www.turkiye.gov.tr -adresinde tek çatı altında birleştirmiştir. Geçen süre zarfında birçok kamu hizmeti elektronik ortama aktarılmıştır. Fakat e-devlet hizmetleri sunumunda kamu kurum/kuruluşlarında idari ve teknik aksaklıkların yaşanması e-devlet hizmetlerinin verilmesinde önemli engeller olarak durmaktadır. Bununla birlikte e-devlet üzerinden verilen hizmetlere kullanıcıların katılımı yeterli ölçüde sağlanamadığı söylenebilir. E-devlet hizmetlerinden yararlanması beklenen vatandaşların elektronik ortamda birkaç dakikada alabilecekleri hizmetleri bazen saatlerce süren yüz yüze işlemler ile almaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Bu noktada çalışmanın amacı ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetiminde e-devlet uygulamasının genel bir değerlendirmesini yapmak, e-devlet uygulamasının kullanımına veya kullanılmamasına etki eden faktörlerin neler olduğunu ortaya koymak ve vatandaşların e-devlet algısını ölçmektir.

E-devlet kamu hizmetlerinin süreçleri ve sunuluş biçimi ile başta devlet-vatandaş olmak üzere devlet-özel sektör ve devlet-sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkileri dönüştürmüş ve bilgi toplumu temelinde yeniden tanımlamıştır. E-devlet, bu yeni süreçten etkilenecek olan aktörlerce benimsenmesi ve kabul görmesi oranında başarıya ulaşacaktır. Bir başka deyişle, e-devlet uygulamaları, vatandaşlar, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve diğer tüm kurum ve kuruluşlar tarafından benimsendiği oranda başarılı olabilecektir. Bu bağlamda e-devletin aktörü konumunda bulunana vatandaşlar, kamu çalışanları ve özel sektörün bu konudaki tutum, düşünce ve beklentilerinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Çalışmada bahsi geçen aktörlerin tamamını ele alıp incelemek, çalışmanın içeriği açısından oldukça güçtür. Bu nedenle çalışmada yalnızca e-devletin başat aktörü olan vatandaşlar perspektifinden incelenecektir.

1. Elektronik Devlet Kavramı

Elektronik devlet ya da e-devlet, kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade etmektedir. E-devlet kavramı ile birlikte kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade eden kavramlar, “dijital devlet” (digital government), “sanal devlet” (virtual government), “kablolu devlet” (wired government), “online devlet” (online government) birbirlerinin yerine kullanılmakta olup e-devlet kavramının alanı domine ettiğini ve daha yerleşik kullanıldığını söyleyebilmek mümkündür (Sobacı, 2012: 6).

E-devlet kavramına ilişkin literatürde herkes tarafından kabul görmüş bir tanıma rastlamak mümkün değildir. Her alan kavrama kendi penceresinden bakmakta ve tanımlamaktadır (Örselli ve Taşpınar, 2016: 8). Tanımlamalar sadece anlamsal açıdan değil, teknik bakış açısı ve e-devletin öncüllerini yansıtmada noktasında ulusal ve uluslararası düzeylerde de farklılıklar göstermektedir (Şahin, 2007: 517). Bu farklılıklar e-devlet kavramının herkes tarafından kabul gören bir tanımına kavuşmasını zorlaştırmaktadır. Fakat E-devlet tanımlamalarında genel olarak teknolojik araçlar, uygulama alanları, vatandaşlar ve paydaşlar ve devletin aktif rolü gibi unsurların bir ya da birkaçını içermektedir (Sobacı, 2012: 7-8).

E-devlet, internet ve diğer dijital araçların kullanımı vasıtasıyla devlet bilgi ve hizmetlerinin çevrimiçi olarak vatandaşlara sunulmasıdır (West, 2004: 16). Gil Garcia ve Pardo’ya göre (2005: 187-188) e-devlet, kamu hizmetlerinin verilmesinde, yönetsel etkinliğin geliştirilmesinde, demokratik değer ve mekanizmaların teşviki için bilgi ve iletişim teknolojilerin yoğun ve yaygın kullanımını ifade eder. Birleşmiş Milletler ve Amerikan Kamu Yönetimi Topluluğu (2002: 1) e-devlet kavramını, “vatandaşlara bilgi ve hizmet sunmak amacıyla internet ve world wide web’den faydalanmak” olarak tanımlamaktadır.

E-devlet kavramı kendiliğinden ortaya çıkmış bir kavram olmayıp, tarihsel süreç içerisinde artan gereksinimlerin ortaya çıkardığı ve bilişim teknolojilerinin katkılarıyla şekillenecek olan devlet anlayışının bir ifadesidir (İnce, 2002: 12). Kavramın ilk kez Eylül 1993’te Amerika Birleşik Devletleri’nde “Ulusal Performans İncelemesi” (NPR) tarafından ilk kez kullanıldığı görülmektedir (Misra, 2007: 23). Kavram, 1990’larda yayınlamaya başlamasına rağmen kamu kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, bilgisayar tarihinin başlangıcına kadar götürülebilir (Grönlund ve Horan, 2004: 714). Tarihsel süreç içerisinde e-devletin hangi aşamalardan geçerek günümüze geldiği konusunda genel kabul gören gelişim çizgisi Leigh ve Atkinson (2001: 6-8) tarafından kısaca şöyle özetlemek mümkündür.

Aşama 1: İnternetin Bilgi Paylaşımı Amacıyla Kullanılması (1993-1998)

1990’lı yılların sonuna kadar kamu kurumlarına ait internet siteleri pasif bir biçimde vatandaşlara bilgi sunmak amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemde etkileşimli bir yapı mümkün değildir.

Aşama 2: Online Olarak İşlem Yapılması ve Hizmet Sunumu (1998-2001) 1990'lı yılların sonundan itibaren kamu kurumlarına ait siteler, bilgi sağlayıcı konumdan işlemsel modele doğru geçiş yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde sistem yavaş işlediğinden dolayı etkin bir hizmet sunumundan söz etmek pek mümkün değildir. Bununla beraber sistem vatandaşların tüm işlemlerini yapabilecekleri bir aşamaya doğru yol almaktadır. Bu dönemde vatandaşlar vergi ödemeleri, sigorta prim ödemeleri ve çeşitli işlemleri online gerçekleştirebilmektedir.

Aşama 3: Web Sitelerin Bütünleşmesi (2001-?)

Bu aşamada e-devlet, kamusal hizmetleri daha etkin ve bütünsel bir şekilde vatandaşlara sunumunu içermektedir. Bu aşamada e-devlet halkın problemlerini çözmeye odaklanmalıdır. Elektronik devlet, doğru web sitesini bulmak için taramaya ihtiyaç duymadan vatandaşlarına sorunsuz bir şekilde hizmetlerini sunmalıdır.

2. Elektronik Devletin Amaçları ve Yararları

Her devlet, kendi siyasal sistemine uygun olarak, “e-devlet” kavramına farklı anlam ve içerik yüklemiştir (Şahin, 2016: 74). Bununla birlikte e-devlet kavramının temel unsurları olan devlet, vatandaş, özel sektör ve kamu görevlilerinin e-devlete ilişkin amaçları da farklı şekillerde ele alınılmaktadır. Genel olarak e-devlet üç amaca yönelik ortaya çıkmıştır. Kamu hizmetlerini yaygın ve erişilebilir hale getirmek; vatandaşların istek ve eğilimlerini hizmet üretim ve yönetim sürecinde daha etkin değerlendirmek ve katılımcı yurttaşlığın önünü açmak ve devlet kurumlarının daha rasyonel ve verimli çalışmasını sağlamaktır (Büke, 2002: 3). E-devlet anlayışı bürokraside de köklü bir değişim ve dönüşümün ifadesidir. Kısacası, geleneksel devlet anlayışından e-devlete geçişte asıl amacın devletin hizmet sunduğu vatandaşların yaşam standartlarının iyileştirilmesidir (Şahin ve Örselli, 2003: 349).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan ve kamu yönetiminin gerek kendi içerisinde gerekse paydaşlarına yönelik hizmet sunumdaki dönüşümün ifadesi olan elektronik devletin birtakım yararları bulunmaktadır. Bu yararlar değerlendirilirken literatürde bazı yazarların genel hatlarıyla yer verdiği, bazı yazar/kuruluşların ise farklı sınıflandırmalara yer verdiği görülmektedir.

Heeks (2001: 3), e-devletin sağlayacağı faydaları içsel ve dışsal faydalar olarak incelemektedir. Buna göre: daha iyi çalışan motivasyonun sağlanması, daha fazla siyasal kontrol oluşturma ve iyi bir kamusal imaj geliştirilmesi kamu kurumlarının içsel faydaları olarak değerlendirilirken, vatandaşlara hizmet üretimi, hizmetin daha ucuz sağlanması ve yabancı yatırımcıların teşviki ise dışsal faydaları oluşturmaktadır.

Elektronik devletin yararlarına ilişkin bir diğer ayırım Birleşmiş Milletler (2008: 7) tarafından yapılmıştır. Kurum içi faydalar ve kurum dışı faydalar olmak üzere ikili bir ayırım yapan BM'ler kurum içi faydaları; kırtasiyeciliği azaltma, işlem maliyetlerinin azaltılması, bürokratik süreçlerin

basitleştirilmesi, daha fazla etkinlik, daha fazla koordinasyon ve iletişim, şeffaflığı artırma, kurumlar arası bilgi paylaşımı ve bilgi yönetimi güvenliği olarak ele almıştır. Bunun ile birlikte, hizmetlerin daha hızlı sunumu, daha fazla etkinlik, hizmet alımında esneklik, hizmet sunumunda yenilik, daha fazla katılım, daha güçlü vatandaş ve vatandaş katılımı gibi faydalar ise kurum dışı faydalar olarak değerlendirilmiştir.

3. E-Devlet Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar

E-devlet, kamu kurumlarına ve vatandaşlara çeşitli avantajlar sunarken, aynı zamanda çeşitli sorunları içinde barındırmaktadır. Başarılı bir e-devlet girişimi için şüphesiz sorunların doğru teşhis edilmesi ve aşılması gerekmektedir. Heeks (2003: 2), gelişmekte olan ülkelerdeki 40'tan fazla e-devlet projesinin %35'nin başarısız olduğunu %50'sinin kısmen başarısız olduğunu %15'nin başarılı olduğu belirtmektedir. E-devlete ilişkin sorunlar ülkeden ülkeye değiştiği gibi aynı ülke içerisinde farklı bölgelerde de farklılaşmaktadır.

Bu noktada e-devlete ilişkin sorunların neler olduğu sorusu ortaya çıkmaz. Literatürde e-devlete ilişkin sorunlar farklı akademisyenler tarafından değişik boyutlarda ele alınıp incelenmiştir. Schwester (2009: 113-122), Amerika bağlamında e-devletin kabul edilmesini engelleyen faktörleri şöyle ifade etmektedir: “çalışanların direnci, liderlik, üst düzey yetkililerin destek eksikliği, teknik engeller, güvenlik ve gizlilik kaygısı ve toplumsal farkındalık”.

Gil-Garcia ve Pardo (2005: 190), elektronik devlet uygulamalarında temel sorunları şöyle ifade etmektedir: 1) bilgi ve veri zorlukları, 2) bilgi teknolojisi ile ilgili zorluklar, 3) örgütsel ve yönetsel zorluklar, 4) yasal ve düzenleyici zorluklar 5) kurumsal ve çevresel zorluklar. E-devletin sorunlarına yönelik çalışmaları listesini uzatmak mümkündür. Fakat bu yaklaşım genel bir çerçeve çizmeyi zorlaştırmaktadır. Her araştırmacı kendi perspektifinden sorunlara ilişkin farklı kilit noktalar bulmuş ve bunun üzerine odaklanmıştır.

Rana, Dwivedi ve Williams (2013: 177-198), e-devlet kabulünün kritik zorluklarını ve engellerini sistematik olarak incelemiş ve analiz etmiştir. Zorlukları, engelleri ve kritik başarı faktörlerini inceleyen ve analiz eden toplam 78 ilgili araştırma makalesi, e-devlet kabulü araştırması üzerine toplam 448 makale grubundan seçilmiştir. Çalışmada, farklı çalışmalar tarafından araştırılan en önemli arz ve talep taraftaki zorlukları, engelleri ve kritik başarı faktörlerini incelemek üzere 2000-2011 yılları arasında yayınlanana makalelerden yararlanılmıştır. İlgili çalışmalar boyunca karşılaşılan en yaygın karşılaşılan zorluklar ve engeller, arz tarafıyla (yani uygulama) ilgili zorlukların ve engellerin talep tarafına uygulanan zorlukların yaklaşık üç katı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, teknolojik engeller, güvenlik ve gizlilik eksikliği, güven eksikliği, kaynak yetersizliği, dijital bölünme, kötü yönetim ve altyapı, farkındalık eksikliği, yasal engeller, BT altyapısının eksikliği ve esneklik gibi bulguların bazıları

arasında yer almıştır. Ayrıca e-devlet girişimlerinin başarısı için vatandaşların memnuniyet, bilgi doğruluğu, güvenlik ve gizlilik bazı kritik faktörler olduğu tespit edilmiştir.

4. Araştırmanın Amacı

Araştırma, Düzce il merkezinde ikamet eden vatandaşların e-devlet uygulamalarını nasıl algıladıkları ve e-devlet ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşlerinin neler olduğunu birinci elden öğrenme amacıyla, 1-30 Ocak 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonucu elde edilecek bulgulardan hareketle e-devlet uygulamalarının ülkemiz de benimsenmesini kolaylaştıran ya da engelleyen faktörlerin talep yanlı olarak belirlenmeye çalışılmaktadır.

5. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Düzce il merkezinde yerleşik 100 vatandaşdır. Bu çerçevede e-devlet uygulamalarını kullanan 50 ve kullanmayan 50 vatandaş ile 1-30 Ocak 2018 tarihleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Araştırma evreninin sayıca az olması nedeniyle, örneklemin tüm evreni kapsamı amaçlanmıştır.

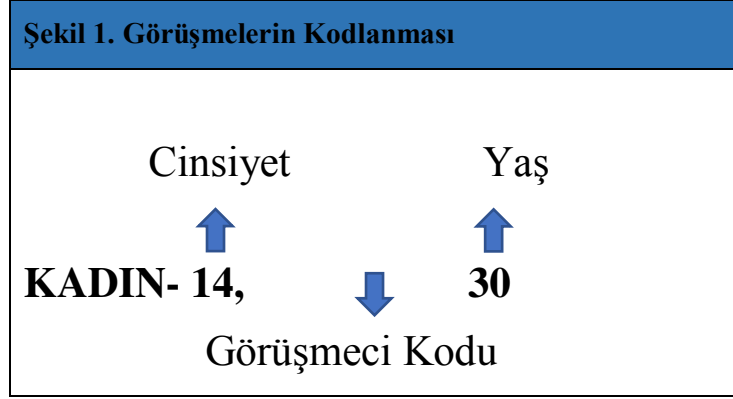
6. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. E-devlet uygulamalarını kullanan 50 vatandaş ve kullanmayan 50 vatandaş ile yarı yapılandırılmış (yarı yapılandırılmış) mülakat yöntemi ile ortalama olarak 15-25 dakika görüşme yapılmıştır. E-devlet uygulamalarını kullanan vatandaşların tespitinde; e-devlet şifresine sahip olmak, Tablo 1’te gösterilen sık/çok kullanılan hizmetlerden bir ya da birkaçını sürekli olarak kullanma ölçütü olarak kabul edilmiştir. Elektronik devlet hizmetlerini kullanmayan vatandaşların tespitinde; e-devlet şifresi bulunmayan ve Tablo 1’te gösterilen hizmetleri doğrudan kamu kurum ve kuruluşlarına gelerek alan vatandaşlar ölçütü olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1: Sık Kullanılanlar-Çok Kullanılanlar

Adli Sicil Kaydı Sorgulama	Mahkeme Dava Dosyası Sorgulama
Mobil hat sorgulama	Araç Plakasına Yazılan Ceza Sorgulaması
Askerlik durum belgesi sorgulama	E-Bordro Hizmeti
Yerleşim Yeri ve Diğer Adres Belgesi Sorgulama	Burs ve Kredi Taahhütnamesi Onay İşlemleri
SGK(4A/4B/4C) İşlemleri	Tapu Bilgileri Sorgulama
Günlük Döviz Kurları	Öğrenci Belgesi Sorgulama İşlemleri

Katılımcıların kimlik bilgilerine ilişkin kendilerinden bilgi talep edilmiş fakat çalışmanın metninde anonim ifadeler kullanılması tercih edilmiştir. Metin içerisinde katılımcılara dair ifadeler aktarılırken her birine bir numara verilmiş, erkek ve kadın olmak üzere oluşan bir adlandırma kullanılmıştır. Katılımcılara bunun bir bilimsel çalışma olduğu ve başka amaçlar için kullanılmayacağı vurgulanmıştır.

7. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu başlık altında araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları değerlendirildiğinde; erkeklerin %55'lik, kadınların ise %45'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet bakımından dağılımlarının dengeli olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

	Kullananlar		Kullanmayanlar	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
CİNSİYET				
<i>Erkek</i>	27	54	28	56
<i>Kadın</i>	23	46	22	44
YAŞ				
<i>18-28 Yaş arası</i>	15	30	6	12
<i>29-39 Yaş arası</i>	11	22	10	20
<i>40-50 Yaş arası</i>	10	20	15	30
<i>51-61 Yaş arası</i>	8	16	10	20
<i>62 yaş ve üzeri</i>	4	8	8	16
Toplam	48	96	50	100
<i>Cevapsız</i>	2	4	-	-

Toplam	50	100	50	100
EĞİTİM				
<i>İlkokul</i>	1	2	9	18
<i>Ortaokul</i>	7	14	12	24
<i>Lise</i>	22	44	17	34
<i>Üniversite</i>	15	30	10	10
<i>Lisansüstü</i>	5	10	2	4
Toplam	50	100	50	100
AYLIK GELİR				
<i>500 TL ve az</i>	7	14	7	14
<i>501-1000 TL arası</i>	6	12	13	26
<i>1001-2000 TL arası</i>	14	28	13	26
<i>2001-4000 TL arası</i>	14	28	10	20
<i>4001 TL ve üzeri</i>	5	10	7	14
Toplam	46	92	45	90
<i>Cevapsız</i>	4	8	5	10
Toplam	50	100	50	100
MESLEK				
<i>İşçi-Özel Sektör</i>	17	34	15	30
<i>Memur</i>	10	20	5	10
<i>Esnaf</i>	4	8	5	10
<i>Serbest Meslek</i>	3	6	4	8
<i>Emekli</i>	5	10	7	15
<i>Ev Hanımı</i>	3	6	8	16
<i>Öğrenci</i>	8	16	6	12
Toplam	50	100	50	100

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş özellikleri incelendiğinde, katılımcıların %21'i "18-28 yaş", %21'i "29-39 yaş", %25'i "40-50 yaş", %18'i "51-61 yaş", %12'si "62 yaş ve üstü" olduğu gözlenmektedir.

Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde; %10'u "İlköğretim", %19'u "Ortaokul", %39' "Lise", %25'i "Üniversite", %7'si Lisansüstü" mezunu oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde lise ve üniversite mezunu kişilerin örneklem kapsamında %64'ü oluşturmaktadır

Gelir durumu açısından katılımcıların %14 "500 TL ve az", %19'u "501-1000 TL", %27'si "1001-2000 TL", %24'ü 2001-4000 TL", %12'si 4001 TL ve üstü" gelire sahip oldukları görülmektedir.

Katılımcılardan gelir düzeyi 500 TL ve altı olanların büyük çoğunluğunu öğrenciler ve ev hanımları oluşturmaktadır.

Katılımcıların %32'si "İşçi-Özel Sektör", %15'i "Memur", % 9'u "Esnaf", % 7'si "Serbest Meslek", %12 "Emekli", % 11'i "Ev Hanımı" ve % 14'ü "Öğrenci" meslekleri sahiplerinden oluşmaktadır. Çalışmada e-devlet kullanan memurlar kullananlar arasında %20'lik dili oluşturmaktadır. Memurların oranının yüksek olmasının nedeni gerek vatandaş olarak e-devlet kullanıcısı olmaları gerekse çalıştıkları kurumlarda e-devlet ile alakalı olarak gözlem yapabileme imkanını sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

8. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada elde edilen bulgular, araştırmaya katılan vatandaşların eğitim, istihdam durumları, gelir durumlarının yanı sıra; temel olarak "elektronik devlet uygulamalarından yararlanma nedenleri", "elektronik devlet kamu yönetimi üzerindeki etkisi", "elektronik devlet hizmetlerinden yararlanma amaçları ve buna etki eden temel faktörler", "elektronik devlet kullanımında yaşanan sorunlar" "elektronik devlete güven ve elektronik devlet kullanımı" ile "vatandaşların elektronik devlet uygulamalarından beklentilerine", ilişkin algıları başlıklar altında analiz edilerek incelenmiştir.

9. Vatandaşların Elektronik Devlet Uygulamalarını Kullanmama Nedenleri

Ülkemizde on yılı aşkın süredir vatandaşların kullanımına açık olan e-devlet gerek arz yanlı gerekse talep yanlı sorunlar neticesinde arzu edilen düzeyde başarı sağlayamamıştır. Bu bağlamda çalışmada e-devlet üzerinden yapılan işlemleri doğrudan kamu kurum ve kuruluşlarına giderek alan vatandaşlara e-devlet kullanmama nedenlerine ilişkin ve e-devlet algılarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda,

- Düzce İl Emniyet Müdürlüğü,
- Düzce Adliyesi,
- Düzce Vergi İdaresi Müdürlüğü,
- Düzce Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü,
- Düzce Askerlik Şube Başkanlığı,
- Düzce Tapu ve Kadastro İl Müdürlüklerine gelen vatandaşlar ile görüşmeler yapılmıştır.

"Kamu kurum ve kuruluşlarındaki işlemlerinizi elektronik devlet hizmetlerinden niçin yararlanmıyorsunuz?" sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu e-devlet hizmetlerinden haberlerinin olmadığını, kurumlara bizzat gitmeyi tercih ettiğini ve internet üzerinden işlem yapmayı güvenilir bulmadığını belirtirken, internet ve bilgisayar kullanmayı bilmediğini ve kamu kurumlarının sitelerinin

içeriği karmaşık olduğu için tercih etmediğini dile getiren katılımcı sayısı oldukça az olduğu ifade edilebilir.

Adli sicil kaydı için Düzce Adliyesine gelen ve e-devlet hizmetlerinden haberi olmayan 26 yaşında erkek katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“E-devleti duyuyorum fakat hangi işlemler yapılıyor bilmiyorum. Şifre alınması gerektiğini duydum birde. Şöyle bir durumda var tabii devlet dairesine geldiğimiz zaman başka işlemlerde yapıyoruz. Zaten kamuda işlemler nasıl olduğunu pek bilmiyorum. Geldiğimde memurlara soruyorum.” (Erkek-98, 26)

E-devleti duyduğunu fakat kamu kurumlarına gitmeyi tercih ettiğini ifade eden katılımcıların sayısı oldukça yüksektir. Katılımcılar kamu yönetimindeki prosedürü bilmediklerini, kamu kurumlarına geldiklerinde işlemlerin nasıl olması gerektiğini memurlardan öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

“E-devleti internette veya televizyonda görüyorum bazen. Şifre almadım. Zaten işlemlerde e-devlet üzerinde olsa burada bu kadar sıra olmaz herhalde. Sabahtan beri kamu kurumlarında işlemlerim var her gittiğim kurumda sıra var. Görevlilere sormasam işlemlerin nasıl yapılacağını inan üç gün uğraşırım.” (Kadın-52, 42)

“E-devletten haberim var. Ama ben işlemlerin nasıl olacağını bilmiyorum. Bir kurumda işlemim bittiğinde diğer kuruma yönlendiriyorlar.” (Erkek-95, 31)

E-devlet kullanımında önemli bir sorun alanı oluşturan güvenlik sorunları katılımcıların e-devlet kullanmamasında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu e-devlet kullanmayı güvenilir bulmamaktadır. 34 yaşında kadın katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“Ben güvenmiyorum. Hem internet üzerinden ne kadar güvenli olabilir. Neredeyse her gün internete üzerinden bilgilerin çalındığı haberleri çıkıyor. Etrafımızda da görüyorum. Dolayısıyla e-devlet üzerinden yapılan işlemlere güvenmiyorum.” (Kadın-58, 34)

Elektronik e-devlet kullanımının önünde en büyük engel olan internet ve bilgisayar kullanımını bilmeme veya erişim katılımcılarda düşük oranda rastlanmıştır. Elli yaş üstü ve düşük gelir grubu içerisinde bulunan katılımcıların büyük çoğunluğu e-devlet kullanmama nedenleri arasında internet ve bilgisayar kullanmamayı belirtmiştir. 55 yaşında emekli katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Bilgisayardan anlasam inan hiç buraya kadar gelmem. Sıra bekliyoruz bunun dışında maddi kaybımız var. Birkaç dakikalık işlemde olsa geliyoruz.” (Erkek-61, 55)

“Bilgisayarım yok internette her zaman ulaşamıyorum dolayısıyla gelmek durumundayım.” (Erkek-67, 50)

Katılımcılardan 50 yaş ve üzeri olanların bilgisayar ve internet kullanmayı bilmemeleri e-devlet kullanımında önemli bir engel olarak durmaktadır. Bununla birlikte düşük gelir gruplarının bilgisayar ve internete erişim olanaklarına sahip olamamaları e-devlet kullanımında önemli bir sorun alanı olarak belirginleşmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarının internet sayfalarının karışık veya kötü olduğunu ifade eden katılımcıların oranı düşük düzeyde kalmıştır.

10. Elektronik Devletin Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkisi

E-devlet uygulamalarının kamu yönetimi üzerinde etkisi literatürde bürokrasinin azaltılacağı, işlem hızının artacağı, hizmet kalitesinin artacağı ve şeffaf kamu yönetimi anlayışının gelişeceği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda kullanıcılara kamu hizmetlerinin sunulduğu şekilde ve kamu yönetimimin işleyişi açısından olumlu ve olumsuz görüşleri sorulmuştur. **“E-devlet uygulamalarının kamu hizmetlerinin sunulduğu şekilde olumlu ve olumsuz nasıl bir etkiye bulunabilir?”** sorusuna katılımcıların % 80’i olumlu etkileri olduğunu, % 20’sinin ise hem olumlu hem olumsuz etkileri olduğunu belirtmişlerdir.

Kullanıcıların büyük çoğunluğu kamu hizmetlerin zaman ve mekâna bağlı olmaksızın erişim mümkün hale gelebileceğini, kamu hizmetlerine aracısız olarak erişimin mümkün hale geldiğini, hizmet kalitesinin arttığını, zaman tasarrufu sağladığını, işlemlerinin hızının arttığını ve adam kayırmannın (torpilin) önüne geçileceğini belirtmişlerdir. Bu ifadeleri destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sıralanabilir;

“Öncelikle hizmet kalitesinin arttığını düşünüyorum. Bunun birlikte ben esnafım iş yerini bırakıp sürekli olarak devlet dairelerine gitme imkânım olmuyor. E-devlet uygulamaları ile mesai saatlerine bağlı kalmadan ve hafta sonu işlemlerimi halledebiliyorum. Bu benim için hem zaman bakımından hem de maddi olarak tasarruf sağlamamı sağlıyor.” (Erkek-32, 46)

“Şu şekilde açıklayabilirim. 2010 yılında üniversiteye başladım. Aynı dönemde Kredi ve Yurtlar Kurumundan kredi başvurusu yaptım ve kredi çıktı. Krediyi almam için gerekli evrakları düzenleyerek önce notere daha sonrada Kredi ve Yurtlar Kurumu İl müdürlüğüne gittim. Noter ve müdürlükle çok sıra vardı onun için 2 gün boyunca bu işlemlerle uğraştım. Daha sonra bankaya gittiğimde yine aynı sırayla karşılaştım. 2014 yılında mezun oldum ve 2015 yılında yüksek lisansa başladım. Tekrar kredi başvurusunda bulundum. Sistem değişmişti e-devlet üzerinden sözleşme imzaladım. Bu işlem yaklaşık 3-4 dakika kadar kısa bir süre sürdü. Bu açıdan baktığı zaman e-devlet zaman, para ve hız olarak ciddi avantajlar sağlıyor.” (Kadın-26, 26)

Hizmetin sunulmasında olumsuz etkilerini olabileceğini düşünen 32 yaşında özel sektörde çalışan kadın katılımcı “yaşlı, engelli veya internet kullanmayı bilmeyen toplum kesimlerinin zorlanabileceğini” belirtmiştir. 44 yaşında özel sektörde çalışan erkek katılımcı “karışıklığa yol açabileceğini” belirtmiştir. Olumsuz etkiye bulunabileceğini düşünen katılımcıların büyük bir kısmı “güvenlik problemleri” olabileceğini ifade etmişlerdir.

Kullanıcıların büyük çoğunluğu **“E-devlet sisteminin kamu yönetiminin işleyişi üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünüyor musunuz?”** sorusuna bürokrasinin azaldığı, tasarrufun artacağını, işlemlerin hızının artacağını, iş yükünün azalacağına, kamu hizmetlerinin sürekli hale geleceğini dile getirirken, kamu yönetiminin daha şeffaf olacağını, kamu hizmetlerinin daha denetlenebilir, kâğıt tüketiminin azalacağına ve kamu yönetiminin daha eşitlikçi bir yapıda olacağını belirtenleri oranı düşük kalmıştır.

Kamu hizmetlerinin elektronik ortamda verilmeye başlamadan önceki ve sonraki durumunu kıyaslayan 44 yaşındaki adliye de yazı işleri memuru erkek katılımcı bazı toplumsal kesimlerin belirli dönemler de

yoğun olarak geldiğini fakat e-devlet hizmetleri ile birlikte yine bu kesimlerde azaldığını ve e-devlet hizmetlerinin kamu yönetiminin işleyişin de olumlu etkilerini ifade etmektedir:

“20 yıldır memurum ilk başladığım dönemde tabi elektronik ortamda işlem yapılmıyordu. O dönemde vatandaşlar rutin işlerin de olsun veya başka işlemlerde olsun kamu kurumuna gelerek işlemlerini tamamlıyordu. E-devlet üzerinden örneğin adli sicil kaydı veriliyor. Gençler özelinde üniversiteye yeni başlayanlar ve üniversite mezunu kişiler son birkaç yıldır eski nazaran daha az geliyor. Adli sicil kaydı vb işlemler belirli dönemlerde okulların açıldığı veya kapandığı dönemde çok talep ediliyor. Sade bu işlem bile uzun kuyrukların oluşmasını engelliyor. Memurların iş yükü biraz olsun hafiflettiğini söyleyebilirim.” (Erkek-8, 44)

Kullanıcıların büyük bir kısmı e-devlet işlemleri ile birlikte kamu kurumlarına gitmeksizin işlemleri gerçekleştirebildiklerini bu yolla kamu kurumlarında yoğunlukların oluşmayacağını, iş yükünün azalacağını, tasarrufun artacağını, kamu hizmetlerinde sürekliliğin artacağını ve işlemlerin elektronik ortamda olmasından dolayı bürokratik süreçlerin azalacağını ifade etmektedir:

“En basit diyebileceğimiz işlemler de bile bir sürü imza gerekiyor ya da farklı birimlerde onaylatmak gerekebiliyor. Üniversite yıllarımda öğrenci belgesi alıp oylatmak için farklı birimlere gitmek gerekiyordu. Bence diğer kurumlarda da aynı. Hiçbir işlem yapmayı sadece bilgi almak amaçlı kamu kurumuna gitseniz de sıra bekleye biliyorsunuz. E-devlet bunu kısmen ortadan kaldırdığını düşünüyorum. Böylelikle bürokrasinin ortandan kalkabileceğini düşünüyorum.” (Erkek-2, 32)

“Bence birçok olumlu etkisi var. Kırtasiyecilik azalıyor, işlemler daha hızlı bir şekilde gerçekleşiyor ve bugün git yarın gel ortadan kalkıyor. Bunlarla birlikte bence önemli bir şey tasarrufun sağlanması. Kâğıt tüketiminin azalması başlı başına önemli bir şey. Sadece kâğıt olarak bakmamakta lazım makinalar enerji harcıyor, bakım onarım bunları da katabiliriz. Sadece fotokopi işlemlerine bakan personel dahi var.” (Kadın-50, 63)

E-devlet uygulaması ile birlikte kamu yönetiminin daha az kâğıtla işlemlerini gerçekleştireceğini bu yolla doğa daha az zarar verileceğini ifaden eden 28 yaşında kadın katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Ülkemizde kâğıt tüketiminin önemli bir kısmını devlet tarafından yapılıyor. Kamu yönetiminde işlemler yazılı olmak zorunda bu bakımdan e-devlet kamu yönetiminin kâğıt tüketimini azaltacağını düşünüyorum. Bu duruma sadece ekonomik açıdan bakmamak gerekiyor. Sonuçta kâğıt doğal kaynaklarımızdan yani ağaçlardan üretiliyor. Ne kadar az kâğıt tüketimi o kadar doğaya az zarar olarak görüyorum.” (Kadın-15, 28)

E-devlet uygulamalarını kullanmayan vatandaşlar **“E-devlet uygulamalarının kamu hizmetlerinin sunulduğu şekilde olumlu ve olumsuz nasıl bir etkide bulunabilir?”** sorusuna büyük çoğunluğu bu konu hakkında bir bilgiye sahip olmadığını belirtirken, olumlu ve olumsuz etkileri bulunabileceğini düşünenlerin oranı daha az düzeydedir. Bilgi sahibi olmadığını belirten katılımcılar e-devlet kullanmadıklarından dolayı bir mukayese yapmayacaklarını belirtmiştir.

Olumlu etkide bulunabileceğini düşünen katılımcıların büyük çoğunluğu zaman ve mekân kısıtı olmaksızın kamu hizmetlerine ulaşılabilirliğini belirtmişlerdir. Olumsuz etkide bulunabileceğini düşünen katılımcıların büyük çoğunluğu internete erişim imkânı ve bilgisayar, akıllı telefon vb. iletişim araçlarını kullanamayan toplum kesimlerinin zorlanabileceklerini ifade ederken, karışıklığa yol

açabileceğini ifade eden katılımcıların orana daha düşük düzeydedir. Bu görüşleri destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

“Ben şahsen e-devlet ile kamu kurumlarına gelmeden işlemleri yapabileceğimiz için olumlu etkileri olabileceğini düşünüyorum. Fakat bir bilgilendirme olabilir veya kamu spotu gibi bir şey e-devlet anlatılabilir. Öğreneğin ben bilmiyorum ne var ne yok e-devlette.” (Kadın-97, 51)

“Muhakkak olumlu etkileri var. Örneğin sıra bekleme olmaz. Ama kamuya ait işlemlere de yabancıyız toplum olarak. Belge alacaksınız bir bakıyorsunuz belgenin adı değişmiş veya o işlem kalkmış başka işlem gelmiş. Bunlara da çözüm bulursa iyi olacağını düşünüyorum.” (Kadın-93, 52)

“E-devlet sisteminin kamu yönetiminin işleyişi üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna e-devlet kullanmayan katılımcıların büyük çoğunluğu olumsuz cevap verdiği görülürken, olumlu etkileri olduğu ifade eden katılımcıların oranının bir hayli düşük olduğu söylenebilir. Katılımcılardan olumlu etkilerinin olmadığını ifade edenlerin büyük kısmının; kamu kurumlarında yaşanan sıraları, bürokratik işlemlerin fazlalığını ve birçok işlemin e-devlet üzerinden yapılamadığını gerekçe gösterdikleri ifade edilmektedir.

Kamu kurumlarında yaşanan yoğunluklar ve bürokratik işlemlerin fazla olduğunu, e-devlet ile bu yoğunlukların azalmadığını ifade eden 25 yaşında özel sektörde çalışan erkek katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şunu söylemek istiyorum. Kamu kurumlarına geldiğimiz zaman her zaman olmasa dahi sıra bekliyoruz ve çok fazla kırtasiyecilik var. E-devlet kullanılıyor ülkemizde fakat bakın yine sıra var ve yine fazla bürokrasi bundan dolayı olumlu etkisi pek olduğu düşünmüyorum.” (Erkek-62, 25)

Olumlu etkileri olabileceğini ifade eden katılımcıların büyük çoğunluğu; kamu hizmetlerinin hızının artacağını, bürokrasinin azalacağını ve tasarrufların artabileceğini ifade etmişlerdir. 32 yaşında kadın katılımcı bürokrasinin azalacağını ve devletin ekonomik anlamda tasarruf sağlayabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bürokrasi azalır en büyük olumlu tarafı bence. Birde devlet açısından tasarruf sağlanır. Ben bir işim oluyor örneğin başvuruyorum bir sürü kâğıt veriliyor. Her gün kaç bin kişi yapıyor bu işlemleri böyle baktığımızda büyük oranda tasarrufun sağlanacağını düşünüyorum.” (Kadın-100, 32)

E-devlet sisteminin kamu yönetiminin işleyişi üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünen tüm katılımcıların; kamu hizmetlerinin hızının artacağını, bürokrasinin azalacağını ve tasarrufların artabileceğini yönünde benzer tutum sergiledikleri söylenebilir.

11. Elektronik Devlet Kullanımında Yaşanan Sorunlar

Görüşmeler esnasında en kısa diyaloglar e-devlet kullanımında yaşanan sorunlar yani e-devlet kullanımında gerek hizmeti almadan önce gerek hizmet alımı sırasında karşılaştıkları problemlere ilişkin olmuştur. Bu bağlamda cevaplara bakıldığında katılımcıların büyük kısmı (34 katılımcı) e-devlet kullanımında sorun yaşamadıklarını belirtmiştir. Sorun yaşamadığını belirten 34 katılımcıdan 13'ü e-devlete yeni ara yüz tasarımının eklenmesinden sonra hizmet alımında problemlerinin kalmadığını ifade

etmiştir. 18 Aralık 2017 yılında e-devlet yeni ara yüzü ile birlikte arama işlevini ön plana çıkararak vatandaşların hizmetlere doğrudan, hızlı ve kolay şekilde erişmesini sağladığı söylenebilir.

“E-devlet üzerinden yaptığınız işlemlerde en çok sorun yaşadığınız husus nedir?” sorusuna sorun yaşadığını belirten katılımcıların yanıtlarına bakıldığında erişim problemi ve sistemin hatası vermesi cevapları ön plana çıkarken bekleme sürelerinin uzun olduğu dile getirenlerin oranı oldukça düşüktür. Sorun yaşadığı dile getiren katılımcıların yeni ara yüz tasarımından sonra kamu hizmetlerini arama ile ilgili sorunlarının kalmadığı ifade etmektedir.

E-devlete yeni ara yüz ile sorunlarının kalmadığını dile getiren katılımcılar arama kolaylığının yanı sıra hizmetlerin, farklı kategoriler altında gruplanarak, erişimleri daha kolay hale geldiğini düşünmektedirler. 47 yaşındaki öğretmen bu iddiasını şu şekilde dile getirmektedir:

“Neredeyse ilk kullanıma açıldığı günden itibaren kullanıyorum e-devleti bugüne kadar yaşadığım sorun verilen kamu hizmetlerine kolay ulaşım sağlanamıyordu. Bir belge alacaksınız birkaç işlem yapmanız gerekiyordu. Şimdi sistem de değişiklik yapıldı dolayısıyla hangi işlemi yapacağınız bir kelime ile aratmak mümkün. Şunu da ilave edeyim kamu hizmetlerini de ayırmışlar bu bence çok iyi kullanım açısından.” (Kadın-36, 47)

E-devlet üzerinden yapılan işlemlerde en çok sorun yaşanan erişim problemi ve sistemin hatası vermesi kullanıcılar tarafından belirli dönemde, kısmen veya geçici süreyle olduğu ifade edilmiştir. Özellikle bazı dönemler de kamu hizmetlerine yaşanan talep yoğunluğu nedeniyle sistemin tamamen ya da kısmen işlememesi kullanıcılar tarafından sıklıkla ifade edilmiştir. Yine kullanıcılar yapılan işlemlerde hata vermesinin geçici süreyle olduğu dile getirilmiştir. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekildedir:

“Her zaman olmasa da bazen e-devlet çöküyor. Öyle zannediyorum üniversite ile ilgi başvuru veya kayıt işlemlerin de olabilir. Bu dönemde giriş yapamıyorum veya sisteme giriş yapsam dahi işlemleri gerçekleştiremiyorum. Bu en fazla bir gün belki o kadar bile sürmüyor.” (Erkek-11, 19)

“İşlemlerin biraz uzun sürmesi benim yaşadığım sorun olarak söyleye bilirim. Bunun dışında e-devletin çöktüğü günler de erişim sorunu yaşıyor ama kısa süreli oluyor genellikle.” (Erkek-35, 39)

Ülkemizde belirli dönemlerde yaşanan başvuru, kayıt işlemi veya sorgulama işlemlerine yoğunluk nedeniyle e-devlet sisteminin tamamen veya kısmen erişime kapanması katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Bununla birlikte yine aynı dönemleri kapsayan günlerde işlemlerin yavaş veya geç işlemesi katılımcıların karşılaştıkları sorunlar arasında yer almaktadır.

12. Elektronik Devlete Duyulan Güven ve Elektronik Devlet Kullanımı

E-devlet uygulamalarının başarıya ulaşmasında en başat faktör güvenlik sorunlarının minimize edilmesi gelmektedir. E-devlet, kamu kurumları ve özel sektörün yanı sıra toplumun tüm kesimleri tarafından “güvenli” hissettikleri takdirde başarılı olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kullanıcılara, Türkiye’deki e-devlet sisteminin güvenli bir şekilde işleyip işlemediği, yapılan işlemlerde güvenlik endişelerinin olup olmadığı ve e-devlet uygulamalarının devlete ve kamu kurumlarına olan güveni nasıl etkilediği soruları sorulmuştur.

“Sizce Türkiye’deki e-devlet uygulamaları güvenli bir şekilde mi işlemektedir?” sorusuna kullanıcıların %46’sı güvenli bir şekilde işlediğini, %34’ü kullanıcı güvenli bir şekilde işlemediğini ve %20’si kullanıcının konuya dair teknik bir bilgi veya buna ilişkin olarak bir kanaate sahip olmadıklarını belirtmiştir. E-devlet uygulamalarının güvenli bir şekilde işlediğini düşünen katılımcıların “bugüne kadar herhangi bir güvenlik sorunu ile karşılaşmamış olması” sistemin güvenli işlediğine dair düşüncelerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. E-devlet uygulamalarının güvenli bir şekilde işlemediğini düşünen kullanıcılar, sistemin internet üzerinden olmasının her zaman bir risk doğuracağı ve bazı basın ve yayın organlarında çıkan haberlere istinaden bu kanı sahip olmasında önemli faktör olduğu söylenebilir.

E-devlet uygulamalarının güvenli bir şekilde işlediğini düşünen 29 yaşında doktora öğrenci erkek katılımcı Türkiye’de e-devlet güvenliği açısından herhangi bir olumsuzluk yaşanmadığı ve bazı basın yayın organların vatandaşların kimlik bilgilerinin çalındığına dair haberlerin yalan olduğu belirli aralıklarla bu haberlerin yapıldığını ve bunun kasıtlı olarak yapıldığı şu şekilde dile getirmiştir:

“Bence gayet güvenli işliyor. Bugüne kadar ben hiç duymadım ne de kendim karşılaştım e-devlet ile ilgili olarak güvenlik sorununun yaşandığını. Benim bilgisayarımda lisanslı anti virüs programı var e-devlet sistemine giriş yaptığımda program devre dışı kalıyor. Haber sitelerinde görüyorum 50 milyon vatandaşın kimlik bilgileri çalındığı haberlerini yıllardır aynı haber var bazı haber siteleri e-devletten çalındı falan yazıyor bu haberler yalan ve maksatlı olarak yapıldığını düşünüyorum. Vatandaşları yanlış yönlendirme maksatı ile yapıldığını düşünüyorum.” (Erkek-28, 29)

“Bence güvenli işliyor hem güvenlik açısından sıkıntılı bir şey olsa devlet zaten bu sistemi yapmaz. Bana göre vatandaşta e-devlet sistemi sayesinde çoğu şeyi öğrenebiliyor. Mobil hat sorgulama sistemi var bunun sayesinde üzerimize hat açılıp açılmadığı kontrol edebiliyoruz dolayısıyla açılmışsa hemen işlem başlatabiliyoruz. Bu açıdan baktığımız zaman e-devlet sistemi güvenliğimize sağlıyor.” (Kadın-48, 52)

E-devlet’in ülkemizde güvenli bir şekilde işlemediğini düşünen 52 yaşın esnaf katılımcı sisteme olan güvensizliğinde basın ve yayın organlarında çıkan haberlerin etkili olduğunu vurgulamaktadır:

“Ülkemizde bu sistemin güvenli bir şekilde işlediğine inanmıyorum. Yakın geçmişte medyaya yansıyan ve ciddi iddialar içeren haberlerde sayıları milyonları bulan kişilerin bilgilerinin çalındığı söylentileri yayıldı. Ve bu haberler maalesef yalanlanmadı.” (Erkek-45, 52)

Görüşmelerde dikkat çeken bir nokta, katılımcıların **“E-devlet üzerinden yaptığımız işlemlerde güvenlik endişeniz var mı?”** sorusuna verdiği yanıtlarda görülebilir. Katılımcılar her iki soruda da benzer tutum göstermiştir. Katılımcılardan Türkiye’deki e-devlet uygulamalarının güvenli bir şekilde işlediğini belirtenler, e-devlet üzerinden yaptığı işlemlerde güvenlik endişesinin olmadığını ifade ederken, Türkiye’deki e-devlet uygulamalarının güvenli bir şekilde işlemediği dile getiren katılımcılar, e-devlet üzerinden yaptığı işlemlerde güvenlik endişesinin olduğu ifade etmiştir. Bununla birlikte **“Sizce Türkiye’deki e-devlet uygulamaları güvenli bir şekilde mi işlemektedir?”** sorusuna görüş belirtmeyen katılımcılardan 7’si e-devlet üzerinden yaptığı işlemlerde güvenlik endişesinin olmadığını belirtmiştir.

Görüşmelerde ön plana çıkan bir diğer nokta, **“Sizce Türkiye’deki e-devlet uygulamaları güvenli bir şekilde mi işlemektedir?”** sorusuna görüş belirtmeyen katılımcıların büyük çoğunluğunun işlem boyutunda güvenlik endişesinin olmadığını düşünmeleridir. 19 yaşında üniversite öğrencisi olan kadın katılımcı bu konuyu şu şekilde yorumlamaktadır:

“E-devlet üzerinden yaptığım işlemlerde güvenlik endişem yok. Örneğin sınava başvuruyoruz bir onay kodu var veya diğer işlemlerde de aynı şekilde. Bu daha çok kamu kurumları ile alakalı bir durum olduğunu düşünüyorum. Sonuçta sunulan kamu hizmetinin sorumluluğu kamu kurumlarına ait. Bir sorun olması durumunda yaptığımız işlemi kanıtlayabiliriz.” (Kadın-11, 19)

E-devlet uygulamalarının sıklıkla vurgulanan yararlarından biri de e-devletin kamu kurumlarına olan güveni pekiştireceği ve nihayetinde devlete olan güveni artıracığı yönündedir. Bu bağlamda kullanıcılara “Sizce e-devlet uygulaması devlete ve kamu kurumlarına olan güveni nasıl etkilemektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %66’sı e-devlet uygulamalarının devlete ve kamu kurumlarına olan güveni artıracığını ifade ederken, %34’ü e-devlet uygulamaları ile devlet ve kamu kurumlarına güven arasında bir ilişkinin olmadığını ve kamu kurumlarına güvenin başka faktörlere bağlı olduğu ifade etmiştir.

Elektronik devletin devlette ve kamu kurumlarına olan güveni artıracığını düşünen katılımcıların büyük çoğunluğu internet ortamında işlemlerin daha hızlı denetlenebilir olacağını, kamu kurumlarının daha şeffaf bir yapıda konumlanacağını ve şikâyet mekanizmasının etkin işlemlerinden kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. 40 yaşında bankada çalışan bir erkek katılımcı bu konuyu şu şekilde yorumlamaktadır:

“Ben üniversiteden yaklaşık 18 yıl önce mezun oldum. Üniversite bitirdikten sonra yüksek lisans yapmaya karar verdim fakat giremedim. Farklı şehirde başvuruları takip etmek veya başvurmakta zordu. Girdiğimiz sınavların sonuçları veya kaç kişi hangi puan ile başvurdu bunları zaten göremiyorsunuz. Görseniz dahi kime itiraz edeceksiniz. Şimdi bakıyorum sosyal medyada olsun veya başka mecralarda usulsüz bir ilan veya başka türden şeyler olsun hemen toplum tepki gösteriyor ve bununla ilgili bir şikâyet mekanizması var. Ve en önemlisi işlemler herkesin gözü önünde şeffaf bir şekilde. Bu örnek bile kurumlara olan güveni artırır.” (Erkek-33, 44)

E-devlet uygulamaları ile devlet ve kamu kurumlarına güven arasında bir ilişkinin olmadığını ifade eden kullanıcıların büyük kısmı güvenin siyasal, demografik, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olduğunu düşünmektedir. Yine görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu e-devletin olumlu yanları olduğunu fakat devlette ve kamu kurumlarına olan güvenle ilgili doğrudan bir ilişkinin olmadığını düşünmektedir. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekildedir:

“Sisteme olan güvenin demografik faktörlere göre değişebileceğini düşünüyorum. E-devlet uygulamasından dolayı herhangi bir mağduriyet yaşayan bir kişi, her ne sebeple olursa olsun, sorumluluğu karşı tarafa yükleyecek ve ciddi güven problemi yaşayacaktır.” (Erkek-24, 27)

“E-devlet üzerinden adalete hizmetleri çok iyi olabilir fakat bu mahkemelerin çok iyi işlediğine veya ona olan güvenimizi artırmaz. Bu konuda güvenin başka faktörlere bağlı olduğunu düşünüyorum.” (Kadın-39, 43)

Örneklem kapsamında e-devlet kullanıcıları olmayan katılımcıların büyük çoğunluğu **“Sizce Türkiye’deki e-devlet uygulamaları güvenli bir şekilde mi işlemektedir?”** sorusuna güvenli bir

şekilde işlemediğini belirtirken, bir fikrinin olmadığını ve güvenli bir şekilde işlediğini düşünen katılımcıların oranı daha az kalmıştır.

E-devlet kullanan ve kullanmayan katılımcıların güvensizlik konusunda benzer tutum gösterdikleri yani e-devlet uygulamalarının internet üzerinden olmasının her zaman bir risk doğuracağı ve bazı basın ve yayın organlarında çıkan haberlere istinaden bu kanı sahip oldukları ifade edilebilir. 40 yaşında erkek katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Bana göre internet her zaman güvensiz bir ortam olmuştur. Bugün bakıyorsunuz internet mağdur olan binlerce kişi var. E-devlet o da internet üzerinden dolayısıyla ne kadar güvenilebilir. Geçen televizyonda gördüm akşam haberlerinde milyonlar kişinin sayısını tam hatırlayamayacağım bilgileri çalınmış. Demek ki bu olabiliyor.” (Erkek-63, 40)

“İşlemiyor bence çünkü köşe yazıların da okuyorum bazen kişisel bilgileri çalındı diye. E-devlete nasıl güveneceğiz bu konuda.” (Kadın-75, 38)

E-devlet uygulamalarını kullanmayan katılımcıların büyük kısmı **“Sizce e-devlet uygulaması devlete ve kamu kurumlarına olan güveni nasıl etkilemektedir?”** sorusuna “fikrim yok” ve “değiştirmez” şeklin yanıtlanırken, artırabileceğini düşünen katılımcıların oranı daha düşük kalmıştır. Bu görüşleri destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

“Değiştirmez diyebilirim. E-devlet bence bir araç kamu hizmetlerinin sunumunda bunun güvene ne kadar etkisi olabilir.” (Erkek-71, 52)

“Kamu kurumlarına güvenin başka faktörlere bağlı olduğunu düşünüyorum. Sadece e-devlet uygulamaları ile güvenin pekişebileceğini zannetmiyorum.” (Erkek-73, 48)

13. Elektronik Devlet Hizmetlerinden Yararlanma Amaçları ve Buna Etki Eden Temel Faktörler

E-devletin kullanım amaçlarının yaş, cinsiyet, eğitim ve istihdam durumuna göre farklılaştığı söylenebilir. Görüşmeler esnasında katılımcıların e-devleti kullanma amaçları ve buna etki eden temel faktörlerin neler olduğuna ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu bağlamda cevaplara bakıldığında benzer koşulları yaşayan kişilerin e-devleti kullanma amaçlarında da bir benzerlik söz konusu olduğu ifade edilebilir. Öğrencilerin sınav başvurusu, öğrenci belgesi sorgulama, kredi ve yurtlar kurumu ait işlemlerini yoğun gerçekleştirdiği, özel sektör ve kamu çalışanlarının, sosyal güvenlik, maliye ve adalet ilişkin işlemleri sık kullandığı söylenebilir.

“E-devlet uygulamalarında en çok yararlandığımız işlemler nelerdir? Neden?” sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında sosyal güvenlik ve sigorta, adalet, şikâyet ve bilgi edinme, telekomünikasyon, eğitim, trafik ve ulaşım, vergi harç ve cezalar ve sağlık kategorileri ön plana çıkarken tüm katılımcıların kullandığı e-devlet uygulaması “mobil hat sorgulama” olmuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı son bir yıl içerisinde düzenli olarak mobil hat sorgulaması yaptıklarını ifade etmiştir.

Ülkemizde son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha erişilebilir olması ve bu araçların çeşitliliğin günden güne artmasından kaynaklı olarak, vatandaşlar bu gelişmeleri takip edemez hale gelmekte ve getirdiği risklerin farkına varamamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri vatandaşlar

açısından büyük kolaylıklar sağlamış olsalar da son yıllarda basın ve yayın organlarında sıklıkla vurgulanan telefon dolandırıcılığı dolandırıcılık yöntemleri arasında başı çekmektedir.

Geçmişte kendi adına açılan telefon hattı sebebiyle mağduriyet yaşadığını belirten 37 yaşında bir kadın katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Benim tanımadığım kişi ya da kişiler olabilir, üzerime hat açmışlar. Ben bunu daha sonra öğrendim. Ondan sonra bir süre bununla uğraştım hem maddi hem manevi olarak zarar. E-devlette mobil hat sorgulamayı gördüğüm günden itibaren ne olur ne olmaz diye ayda 2 ya da 3 kez kontrol ederim.” (Kadın-41, 37)

Görüşmeler ön plana çıkan bir diğer önemli husus, üzerine kayıtlı araç bulunan katılımcıların araç plakasına yazılan ceza sorgulama ve hızlı geçiş sistemi HGS hesap bilgileri sorgulama işlemlerini düzenli olarak yaptıklarını dile getirmişlerdir. 29 yaşında erkek katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

“Gün içerisinde sürekli araç kullanıyorum dolayısıyla gerek şehir içi gerek şehir dışına trafik kurallarını ihlal ettiğim oluyor. Bundan dolayı e-devletten kontrol ediyorum erken ödeme açısından. Bir de trafik cezaları adresime geldiğini pek hatırlamıyorum. HGS’de aynı bu açıdan şehir dışına çıkarken otoyoldan geçiyorum ona da ceza sorgularken veya şehir dışına çıkarken bakıyorum.” (Erkek-28, 29)

Görüşmelerde öne çıkan diğer bir nokta, katılımcıların tamamının geleneksel hizmet sunumu ve e-devlet üzerinden yapabileceği işlemlerde ilk tercihinin elektronik devlet olmasıdır. **“Geleneksel hizmet sunumu veya e-devlet üzerinden yapabileceğiniz işlemlerde ilk tercih ettiğiniz hangisidir? Neden?”** sorusuna katılımcılar tamamı e-devlet olacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda e-devleti tercih edeceğini ifade eden katılımcıların büyük çoğunluğu kolay ulaşılabilir olması, zaman tasarrufu sağlaması ve haftanın yedi günü yirmi dört saat işlem yapma olanağına sahip olunması e-devleti ilk tercih etmesinde etken olduğu söylenebilir. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

“Kesinlikle e-devleti tercih ederim. Hem maddi hem zaman açısından. E-devlet yaygın olarak kullanılmıyor maalesef dolayısıyla en kolay işlerde dahi kamu kurumlarında sıra oluyor.” (Erkek-32, 46)

“E-devlet ben ilk tercihim olur. Hem hızlı bilgiye ulaşım hem de vakit açısından bana çok kolaylık sağlıyor.” (Kadın-14, 22)

Katılımcılar e-devleti kolay ulaşılabilir olması, zaman tasarrufu sağlaması ve haftanın yedi günü yirmi dört saat işlem yapma olanağına sahip olunması nedeniyle tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların gün içersin de kamu kurum ve kuruluşlarına her zaman gitme olanağına sahip olmaması e-devleti ilk tercihte önemli faktör olduğu ifade edilebilir.

14. Vatandaşların Elektronik Devlet Uygulamalarından Beklentileri

E-devletin en önemli aktörlerinden biri olan vatandaşların e-devlete dair beklentileri büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda kullanıcılara **“Mevcut e-devlet hizmetleri sizce yeterli mi?”** sorusu yöneltilmiştir. Kullanıcıların % 60’ı mevcut hizmetlerin geliştirilmesi yönünde düşüncelerini ifade

ederken, kullanıcıların %40'ı mevcut hizmetlerin yeterli bulunduğunu dile getirmiştir. Hizmetlerin geliştirilmesini düşünen katılımcıların büyük çoğunluğu e-devlet hizmetlerinin son birkaç yıl içinde geliştiğini ve daha çok bilgilenebilmeye yönelik işlemlerin olduğunu dile getirmişlerdir. Mevcut hizmetleri yeterli bulan katılımcıların büyük çoğunluğu “kendilerine yönelik işlemlerin e-devlet üzerinden yapılabilmesi” hizmetleri yeterli bulmada en önemli faktör olduğunu belirtmişlerdir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde sürekli geliştiğini, e-devletin ülkemizde son birkaç yılda önemli mesafe kat ettiğini fakat tam manasıyla yeterli olmadığını, bürokratik süreçlerin gerek kamu kurumlarında gerekse e-devlet üzerinde yapılan işlemlerde azaltılması gerektiğini düşünen 27 yaşında özel sektörde çalışan kadın katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“E-devletin şu an bilgilene veya sorgulama işlemleri olarak tabir edebileceğimiz işlemlerinden sıklıkla yararlanıyorum. Ama geliştirilebileceğini düşünüyorum. Sadece bilgi almak için değil de diğer işlemleri de e-devlet üzerinden yapabilmeliyiz. Teknoloji çok hızlı değişiyor buna kamu kurumlarının ayak uydurması bugün için zor gözüküyor. Ülkemizde müthiş bir bürokrasi var. İster istemez bu e-devlet işlemlerini de etkiliyor. Çok değil birkaç yıl önceye kadar e-devlet üzerinden aldığımız bir kuruma ait belgeyi başka bir kamu kurumu kabul etmeye biliyordu. Veya bir kamu kurumunun elektronik işlemleri çok iyi düzeydeyken diğer kamu kurumun sistemi çok kötü veya hiç işlemiyor. Bence bütün kurumlara standart getirilmeli ve bu işin üstüne düşülmeli.” (Kadın-25, 27)

Mevcut e-devlet hizmetlerinin yeterli bulan katılımcılardan 62 yaşında emekli erkek katılımcı e-devlet üzerinden yaptığı işlemleri yeterli bulmasını şu şekilde ifade ediyor:

“Emekliyim yandan bir iş yapmıyorum. E-devlet üzerinden yaptığım işlemlerin büyük çoğunluğu sorgulama işlemleri. Trafik cezası veya ilaç sorgulama gibi dolayısıyla benim işimi görüyor.” (Erkek-15, 62)

“Yeterli olduğunu düşünüyorum yani yapılabilecek bütün işlemler var e-devlette. Bazı işlemleri gereği mecbur kamu kurumlarına gitmemiz gerekiyor. Onun dışında e-devlette benim bildiğim 2000'nin üzerinde işlem yapılabilir.” (Kadın-38, 58)

“E-devlet uygulamasında beklentileriniz nelerdir?” sorusuna kullanıcıların büyük çoğunluğu bilgilene işlemlerinden daha çok etkileşime dönük işlemlerin e-devlet sisteminde olması gerektiğini ifade ederken gerek kamu yönetimi gerekse e-devlet uygulamalarına yönelik teknik bilgilerinin yeterince olmadığını dolayısıyla e-devletten beklentilerini dile getirmeyen kullanıcıların sayısı oldukça azdır. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekilde sırlanabilir:

“E-devletten yaptığımız işlemlerde sorgulama işlemleri veya bilgilene işlemleri bunun dışında e-devletten aldığımız bir belgeyi yine başka bir kuruma götürmemiz gerekebiliyor. E-devlet üzerinde belgeyi yükleyebiliriz veya başka bir şeyde olabilir. Benim beklentim bu yönde.” (Kadın-22, 25)

“E-devletten beklentim sosyal medya platformlarına benzer bir şekilde olabilir. Örneğin fotoğrafımızı yükleyebileceğiz. Bunun sayesinde dilekçe vermemiz gerekiyorsa e-devlette düzenleyip verebiliriz. Başka işlemlerde olabilir.” (Erkek-12, 20)

E-devlet kullanıcıları olmayan katılımcıların büyük çoğunluğu “E-devlet uygulamasında beklentileriniz nelerdir?” sorusuna daha fazla e-devlet hakkında bilgi sahibi olmayı dile getirirken, beklentisi olmayan ya da fikir belirtmeyen katılımcıların oranı düşük olmuştur. Yine katılımcıların büyük çoğunluğu e-

devlete nasıl kullanılacağı ve ne tür işlemler yapıldığını bilmediklerini ifade etmişlerdir. E-devlet uygulamalarının başarıya ulaşmasında toplumun tüm kesimlerine ulaşması ve gerekli bilgilendirilmelerin yapılması büyük önem arz etmektedir.

E-devlete sunulan kamu hizmetlerini bilmediğini ve kullanmak için şifreyi nereden ve nasıl alınacağını bilmediğini ifaden eden 52 yaşında kadın katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Nasıl kullanıldığını bilmiyorum. Bu konuda daha fazla bilgilendirilme yapılması lazım. Şifre almak gerektiğini duymuştum. Ama nerden alınır nasıl alınır sormadım. Binlerce kamu hizmeti sunuluyormuş benim haberim yok. Yani bu konuda daha fazla bilgilendirilsek buraya kadarda gelmemize lüzum kalmayacak.” (Kadın-80, 52)

“Bir reklam gibi veya broşür de olabilir e-devlet anlatılsa veya kamu kurumlarında kitapçık şeklinde anlatılsa bence iyi olur. Şimdi kamuda işimiz oluyor acil hemen gelme gereği duyuyoruz. E-devlette olduğunu bilsek oradan yapmaya çalışırız.” (Erkek-81, 47)

“Daha fazla kendisini anlatmasını bekliyorum. Bütün toplumun ilgisi çekebilecek uygulamalar falan olabilir. Bir nevi reklam amaçlı yani.” (Erkek-82, 45)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm, hayatın tüm alanlarını derinden etkilemektedir. Tarihsel süreç içerisinde gelişen e-devlet, gerek toplumsal yapıdaki gerekse yönetim anlayışındaki değişimin bir sonucudur. Geleneksel hizmet anlayışına bir rakip olarak değil, onun tamamlayıcısı olarak düşünülen e-devlet ile kamu hizmetleri daha etkin, hızlı ve kaliteli sunulabilmesi olanağına kavuşmuştur.

Ülkemizde önceleri proje bazlı yürütülen çalışmaların 2000’li yıllara kadar beklentilerin altında kaldığı söylenebilir. 2008 yılında kamu hizmetlerinin tek çatı “e-devlet kapısı” altında hizmete sunulması bir dönüm noktası oluşturmuştur. Geçen 10 yıllık süre zarfında e-devlet 2400’ü aşkın hizmet ve yeni tasarımı ile kullanıcı odaklı bir görünüm aldığı söylenebilir. Ülkemizde e-devlet uygulamalarının gerek kurum içinde gerekse kurumlar arası bütüncül bir yapıda yürütülememesi, kamu kurumlarında yaşanan idari ve teknik aksaklıklar ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılamaması e-devlet hizmetlerinin önünde engeller olarak durmaktadır.

E-devlet dair toplumsal algıyı ölçmeye hedefleyen bu çalışma, Düzce ilinde (55 erkek, 45 kadın) toplam 100 katılımcı ile derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda “elektronik devlet hizmetlerinden yararlanma amaçları ve buna etki eden temel faktörler”, “elektronik devlete güven ve elektronik devlet kullanımı”, “vatandaşların elektronik devlet uygulamalarından beklentileri”, “elektronik devlet kullanımında yaşanan sorunlar”, “elektronik devlet kamu yönetimi üzerindeki etkisi” ve “elektronik devlet uygulamalarından yararlanma nedenleri” başlıklarına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Öne Çıkan Bulgular

Bu başlık altında saha araştırmasına dair bulgular ve bu bulgulara dayalı olarak öneriler sıralanacaktır.

- Katılımcıların çok az bir kısmı bilgisayar, akıllı telefon ve internet kullanmadıklarını ifade etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojisi araçlarını kullanmayan katılımcılar yaşlı ve düşük gelir sahibi kişilerdir.
- E-devlet uygulamalarını kullanmadığını ifade eden katılımcıların büyük bir kısmı, kamu kurumlarına bizzat gitmeyi tercih ettiğini ve internet üzerinden işlem yapmayı güvenilir bulmamaktadır.
- E-devlet uygulamalarını kullanan katılımcıların “e-devlet algısı” pozitif yöndedir. Kullanıcılar, e-devlet uygulamalarını gerek kamu hizmetlerinin sunulduğunda gerekse kamu hizmetlerinin süreçlerine olumlu etki yapacağı yönünde bir eğilimi olduğu ifade edilebilir.
- E-devlet uygulamalarını kullanan vatandaşlara göre mevcut hizmetler, kamu hizmetlerinin sunulduğunda; kamu hizmetlerin zaman ve mekâna bağlı olmaksızın erişim mümkün hale gelebileceğini, kamu hizmetlerine aracı olarak erişimin mümkün hale geldiğini, hizmet kalitesinin arttığını, zaman tasarrufu sağladığını, işlemlerinin hızının arttığını ve adam kayırmancılığının (torpilin) önüne geçileceğini, kamu yönetiminin işleyişinde ise, bürokrasinin azaldığını, tasarrufun artacağını, işlemlerin hızının artacağını, iş yükünün azalacağını ve kamu hizmetlerinin sürekli hale geleceğini dile getirmişlerdir.
- Kullanıcıların çok az bir bölümü e-devlet hizmetlerinin sunulduğunda olumsuzlukların yaşanabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar yaşlı, engelli veya internet kullanmayı bilmeyen toplum kesimlerince zorlanabileceğini ve karışıklığa yol açabileceğini ileri sürmüşlerdir.
- E-devlet kullanıcı olmayan katılımcıların büyük bir bölümü kamu hizmetlerinin süreçlerinde ve sunulmuş şekilde e-devlet uygulamalarını kullanmaktan kaynaklı olarak görüş bildirmemişlerdir.
- E-devlet kullanıcılarının büyük çoğunluğu e-devlet kullanımında sorun yaşamadığını ifade ederken, sorun yaşadığını ifade eden katılımcıların en çok problem yaşadığı husus erişim problemi ve sistemin hata vermesi olduğunu dile getirmişlerdir.
- Güven duygusu toplumsal ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Araştırmada e-devlet kullanan ve kullanmayan katılımcıların güven konusunda farklılaştığı görülmektedir. E-devlet kullanıcı katılımcıların güven eğiliminin yüksek olduğu, kullanmayan katılımcıların güven eğiliminin daha düşük olduğu söylenebilir.
- Bu bağlamda e-devlet kullanıcılarının büyük çoğunluğu Türkiye’de e-devletin güvenli bir şekilde işlediğini ve e-devlet üzerinden yaptığı işlemlerde güvenlik endişesinin olmadığını ifade etmiştir. Güvenlik endişesinin olmadığını dile getiren katılımcıların “güven” duygusunda başat faktör daha önce güvenlik sorunları ile karşılaşmış olmamasıdır. Kullanıcılardan güvenlik endişesini olduğunu ifade eden katılımcıların, e-devletin internet üzerinden olması ve basın ve yayın organlarında çıkan haberlerin etkili olduğu söylenebilir. Yine kullanıcıların büyük bir bölümü elektronik devletin devlette

ve kamu kurumlarına olan güveni artıracığını ifade etmiştir. Kullanıcıların tamamı güven ve güvenliği ilişkin sorularda benzer tutum gösterdiği söylenebilir.

- E-devlet kullanıcıları olmayan katılımcılarda Türkiye’de e-devletin güvenli bir şekilde işlemediği ve elektronik devletin devlette ve kamu kurumlarına olan güveni artırmayacağına yönelik eğilimin yüksek olduğu söylenebilir.
- E-devlet kullanan ve kullanmayan katılımcıların güvensizlik konusunda benzer tutum gösterdikleri yani e-devlet uygulamalarının internet üzerinden olmasının her zaman bir risk doğuracağı ve bazı basın ve yayın organlarında çıkan haberin etkili olduğu ifade edilebilir.
- E-devletin kullanım amaçları cinsiyet, yaş, eğitim ve istihdam durumuna göre farklılaşmaktadır. Toplumda benzer koşulları yaşıyan kişilerin benzer hizmet kategorilerinde hizmet alımının yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların tamamı bir yıl içerisinde “mobil hat sorgula” hizmeti kullanmıştır. E-devlet hizmetlerinden sırasıyla sosyal güvenlik işlemleri, şikayet ve bilgi edinme, eğitim ve trafik işlemleri katılımcıların sık kullandığı işlemlerdir. Katılımcılardan üzerinde kayıtlı araç bulunanların tamamı “araç plakasına yazılan ceza sorgulama” işlemini e-devlet üzerinden gerçekleştirdiğini ifade etmişlerdir.
- Kullanıcıların e-devlet uygulamalarını tercih etmesinde kolay ulaşılabilir olması, zaman tasarrufu sağlaması ve haftanın yedi günü yirmi dört saat işlem yapma olanağına sahip olunması başat faktör olmuştur.
- E-devlete ilişkin beklentilerin kullanıcılar ve kullanmayan arasında farklılaştığı görülmektedir. Kullanıcılar daha çok bilgilenmeye yönelik işlemlerin olduğunu e-devlet hizmetlerinin geliştirilebileceğini dile getirmişlerdir. E-devlet hizmetleri kullanmayan vatandaşların e-devlet hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayı dile getirmişlerdir.
- E-devlete ilişkin sorunların kullananlar ile kullanmayanlar arasında bazı yönlerden ayrıştığı, bazı yönlerden benzer olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, e-devlet kullanıcıları olmayan katılımcıların, “e-devlete dair” bilgi eksikliği ve geneline internete özelinde “e-devlete” olan güvensizlik e-devlet kullanımında önemli sorun alanı olarak belirmektedir. Bilgi eksikliğini gidermekte kamu kurum ve kuruluşlarına büyük rol düşmektedir. Kamu kurumları e-devlet üzerinden sundukları hizmetleri toplumun tüm kesimlerine etkin bir şekilde anlatmalıdır.
- Bu kapsamda kamu kurumları kamu spotu başta olmak üzere çeşitli reklam araçları ile e-devlet üzerinden sunduğu hizmetleri vatandaşlara aktarmalıdır. Bunun yanında e-devletin kullanımında ilişkin broşür, bilgilendirme notu ve kitapçık şeklinde hazırlanan materyallerin kamu kurumlarında vatandaşlara dağıtılabilir. Güvensizlik ya da güven eksikliği hem e-devlet uygulamalarını kullanana hem de kullanmayan vatandaşlar için “ortak” bir sorun alanını oluşturmaktadır. Güvensizlikte başat

faktörlerin internet ve bazı basın ve yayın organlarında çıkan haberlerin etkili olduğu görülmektedir. İnternet ve sosyal medya üzerinden gerçeği yansıtmayan bilgilere karşı idari merciler tarafından tedbir alması gerekmektedir.

- E-devlet kullanıcılarının karşılaştığı sorun alanlarının başında bazı dönemlerde e-devletin geç işlemesi ya da hiç işlememesidir. Ülkemizde toplumun tamamının ya da büyük çoğunluğunu ilgilendiren; başvuru, sorgulama ve kayıt işlemlerinde hizmete olan yoğun talep sonucu kısmen ya da tamamen erişilemez hale gelmektedir. Bu noktada iki yol bu sorunu aşmada yardımcı olabilir. İlk olarak yoğunluğun yaşanabileceği öngörülen hizmetlerde kullanıcıların T.C kimlik numaralarının son hanesinde yer alan rakam baz alınarak bir sıralamaya gidilebilir. İkinci olarak “önce gelen alır” ilkesinden hareketle sunulan e-devlet hizmetine bir kota uygulanarak sistemin tamamının erişime kapanması engellenebilir.
- Kamu hizmetlerinin sunumunda e-devletin toplumun tüm kesimlerine “zorunlu” tutulmaması gerekmektedir. Özellikle yaşlı, engelli ve e-devlete ulaşamayan toplum kesimleri pozitif ayrımcılık kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.
- E-devlet bilgi toplumu temelinde sürekli gelişen ve değişen bir sistemi temsil etmektedir. Ülkemizde son yıllarda önemi artan e-devletin bu dinamik yapısına uygun olarak desteklenmesi gerekmektedir. E-devletin bütün aktörlerinin süreçlere daha etkin katılması gerekmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları ve üniversitelere büyük rol düşmektedir. E-devletin kullanımının artırılması, sistemin daha etkin bir biçimde işleminde; öneri ve araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

BÜKE Ahmet (2002), *E-Devlet Kavramı ve Türkiye’de E-Devlet*, İzmir Ticaret Odası Enformasyon ve Dokümantasyon Müdürlüğü, İzmir.

GARCÍA Ramon.J Gil ve **PARDO** Theresa. A (2005), “E-government success factors: Mapping Pratical Tools to Theoretical Foundations”, *Government Information Quartery*, 22(2)

GRÖNLUND Åke ve **HORAN** Thomas A (2004), “Introducing e-gov: History, definitions, and issues”, *Communications of the Association for Information Systems* (Volume 15).

HEEKS Richard (2003), “Most E-Government for Development Projects Fail How Can Risks be Reduced?” *iGovernment Working Paper Series, Institute for Development Policy and Management*, University of Manchester.

HEEKS Richard (2001), “Understanding E-Governance For Development”, *i-Government Working Paper Series, Institute for Development Policy and Management*, http://www.man.ac.uk/idpm/idpm_dp.htm#ig, Erişim:5.06.2017.

İNCE N. Murat (2002), “Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar”, *DPT Yayınları*.

LEİNG Andrew ve **ATKINSON** Robert D(2001), “Breaking Down Bureaucratic Barriers” *Progressive Policy Institute Technology & New Economy Project*, <https://pdfs.semanticscholar.org/14c9/86088b2d26ef4641d76802b6d90586c90561.pdf>

ÖRSELLİ Erhan ve **TAŞPINAR** Yasin (2016), “E-Devlet: Fırsatlar ve Tehditler Bağlamında Bir Analiz”, *Teoriden Uygulamaya E-Devlet*, ed. Ali Şahin-Erhan Örselli, Atlas Akademi, Konya, ss.343-356.

RANA Nripendra P, **DWİVEDİ** Yogesh K. ve **WILLİAMS** Michael D (2013), “Analysing challenges, barriers and CSF of egov adoption”, *Transforming Government: People, Process and Policy* Vol. 7 No. 2., 177-198.

SCHWESTER Richard (2009), “Examining the Barriers to e-Government Adoption”, *Electronic Journal of e-Government*, Volume 7 Issue 1.

SOBACI Mehmet Zahid (2012), “E-Devlet: Kuramsal Bir Bakış”, *E-Devlet Kamu Yönetimi ve Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler*, ed. Mehmet Zahid Sobacı-Mete Yıldız, Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.3-39.

ŞAHİN Ali (2007), “Kamu Çalışanlarının E-Devleti Algılayış Biçimleri: Beklentiler ve Sorunlar”, *Kamu Yönetimi Yazıları*, ed. Bilal Eryılmaz ve Diğerleri, Nobel Yayıncılık, Ankara.

ŞAHİN Ali ve **ÖRSELLİ** Erhan (2003), “E-Devlet Anlayışı Sürecinde Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.343-356

United Nations (2008). *UN E-Government Survey 2008 From E-Government to Connected Governance*. Department of Economic and Social Affairs, New York: United Nations Publication.

United Nations / American Society for Public Administration (2002). *Benchmarking E-Government: A Global Perspective - Assessing the Progress of the UN Member States*. New York: UN / ASPA, Division Public Economics and Public Administration.

WEST Darrell M (2004), “E-Government and the Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes”, *Public Administration Review*, Vol. 64, No. 1 (Jan. - Feb., 2004), pp. 15-27.

LİBERALİZM VE NEO-LİBERALİZM BİR KRİZ DÖNGÜSÜ MÜ, YOKSA SİYASİ BİR KURGU MU? ARE LIBERALISM AND NEO-LIBERALISM A CRISIS LOOP OR A POLITICAL SETUP?

Mahmut Bozan

DOI: <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.02>

Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, mbozan@bartin.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Geliş 18 Nisan 2018
Kabul 22 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Liberalizm
Neo-Liberalizm
Görünmez El
Yeni Dünya Düzeni

Sanayi devriminden sonra dünya siyasetinde ana belirleyici güç olan ve halen bu özelliğini devam ettiren Batı'da özel mülkiyet anlayışı adeta bir kutsiyet atfıyla korunmuş ve özel teşebbüsün bağımsızlığına özel bir önem verilmiştir. Ne var ki ekonomik gücü elinde tutan aristokratların siyasi gücü de elinde tuttuğu ve yönetmeyi de bir hak olarak tekeline aldığı gerçeği ancak Marksist akımın güçlenmesi ile dengelenebilmiştir. Arzın talebe karşı güçlü olduğu dönemde Adam Smith'in görünmez eli liberalizm adına piyasayı sermayedarların lehine düzenlerken, kapitalizmin 1929'da dünyayı krize sokmasını müteakip birdenbire görünür oluvermiş ve ekonomiye müdahaleye başlamıştır. Bu yeni dönemin SSCB'nin özel mülkiyet ve teşebbüsü ortadan kaldırarak devletçi ve merkezi plancı politikalarına denk düşmesi ise manidardır. SSCB'nin dağılma süreci Batı'da yeni sağ politikaların uyanmasına sebep olmuş ve "refah devleti" eleştirilmeye başlanmıştır. Zira komünizmin devletleştirdiği bâkir alanlar Batı menşeli çok uluslu şirketler adına tekrar görünmez eli göreve davet etmiştir. Sarkaç tekrar yenilenerek liberalizme kaymıştır. Uygulanan "yeni sağ" politikalar sayesinde dünyadaki önemli devlet işletmeleri çok uluslu Batılı şirketler tarafından ele geçirilmiştir. Hazım sürecinin sonuna doğru kapitalizm tekrar krize girme ve görünmez eli müdahale için arada bir görünmeye başlamıştır. Bu döngüyü natürel bir sarkaç hareketi olarak yorumlamak veya İbn Haldun'un devlet asabiyesini ekonomiye uyarlayarak bir doğal döngü şeklinde izah etmek gerçekçi gözükmemektedir. Belki de gerçek, ABD önderliğindeki Batı Bloğunun siyasi kurgusunda ve halen küresel düzeyde politika belirleme gücünü elinde tutuyor olmasında yatmaktadır. Türkiye gibi edilgen konumda olan ülkelere düşen görev, oluşan dalgaların farkında olmak ve lehine kullanmaya çalışmaktır.

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

Received 16 April 2018
Accepted 21 April 2018

Keywords:

Liberalism
Neo-liberalism
The Invisible Hand
The New World Order

ABSTRACT

The understanding of private ownership has been guarded as a relic and the independence of private ownership has been given a specific regard in the West, where is a core determinant of the world politics especially after the industrial evolutions. However, aristocracy which held both economic and political power on hand and monopolized ruling could only be balanced by Marxism after it gained strength. Once, Adam Smith's 'invisible hand' organized the market on behalf of liberalism when supply was surplus over demand, yet, as soon as the great depression occurred the hand became visible and economic intervention of states on free markets began. Plus, it is quite noteworthy that the new era coinciding the time when the USSR annihilated private ownership in its territory. Disintegration of the USSR caused awakening of new right policies and thus 'welfare state' was criticized. For, the virgin areas, nationalized by communism, invited the invisible hand for the sake of international corporations. Because of the implementations of 'new right' policies some of the important national corporations purchased by the western international organizations. Late in the digestion process, capitalism went through a crisis and the invisible hand became visible again in order to intervene the market. It is rather not realistic to understand the loop neither as a natural floating action nor as a natural cycle which could be adopted from İbn Haldun's neurology of state. Maybe the essence is on the fact that the Western Bloc, leading by the USA, power to determine policy on global level. So, countries like Turkey, which are quite passive in terms of world politics, should be aware of the waves and try to use it in their favours.

© 2018 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Avrupa'nın dünya siyasetinde ağırlığını koymasıyla birlikte Batı menşeli akımlar da ülkeleri etkilemeye başlamıştır. Kapitalizm, liberalizm, sosyalizm, marksizm, faşizm ve nazizm bunların en çok bilinenleridir. Bu akımlar değişik ülkelerde devlet sistemleri olarak uygulamaya konulmuş ve bunlardan faşizm, nazizm ve marksizm teorideki iddialarının aksine insanlara mutluluktan ziyade acı çektirdiği için terkedilmişlerdir. Kapitalizm ise kendini toplum taleplerini dikkate alarak reforme etmiş, özellikle temel hak ve hürriyetleri savunma ve demokratik değerler ile serbest piyasa ekonomisinden yana olma gibi liberal programlara yönelerek daha uzun ömürlü olmuştur.

Ancak unutulmamalıdır ki diğer akımların ortaya çıkmasında en büyük pay kapitalizmin "vahşi" olarak nitelenen başlangıç dönemlerine aittir. Bugün gelinen noktada kapitalizmin insanlığı mutlu ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira gelir dağılımı adaletsizliği insanlık tarihinde hiç bu kadar bozulmamıştı. Bugün dünya nüfusunun %13'ünü oluşturan zengin ülkelerin satın alma gücü %45'e tekabül ederken, dünya nüfusunun %45'ini oluşturan fakir ülkelerin satın alma gücü ise sadece %9'da kalmaktadır (Boundless, 2016).

Üretim unsurlarından birini öncelikle ve diğer unsurları baskılama şeklinde ortaya çıkan iktisadi görüşlerden sermayeyi esas alan kapitalizm, tabiatı gereği toplumun zengin kesimlerine hizmet eden bir ideolojidir. Ancak kendisini demokrasi, temel hak ve hürriyetler, özel mülkiyet ve serbest piyasa gibi değerlerle birlikte takdim ederek usta bir kamuflaj yapmakta ve bu değerleri kapitalizmin mütemmim cüzleri gibi sunmaktadır. İşte liberalizm ile kapitalist sistem burada içiçe geçmektedir. Kapitalizm özel mülkiyeti savunur. Üretim araçlarının mülkiyetinin özel sektöre ait olması gerektiğini, devletin müdahalesi olmadan piyasanın kendi kurallarına göre çalışarak dengesini bulacağını iddia eder. Liberalizm ise etimolojik mânasının ifade ettiği gibi temel hak ve hürriyetleri savunan bir siyasi ideolojidir. İktisadi liberalizm, savunduğu görüşler açısından kapitalizmin işleyişine zemin izhar eder. Bu kesişme zaman zaman kapitalizmle liberalizmin birbiri yerine kullanılmasına da yol açmaktadır.

Liberalizmin bireyci yaklaşımı Batıda demokrasinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Devleti sınırlandırmak açısından liberalizmin devletçi ideolojilere uzak; devlete karşı olan anarşistlere ise nisbeten yakın olduğu söylenebilir. Ancak John Locke'den günümüze liberalizmin yüklediği mânalar kadar uygulanmasında da farklılıklar ortaya çıkmış, kriz dönemlerinde devletin ekonomiye müdahalesi ile yaşanan gel-gitler sonucu kapitalizmin görünmez elinin piyasayı düzenleyemeyeceği anlaşılmıştır. Keynesyen politikalarla 1929 krizini atlatan kapitalizm tekrar ana mecrasına dönmek istemiş, kapitalizmin yeniden inşası için şartların yeniden olgunlaşması sonrası neo-liberalizm kavramı öne çıkarılmıştır. Kısaca neoliberalizm, liberalizmin doğal yollardan tekamülü ile gelinen bir aşama değil, şuurlu bir şekilde devlet eliyle yeniden kurgulanması sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada liberalizm ve neo-liberalizm döngüsündeki artı değeri kendi hanesine irad kaydeden küresel sermayenin görünen eli üzerinde durulacaktır.

1. Tarihi Arka Plân

Dünya tarihi incelendiğinde insanların birçok medeniyetler kurduğu görülür. Dünyanın muhtelif bölgelerinde kurulan ve izleri günümüze kadar gelen tahmini 20 civarında medeniyet (Toynbee, 1990: 28), tüm dünyanın müşterek hasılasını ortaya koymaktadır. Bu medeniyetlerin her birisi bilgi birikimini bir sonrakine aktararak insanlığın tekamülüne yardım etmiş ve bu günlere gelinmiştir. O halde içinde bulunduğumuz ilmi, siyasi, iktisadi, kültürel, askeri ve teknolojik seviyeyi tüm insanlığın ortak malı ve bilgi birikiminin bir muhasalası olarak kabul etmek mecburiyeti vardır. Batı medeniyeti bu bayrak yarışındaki son koşucudur ve o da elbette bayrağı bir başka medeniyet taşıyıcısına teslim edecektir. Aksi halde tüm insanlığın birikimini münhasıran Batı'ya mal etmek aynen bayrak yarışındaki son koşucu dışındakileri yok saymak gibi bir haksızlık olacaktır. Özetlemek gerekirse uzaya gönderilen uyduda tekerleği icad edenin payını azımsamamak gerekir.

Ancak konuyu sadece bir çevirim yalınlığı içinde de görmemek gerekir. Zira dünyada veya dünyanın belirli bölgelerinde hükümran olan medeniyetlerin insanlığı ne kadar mutlu veya mutsuz ettiği gerçeğinin de dikkate alınması gerekir. Mesela İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetinin değer yargıları, hayata bakış tarzları, insanlığı mutlu etme düzeyleri aynı değildir. Teknolojik gelişmişlik tüm insanlığın ortak birikimi olduğu halde teknolojik üstünlüğü elinde tutan ülkelerin bunu nasıl kullanacağı kendi değer yargıları ile şekillenmektedir. Batı medeniyetinin siyasi ve iktisadi sistemlerinin bu açıdan da değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Batı'da birbirini takip eden Püriten devrim, Amerika'nın istiklâliyeti ve Fransız ihtilâli kapitalizm ile parlamenter demokrasiyi biraraya getirirken, kapitalist olmakla beraber güçlü bir devrimci dürtüden mahrum olan Almanya'daki faşist darbe, endüstrinin geliştirilmesini sağlamaya çalışmış; Rusya'daki köylü hareketi ise komünizmle sonuçlanmıştır (Moore, 1989: 321).

Batı Avrupa'da başlayan sermaye terakümü ile birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler merkeziyetçi şekilde yapılanan ulus devletlere muazzam bir güç temin etmiş ve dünyadaki diğer devlet ve toplumlar üzerinde açık bir üstünlük kurmalarına yol açmıştır. Bu dönemde teknolojik üstünlüğün kullanım tarzını belirleyen siyasi ve iktisadi akımlar da şekillenmeye başlamıştır. Özellikle üretim araçlarından sermayeyi esas alan kapitalizm, emeği esas alan sosyalizmi ve marksizmi baskılayarak öne çıkmıştır. Bu dönemde zaten üretimin ana unsurlarından olan hammadde ve diğer maddi unsurlar "sınırsız" kabul edilerek dikkate bile alınmamıştır. Ta ki tabiat ve hammadde kaynakları olan hava, su ve toprağın da sınırlı olduğunu, özellikle kirletildiği zaman geri dönüşünün imkansızlığını farkedene çevreci hareketlerin ortaya çıkışına kadar. Ondan sonradır ki üretim unsurlarının birbirini baskılamadan ve sürdürülebilirliği dikkate alınarak yeni fikirler geliştirilebilmiştir.

Liberal düşüncenin gelişim süreci incelendiğinde fert ile devlet arasındaki ilişkinin kurgulanmasında özgül ağırlığın bireye kaydığı, devletin ise fert haklarının korunup geliştirilmesinde zemin ihzar edici olarak görüldüğü ortaya çıkar. Çetin'in de isabetli bir şekilde ifade ettiği üzere (2001: 220-226),

Hume'den Smith'e, Spencer'den Tocqueville kadar devletin amacının hürriyetleri teminat altına almak olduğu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiği, iktidarın ferdi kabulü amaçlamak zorunda olduğu gibi görüşlerle liberal düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Mesela Hume, aklın bireysel fayda peşinde koştuğunu, kendiliğinden düzenin en âdil düzen olduğunu ve devletin buna asla karışmaması gerektiğini, faydacılık ve özgürlüğün insanın tabiatı olduğunu savunmuştur. Adam Smith'in insanın çıkarları peşinde koşarak toplumsal çıkarı arttırdığı, doğal düzenin en özgür düzen olduğu, devletin iç ve dış güvenlik görevleri dışında hiçbir şeye karışmaması gerektiği görüşleri; Jeremy Bentham'ın devletin amacının bireysel çıkarı arttırmak olduğu, özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyet, bunların hepsi olmadan da mutluluk olmayacağı düşünceleri ve J.Stuart Mill'in devleti ve ahlâkı, hazzın belirlediğini; en büyük hazzın özgürlük olduğunu, devletin de amacının bu hazzı maksimize etmek olduğuna yönelik fikirleri liberal düşüncenin gelişmesini sağlamıştır. Herbert Spencer, en uygun olanın ayakta kalmasını sağladığı için sosyal ayıklanmayı, "bırakınız yapsınlar"ı, rasyonel bireyi savunarak liberalizme katkıda bulunmuştur. Benjamin Constant, basında, dinde, ekonomide, mülkiyette kısaca her şeyde azami özgürlüğü savunmuş, liberalizm ile doğrudan katılımı birleştirmeye çalışmıştır. Alexis de Tocqueville de liberalizm ile demokrasiyi özdeşleştirip birbirinin olmazsa olmaz şartı olarak göstermiş, amacın özgürlük ve eşitliği gerçekleştirmek olduğunu savunarak liberalizmin günümüzde anlaşılan temel ilkelerinin belirginleşmesine katkıda bulunmuştur. Başka bir deyişle Hume kendiliğinden düzen fikrini savunurken onu "görünmez el" teorisiyle Smith izlemiş, sosyal Darwinist Spencer ise bunu geliştirmiştir.

Liberalizmden bahsederken neden bunun faşizm, nazizm, sosyalizm veya komünizm gibi ideolojilerle değil de kapitalizmle birlikte anıldığı hatta bazen eşanlamlı olarak kullanıldığı hususunun vuzuha kavuşturulması gerekir. Zira anılan ideoloji veya rejimlerin tamamı Batı menşelidir. Muhtemelen bu sorunun cevabı temel hak ve hürriyetlerle uyuma düzeyinde yatmaktadır. Bu cevap kapitalizmin temel hak ve hürriyetleri tamamen sağladığı mânasında değil de intibak ve uyuma konusunda daha başarılı olduğu noktasında aranmalıdır.

2. Kapitalist Sistem

Kapitalizm, sanayi inkılabından sonra istihsalde emek ve hammadde unsurlarını baskılayarak öne çıkan sermayenin hükümrانlığını ifade etmektedir. Servetin ve sermayenin belli ellerde toplanarak sermayedar ile sermayeyi üretken hale getiren emeğin ayrı olduğu, bu sebeple işçinin haddinden fazla sömürüldüğü, sınai, ticari ve mali merkezileşmeyi esas kabul eden, içtimai ve iktisadi doktrin olarak da tarif edilen kapitalizm, aynı zamanda ferdiyete karşı toplumculuğu; özel teşebbüse karşı kolektivizmi; gelir dağılımı adaletsizliğine karşı ekonomik eşitliği savunan sosyalizm ve komünizmi doğuran bir akım olmuştur (Bolay, 1981: 146).

Kapitalist anlayışa geçişte sömürge döneminde Avrupa'nın ulaştığı ülkelerin altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerini talan etmesi ve bunun ticaretinin yapılması demek olan merkantilizmin rolü olduğu

gibi buna karşı geliştirilen üretimi tarımla açıklama ve tabii kanunların hâkimiyeti tezini ileri süren fizyokratların da katkısı vardır. Klasik iktisatçılar merkantilizme yaptıkları eleştirilerde üretimin kaynağı olarak hammadde ve ona harcanan emek üzerinden bir tanımlama getirmişler ve ortaçağ kilisesinin müdahalelerini boşa çıkarmak için İlahi iradenin kendisini tabiat kanunları şeklinde ortaya koyduğu, o halde boyun eğilmesi gereken iradenin bizatihi tabiattaki kanunlar olduğu, tabiata karşı gelmenin dindarca olmayan gayri ahlâki bir davranış olacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Aydınlanma çağı filozofları beşerin içinde bulunduğu sefaleti, insanların tabii kanunlara boyun eğmemesine bağlayarak tabii hak ve hürriyetler üzerinde durmuşlar ve devletin müdahalesi olmadıkça piyasanın kendi kendisine dengeye geleceğini savunmuşlardır. Bugün kapitalist düşüncenin sloganı olarak bilinen “Laissez faire et laissez passer, le monde va de lui-même” yani “Karışma, dünya kendi başının çaresine bakar.” Cümlesi ile serbest pazar ekonomisi savunuluyordu (Soule, 1978: 50-57).

Kapitalist sistemin en bilinen kitabı Milletlerin Zenginliği’nde milletlerin yegâne zenginlik kaynağı olarak üretim kapasitesi gösterilmekte ve mevcut emek kudretiyle ne kadar fazla zenginlik istihsal edilirse o derece zenginliğe kavuşulacağı ifade edilmektedir. Ancak kamu gücünün duruşu önemli bir şart olarak dikkate alınmakta, hükümetlerin savunma, adalet, bayındırlık ve altyapı ile eğitim sorumluluğunu yerine getirmesi dışında müdahaleci bir pozisyonda olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Zira kapitalist sistemin görünmez eli piyasayı denge durumuna getirmede kifayet ediyor, herkes kendi menfaati peşinde koşarken tabii hürriyetin aşikâr ve basit sistemi müşvik bir görünmez ele dönüşerek kendi kendini tescil ettiriyordu (Soule, 1978: 66).

Kapitalizmi Hıristiyan Avrupa’nın bir zaferi olarak gören Weber ise sosyo-moral bir açıklama ile aslan payını Protestanlığa ayırmış, hatta kapitalizme can veren değerlerin protestan ahlâki olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalizmi kazanç uğraşı ile özdeş gören Weber (1985: 28), Avrupa’nın gelişmiş bölgelerinde aynı zamanda kilise devriminin de gerçekleştiğini nazara vererek reformla kilise otoritesinin sosyal hayat üzerindeki hâkimiyetinin tümüyle kaldırılmadığı, fakat anlamının değiştirildiği görüşünden yola çıkarak kapitalizmi protestan ahlâk anlayışı ile açıklamıştır. Bu enteresan görüşe göre Hıristiyanlar katolikliğin asetik özelliği ile dünya nimetlerini umursamayarak iktisadi gelişmeyi engellerken, protestan ahlâki bu bakış açısını düzeltmiştir (Weber, 1985: 31-32).

Bu açıklamalarda katolik kilisesinin istîğnacı din yorumunun Hıristiyanları geri bıraktığı, fakirleştirdiği, zira kazanç duygusunu öldürerek dünya nimetlerini horladığı; oysa Luther’le başlayan protestan yorumunun mesleği ve çalışmayı öğdüğü, dünyevi asketik protestanlığın mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevklere karşı çıkararak tüketimi özellikle de lüks tüketimi sınırlandırdığı, sermaye terakümünü sağladığı, bununla birlikte mal kazancını katolik ahlâkın yasaklarından kurtararak bunu İlahi iradenin bir isteği olarak gördüğü ifade edilmektedir (Weber, 1985: 58).

Spencer, devlet müdahalelerinden masun kaldığı takdirde evrim yoluyla endüstriyel toplumun kendi gelişimini tamamlayacağı ve devleti zayıflatarak ortadan kaldıracağı iddiasını ortaya atsa da yaşananlar sosyal darwinizm anlayışını teyit eden doğal seleksiyon veya eleme ile mükemmele doğru tekamül

şeklinde cereyan etmemektedir. Tersine bir sarkaç hareketi gibi devlet müdahalesinin genişleme ve daralma hareketi şeklinde küresel kapitalizmin stratejilerine uygun olarak gelişmektedir. Nitekim 1929 iktisadi bunalımı ve 2. Dünya Harbi sonrası ortaya çıkan kapitalizmin krizi Keynesyen politikalar uygulanarak atlatılmıştır. Bu politikalar, asgari ücret tespitinden emeklilik ve işsizlik ödemelerine, devlet yatırımlarının artırılmasından sermaye hareketlerinin kontrolü ve finansal alandaki düzenlemeler kadar bir düzine tedbiri ihtiva eder.

Keynes'den mülhem çözümler deyince akla en önce Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal demokrat ve işçi iktidarların uyguladıkları refah devleti veya sosyal devlet ilkelerine dayalı politikalar gelir. Roosevelt'in "New Deal" Politikası da bu çerçevede ele alınabilir. Bu politikalar sayesinde batı dünyasında çalışan kitlelerin ekonomik refahını ve sosyal güvenliğini önemli ölçüde artırıcı adımların atılması mümkün olabilmıştır (Işıklı, 2009: 26).

Bolşevik ihtilalinin Avrupa'da yayılma tehlikesi, 1929 iktisadi buhranı ve arkasından gelen İkinci Dünya Harbi ile kapitalist dünyada uzun süren bir depresyon hali ortaya çıkmıştır. Bu krizden kurtulmak için piyasada beklenen "müşvik görünmez el" bir türlü ortaya çıkmadığı ve laissez faire'nin zannedildiği şekilde işlemediği için hükümetin mali konularda tarafsız kalmasını savunan ve Ortodoks doktrine sınımsız sarılanlar dâhil herkes devletin müdahalesini bir çıkış yolu bulmak için beklemeye başlamış, tam da bu beklentilerin yoğunlaştığı dönemde John Maynard Keynes hükümet müdahalesinin gerekliliğini savunan teorisini ortaya koymuştur. Keynesçi doktrinde hükümet, özel sektörün kontrol edilemeyen kaprisleri karşısında telafi edici, karşıt bir faktör olarak öne çıkarılır. Hükümetin kâr peşinde gitmesi gerekli olmadığından iş hayatındaki durgunluktan ötürü özel yatırımların azaldığı zamanlarda yatırımlara girişmesi durgunluğu gidererek, refahın artmasını sağlayabilir (Soule, 1978: 182-185).

Görüldüğü üzere klasik kapitalizmin piyasayı düzenleyen görünmez eli ortaya çıkmayınca beklentileri Keynesçi doktrinin "hükümetin görünen eli" ile karşılaşmasına itiraz edilmemiştir. Bu durum 2008 yılında ABD kaynaklı olarak çıkan ve özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde etkili olan Mortgage krizi ile yine tekrarlanacaktır. Dünya iktisadiyatında hangi elin operasyon yapacağına ise küresel sermayeye hükmeden güçler karar vermektedirler.

3. Liberalizm

Liberalizm Batı'da yaşanan uzun bir mücadelenin sonunda ulaşılan bir siyasi anlayış ve sistemi ifade etse de bunu "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" şeklinde özetlenen anlayışın yerini alan düşünce ve ifade hürriyeti ile özel mülkiyeti ve üretim araçlarının özel mülkiyetin konusu olduğunu savunan bir görüş olarak özetleyenler de vardır (Yayla, 1992: 13). Bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Yayla'ya göre klasik liberalizm toplumcu değil bireyci, pozitif değil negatif özgürlük anlayışına dayanan; yaygın ve baskıcı değil sınırlı devlet isteyen, yeniden dağıtımcı sosyal adalet anlayışına karşı çıkıp, adaletin piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleşeceğine inanan liberal anlayıştır (1992: 23-24).

Birey davranışlarından toplum temayüllerine doğru tümevarıcı bir metotla psiko-sosyal açıklamalar da dikkati çekmektedir. İnsan davranışlarını etkileyen "kendini düşünme, hürriyet arzusu ve topluma uyma

adabı, çalışma itiyadı ve mübadele eğiliminin” birbirini etkileyerek bir denge durumuna ulaştığı, bu denge sayesinde her ferdin kendi menfaatleri peşinde koşarken aynı zamanda başkalarının iyiliğine de yol açtığı, insanların belirli bir sistemin parçaları olarak âni ve sevki tabii ile yaptıkları davranışlarında hem kendilerine, hem diğer insanlara ve toplum düzenine istikrar ve refahına duygudaşlık kanunu gereği katkı sağladığı görüşü bu analizlerden sadece bir tanesidir. Yayla’ya göre (1992: 65-74), ekonomideki “görünmez el” bu fenomenin sadece bir parçasıdır. İnsanlar menfaat arayışıyla ve fayda maksimizasyonu ile hareket ederken ortaya herkesin menfaatine olacak bir sonuç çıkar. Zenginlik artar ve sanki bir “görünmez el” şahsi çıkar arayışına dayanan münferit faaliyetleri öylesine yönlendirir ki bundan daha iyisi olamaz. Bu eşyanın tabiatı ve işlerin tabii akışı olup, bunda hiçbir rasyonel iradenin dahli yoktur. Bu doğal bir sistemdir ve tabii bir süreç olan piyasa sisteminin işleyişine müdahale edilmemelidir. Herşey tam bir özgürlük içinde bırakılmalı, işgücü ve sermayenin serbest hareketi engellenmemelidir.

Felsefi çalışmaları ile bilinen Meriç ise (1978: 317), liberal mektebin devleti ortadan kaldırmak yerine sınırlandırmak istediğini ifade eder. Devlet ülkeyi dış saldırılardan korumak, içeride de asayiş ve adaleti sağlamakla mükelleftir. Bir kelimeyle liberaller mandarin devleti reddeder, jandarma devletten yanadır. Anarşist mektep jandarma devleti de kabul etmez, bırak yapsıncılara göre hükümet ne kadar kısıtlanırsa işler o kadar iyi gider. Anarşistler böyle bir baskıya ne lüzum var derler; en iyi hükümet hükümete sızlıktır; istibdat herhangi bir devlet şekli değil, devletin özüdür.

Liberalizmle ilgili tanımlamalarda derin görüş ayrılıklarına rastlanmamaktadır. Genel kanaati ifade etmek gerekirse, liberalizmin Avrupa’daki ayrıcalıklı aristokrasi ile onunla eşitlik mücadelesi veren zengin burjuva arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sebeple mücadelenin ayrıcalıkları ortadan kaldırmaya yönelik olduğu, eşitlik ve hürriyetler ekseninde cereyan ettiği görülmektedir. Fransa ile giriştiği sömürge harplerinin yordduğu İngiltere ABD’nin istiklâliyetine boyun eğerken, Fransa’da patlak veren 1789 ihtilâli de aynen ABD’de yayımlanan Bağımsızlık Bildirisi gibi bir Vatandaş Hakları Beyannâmesi ilan etmiştir. Beyannâme incelendiğinde öne çıkan “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” umdeleri bir açıdan liberalizmin hak ve hürriyetler listesi sayılabilir ((Ateş, 1976: 50-60; Kışlalı, 1987: 323).

Avrupa’da kilise ve aristokrasinin hükümranlığına karşı önce zenginleşen burjuva, daha sonra da bu üçüne karşı işçi ve köylü emeğinin müşterek bir haklar mücadelesi verdiği görülmektedir. Muktedir bir kesimin hükümeti yönetmesi ile toplumun diğer tabakaları mağduriyetler yaşadığı için öncelikle iktidar gücünün sınırlandırılması ihtiyacı hissedilmiştir. Demokrasi cârî çoğunluğun fikrini hükümet yetkilerinin yegâne meşruiyet kıstası addederken, liberalizm bütün iktidarların ve özellikle çoğunluğun iktidarının da sınırlandırılmasını savunmaktadır. İki görüş arasındaki farklılık, eğer demokrasi ve liberalizmin karşıtlarını dikkate alırsak en açık hâliyle göze çarpar. Demokrasinin karşıtı otoriter hükümetken, liberalizmin karşıtı totaliterizmdir. Bu sebeple liberalizm sınırlandırılmamış demokrasi ile bağdaşmaz, nitekim o diğer bütün sınırlandırılmamış hükümet şekilleri ile de bağdaşmaz. Liberalizm,

yasamayı etkin bir şekilde sınırlandırmak amacıyla, bir anayasada açıkça vazedilmiş ya da genel kanaat tarafından kabul edilmiş ilkelere bağlanmayı talep ederek, çoğunluk temsilcilerinininkiler de dâhil, hükümet yetkilerinin kısıtlanmasını önceden varsayar (Hayek, 2009: 217).

Özel mülkiyet sisteminin özgürlüğün en önemli garantisi olduğunu belirten Hayek'in politik gücün elinde bir enstrüman olarak temerküz eden ekonomik gücün kölelikten güçlükle ayırt edilebilen bir bağımlılık doğuracağını, işverenin devlet olduğu bir ülkede muhalefetin öleceğini ifade etmesi de oldukça manidardır (2009: 41-42).

Keza liberalizm ile kapitalizm arasındaki yakın ilişki oldukça belirgindir. Bu bağlamda kapitalizmin bir ekonomik örgütlenme modeli olarak liberal değerlere inanan toplumlarda ortaya çıkması ve güçlenmesi bir tesadüf değildir. Liberalizm ile birçok konuda kesişen kapitalizm, üretim ilişkilerinin serbest piyasa tarafından tanımlanmasını savunan, sermaye birikimi neticesinde özgür bireylerin ortaya çıkacağını varsayan ve özgür bireylerin ortaya çıkmasıyla toplumda hukukun üstünlüğü anlayışının yerleşeceğini öngören bir düşüncenin ürünüdür (Heywood, 2011: 75-77).

Bireylerin kendilerine ait varlıklarının olması, bu varlıkların bir hukuk sistemi tarafından garanti altına alınmasını da beraberinde getirecektir. Önce kendi bedenleri, sonra da sahip oldukları maddi varlıklar üzerinde otonomiye sahip olan bireyler âdil işleyen bir hukuk mekanizmasının ortaya çıkmasını isteyecekler ve kendilerini yönetmeleri için seçtikleri yöneticilerin herşeyden önce bu hukuk tarafından sınırlandırılmasını talep edeceklerdir. Yöneticiler hukuktan bağımsız keyfi şekilde hareket etmemelidirler. Kapitalizmin bu akıl yürütmesinden hareketle hukukun üstünlüğü, liberallerin sıklıkla vurguladıkları bir kavram olmuştur. Liberalizme göre genel ahlâkı ve normatif değerleri toplumsal ilişkilerin doğal akışı belirlemelidir ve tam da bu nedenle liberellar ahlâkın seküler bir şekilde tanımlanmasını savunurlar. Özgür düşünen, özgür hareket eden bireyler zaman içinde doğru davranış kalıplarını kendileri geliştireceklerdir. Sonuç olarak toplumsal uyum ve düzen seküler ahlâk temelinde yükselecektir.

Liberalizmin bir başka özelliği de tarihin doğrusal bir akış çizgisine sahip olduğunu varsayması ve bu akış neticesinde günün birinde bütün insanlığın ortak liberal değerler etrafında bir birliktelik oluşturacağına inanmasıdır. Bu doğrusal tarihi akışın liberal-demokratik siyasi örgütlenme modeline doğru evrildiği varsayılır. Eğer tarih her durumda bizi liberal demokrasiye çıkarıyorsa, bu soru liberal demokrasinin ve onun temelindeki özgürlük ve eşitlik ilkelerinin kalitesine ilişkin bir soru haline gelir (Fukuyama, 2014: 363). Liberalizm aydınlanma felsefesinin en tipik dışavurumu olan ilerlemeci anlayışı benimsemenin yanı sıra yine aynı felsefenin beraberinde getirdiği insan haklarının evrensel ve doğuştan edinildiği fikrini de paylaşır. Doğal hukuk anlayışının bir gereği olarak, insanlar içine doğdukları toplumlardan ve yaşadıkları fiziki ve beşeri coğrafyadan bağımsız olarak evrensel haklara sahiptirler (Crawford, 2000; Oğuzlu, 2014: 97-98).

Liberalizmin bütün boyutlarını karşılaması anlamında bireycilik ve özgürlük en temel ilkelerdir. Bireyden ve özgürlükten doğmayan hiçbir düşünce liberalizme kaynaklık teşkil etmemektedir.

Liberalizm için söylenen her şeyde bu iki ilke esas alınmaktadır. Her alanda bireylerin amaç kabul edilmesi ve birey üzerinde hiçbir zorun ve zorunluluğun olmaması anlamında bireycilik ve özgürlük başat ilkelerdir. Bireyciliğin ve özgürlüğün mükemmel anlamda gerçekleşebilmesi için doğal düzene uygun, doğal haklara sahip, kendiliğinden işleyen ve ekonomik girişim serbestliği bulunan bir siyasal, sosyal ve ekonomik yapı liberalizmin olmazsa olmaz şartıdır. Nihayet liberalizm tüm bu olmazsa olmaz ilkelerin ancak liberal demokrasilerde varolacağını belirtmektedir (Çetin, 2001: 232-235). Benzer düşünce Schumpeter tarafından da savunulmaktadır. O'na göre Tarihsel olarak modern demokrasi kapitalizm ile birlikte yükselmektedir ve onunla bir ilişkisi vardır (2012: 389). Liberalizmle demokrasi arasındaki bu müsbet ilişki bazılarınca liberalizm olmaksızın demokrasiye geçiş çabalarının başarısız olmaya mahkum olacağı kadar da iddialıdır (Beetham ve Boyle, 1995: 18).

Liberalizmin 1929 iktisadi buhranı ve 2. Dünya Harbi sonrası sosyal devleti jandarma devlete yeğ tutması çok uzun sürmeyecektir. 1970'li yıllarda petrol krizi ile başlayan tartışmalar "refah devleti" anlayışını terk etme zamanının geldiğini gösterecektir. Bu defa sarkaç soldan sağa doğru hareketlenecek "yeni sağ" politikalar ile yeni liberal talepler daha çok dillendirilmeye başlanacaktır. Bir başka deyişle, büyük bunalımların ardından hayata geçirilebilmiş olan sosyal devlet, bir başka bunalımın akıntısıyla tahtından indirilmiştir. 70'li yıllarda patlak veren yeni bir bunalım dalgası karşısında yetersizliği görülen Keynesçi düşüncenin sonu, sosyal devletin sonu ile örtüşmüştür (Işıklı, 2009: 27).

4. Neo-Liberalizm

Ekonomide devlet ve devlet müdahaleciliği, yüzyıllardır temel tartışma konularından birisi olmuştur. Bu tartışmaların 1930'lardan sonraki görünümü, Keynesyen anlayışla beraber modern merkantilizme kayış şekline bürünmüştür. 1970'lerde Monetarist söylemle birlikte, doğrudan devlet müdahalesine tepkiler oluşmuş, ardından bu tepkiler ve devlet karşıtlığı, minimal devlet teorilerine yönelerek daha da radikalleşmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyıl içindeki bütün gelişmelere, dönüşümlere ve evrelere bakıldığında, aslında devletin kapitalistleşme süreci içinde her noktada önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Burjuvalaşma süreci, sanayileşme süreci, piyasalaşma süreci, uluslararasılaşma-dış kapitalist dünyayla bütünleşme süreci, devlet müdahalesi olmadan gerçekleştirilememiş, yani görünmez bir el vasıtasıyla kendiliğinden oluşmamış süreçlerdir. Ancak her bir aşama, devletin müdahale araçlarının yeniden tanımlanmasını, yeni müdahale araçlarının keşfedilmesini ve müdahale biçimlerinin yeniden şekillenmesini gerektirmiştir. Sermaye birikiminin ve sanayileşmenin yetersiz, özel sektörün de gelişmeyi sağlayabilecek düzeyde olmadığı ülkelerde devlet, sermaye birikimini gerçekleştirecek, sanayileşmeyi sağlayacak ve özel sektörün gelişimini teşvik edecek düzeyde örgütlenmiştir. Süreç içerisinde kamu kaynakları, kamu harcamaları, kamu gelirleri, tüm fiyatların oluşumu üzerinde müdahaleler ve ticaret akımları üzerindeki kontroller bu amaca hizmet etmiştir (Zafir, 2009: 79).

Liberal sistemin 1929'da girdiği derin krizden çıkış için arayışlar başlamış, çözüm ancak klasik liberalizmin terk edilmesi ve sosyal devlet tercihi ile başarılabilmiştir. Kapitalist liberal sistem 1970'lere geldiğinde önüne açılan yeni ufukları fark etmiş, özellikle ABD merkezi plâncı ve devletçi coğrafyadaki

çöküş işaretlerini alarak kürede gidilemeyen yerlere gitmek, SSCB'nin dağılması ile çıkan fırsatları değerlendirmek ve komünist blok üyesi ülkeleri serbet pazara entegre ederek kapitalizimi girdiği bu derin krizden çıkarmada bir fırsat yakalamıştır. Krizden çıkmak için uygulanan ve sosyal devleti erezyona uğratan bu sistem neoliberalizmdir. Bu açıdan bakıldığında neoliberal politikalar kavramsal olarak farklı şekillerde yorumlansada aslında vahşi kapitalizmin makyaj yapmış halinden ibaretti. Küresel sermaye sınırsız ve engelsiz her ülkeye gidebilecek, hizmet ve mallar pazarlara girecek ama emek vizeye tabi olacaktı. Nitekim neoliberal politikalarla tüm bunlar başarılabilir.

Neoliberalizm, 1980'li yıllardan itibaren yeni sağın sahiplendiği bir ideoloji olup, ekonomi ve sermayenin küreselleşmesini; özelleştirme, yeni dünya düzeniyle bütünleşme, devlet müdahalesinin kesinlikle reddi ile serbest piyasa sisteminin topkeyün egemenliğini savunmaktadır. Neoliberalizm, devletin bireylere potizif haklar tanınması ve sosyal adaleti sağlamak için piyasaya müdahale etmesinin liberalizmi özünden kopardığını iddia eder ve devletin yalnızca yasaların yürümesini sağlamak, mülkiyet haklarını korumak, rekabeti desteklemek görevlerini üstlenmesini ister. Neoliberalizm kendisinden önce gelen refah devleti temelindeki Keynesyen iktisat politikalarından devletin ekonomideki rolünün daraltılması ve kamu kurumlarının ve kaynaklarının neredeyse tümüyle sermaye ilişkilerine dahil edilmesiyle ayırdedilir.

Neoliberalizm yeniden yapılandırma programını “düzenleyici devlet” olarak adlandırılan yeni bir devlet biçimini hedefler. Düzenleyici devlet modeli ise “yerelleştirme, özelleştirme, teknokrasi ve yönetim” kavramları üzerine bina edilir. Yapısal reformlarla ülke ekonomisinin küreselleşmeye intibakının sağlanması, serbest piyasa ekonomisinin altyapısının güçlendirilmesi, özelleştirmelerin tamamlanması, verimliliğin ve rekabet gücünün arttırılması, işgücü ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi hedeflenmektedir. Böylece devletin ekonomideki rolü yeniden yapılandırılırken aynı zamanda yerelleşme, yönetim mekanizmaları da devreye sokularak sivil toplumun güçlendirilmesi ve demokratikleşmede katılımcılığın sağlanması hedeflenmektedir. Reform programının amacı, devletin ekonomideki rolünü iyice sınırlandırmak, devletin kamu hizmeti üretmekten vazgeçmesini ve özelleştirme yoluyla kamu hizmetlerinin özel sektör eliyle gördürülmesinin sağlanmasıdır. Devletin rolü piyasaların düzenlenmesiyle sınırlandırılmaktadır.

Belirlenen her üç yöntemde de hizmetler özel sektör eliyle yerine getirilmekte ve metalaştırılmaktadır. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve özel kişilere gördürülmesi uygulamaları, kamu hizmeti alanlarının özel sektöre yeni yatırım alanları olarak açılmasını sağlarken, kamu hizmetlerinin niteliğinde önemli değişimlere neden olmaktadır. Kamu hizmetleri girişimcilerin kâr amacıyla yerine getirdiği faaliyetlere dönüşürken, hizmetin faydasının bireyselleştirildiği, hizmetten yararlanmanın kullanan öder ilkesine göre düzenlendiği ve hizmetin finansmanı için bütçeden kaynak ayrılmasına son verildiği görülmektedir. Bu değişikliklerin, kamu hizmetlerini metalaştırdığı ve piyasa faaliyetlerinden pek az farkı olan faaliyetlere dönüştürdüğü açıktır. Dolayısı ile, düzenleyici devlet anlayışının egemen olduğu bir düzende, kamu hizmetlerinden yararlanma yurttaşlık hakkı olmaktan çıkartılırken, yurttaş kavramı

ile müşteri kavramı arasında da pek az fark kalmaktadır. Bu durumda, reformlarla gündeme getirilen düzenlemeler, bölüşüm ilişkilerini sermaye lehine ve emek aleyhine yeniden düzenlerken, yurttaşlara tanınan sosyal haklarda önemli kısıntılar yaşanmakta ve sosyal hakları yurttaşlık haklarının bir parçası olmaktan çıkarmaktadır. Böylesi bir sürecin, demokratikleşme açısından bir ilerleme sağlamadığı ve günümüzde hâkim olan demokratikleşme retoriği ile uyumlu olmadığı açıktır (Ataay, 2015: 36).

Liberalizmin neobiralizmle benzeşen yönlerinden daha fazla ayrışan yönleri olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Neoliberalizm klasik liberalizmden farklı olarak alışveriş ya da mübadeleye ve natüralist piyasaya değil, rekabetçi ve özgür kişisel girişimciliğin olduğu bir piyasaya sahiptir. Neoliberalizmin tek amacı rekabetin ve özgür müteşebbisliğin önünü açmaktır. Bu sebeple Foucault (2008) neoliberalizmin ne “Adam Smith ne pazar toplumu ne de bırakınız yapsınlar” olduğu, bilakis neoliberalizmin tamamen rekabet toplumunun inşası ve hür teşebbüsün önünün açılması üzerine tasarlanmış bir ekonomi politik pratiği olduğunu ifade eder. Kısacası neoliberalizm tamamen rekabetçi ve kişisel girişimciliği esas almış ve buna göre şehirleri, hayatları, eğitimi ve her şeyi değiştirmeyi ve rekabetçi piyasaya uydurmayı amaçlamış ve bu bağlamda tüm toplumsal bağları yok etmeye hazır olan günümüzün ekonomi politik pratiğidir ve klasik liberalizm ile alakası piyasa kelimesi haricinde yoktur, ayrıca her şey özel girişimin elinde olmalıdır.

Herşeye rağmen unutulmaması gereken husus, neoliberalizmin krizi atlatan liberalizmin küreselleşme rüzgarını da arkasına alarak tekrar hükümlük olması gerçeğidir. Şüphesiz bu hükümlük da uzun ömürlü olmayacak, muhtemelen değişen dünya şartlarına uyumdaki kifayetsizliği ile yeni bir krize kapı açacaktır. Zira önceki yaşanmışlıklar liberal-neoliberal salımında sarkacın nasıl hareket edeceğini herkese neredeyse ezberletmiş durumdadır. Bu sebeple de neoliberalizm eleştirilerden kurtulamamaktadır. Harvey (2005: 28), neoliberalizmin kapitalist toplumsal düzenin tehditlerine ve kamu politikası kanatları altında gizlenen kapitalizmin hastalıklarına bir çözüm için potansiyel bir panzehir olarak görüldüğü tenkidini yapmaktadır. Diğer yandan Harvey (2005: 195-197), yeni sağ politikaların muhafazakârlık, asimetrik pazar özgürlüklerinin inşası yönünde otoriter ve anti demokratik eğilimleri barındırdığını, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra da ABD tarafından meşrulaştırılan bu yeni emperyalizmin küresel hegemonyayı sürdürme ve petrol kaynakları üzerinde kontrolü sağlamada bir strateji olarak başarı ile manüple edildiğini ve kullanıldığını ancak ABD'nin 1970'lerde küresel üretimdeki hâkimiyetini kaybetmesi ve küresel finans gücünün de 1990'larda aşınmaya başlaması ile teknolojik liderliğe bağlı küresel hâkimiyetinin sadece askeri gücüne indirgenmesi sonucu küresel kapitalizmi hegemonik yapısını muhafaza etmek için kullanmak istediği eleştirisini yapmaktadır.

Kapitalizmin liberal demokrasi ile hedefine ulaşarak “burca bayrak diktiği” iyimserliğinde olan Fukuyama ise (2014: 449), oldukça iddialı bir şekilde liberal demokrasinin yaşam gücüne sahip bir alternatifinin kalmadığı şeklinde bir tez ileri sürebilmiş ve tezine yapılan itirazları da muterizlerin hiçbirinin ileri sürdüğü alternatifin liberal demokrasiye üstün olmadığı gibi itirazcıların daha iyi olduğuna inandığı alternatif bir toplumsal örgütlenme biçimi öneremediklerini söyleyerek göğüslemek

istemmiştir. Kapitalizmin liberal demokrasi ile tarihin sonunu getirdiği görüşünü erken ilan eden Fukuyama'nın (2014: 431), "Avrupa Birliği projesinin tarihin sonunda geriye kalan son adam için bir ev olarak inşa edildiği" inancı da önceki görüşü gibi çabuk yara almış, İngiltere'nin evi terk etme teşebbüsü ile son sığınak olamayacağını ortaya koymuştur.

5. Liberal, Neo-Liberal Döngü

Makaleye konu teşkil eden liberal, neoliberal döngü kapitalizmin kronolojik tarihinde açıkça görülmektedir. Ancak isimlendirmede farklı kavramlar kullanılmaktadır. Mesela ilk çıkış dönemlerinde "vahşi kapitalizm" sermayenin ezici gücünü tavizsiz bir şekilde uygularken, sonraki dönemde emeğin örgütlenmesi, işçi hakları, grev gibi araçların kullanılmaya başlanması ve işletmelerdeki verimlilik arayışlarında çalışanı makine gibi görmenin olumsuzluklarının farkedilmesi ve daha da önemlisi temel hak ve hürriyetlerde alınan mesafelerin etkisi gibi hususlarla kapitalizm vahşiliklerini törpülemek zaruretini hissetmiş ve liberal uygulamalara yönelmiştir. Kapitalizmin liberal değerlerle kendisini eşitleme veya perdeleme çalışması ona hayatıyet kazandırmış ve ömrünü uzatmaya yardım etmiştir. Kapitalist rejimlere sahip ülkelerde zaman içinde kapitalizm liberalizm havuzunda adeta erimiş, metamorfoz geçiren kapitalizm liberal kelebeğe dönüşmüş, böylece liberalizm, kapitalizmin yeni kimliği olmuştur. Liberal değerlerden uzak olan faşizm, nazim ve marksizm ise daha kısa ömürlü olmuştur.

Kapitalizmin çevreye ve gelişmelere uyum kabiliyeti kapitalizmin geçirdiği tarihi evreleri ve aynı zamanda liberal düşüncenin üç farklı halini de yansıtmaktadır. Birincisi, klasik liberalizm dönemi (1700-1930), ikincisi refah devleti veya sosyal liberalizm dönemi (1930-1970) ve üçüncüsü de 1970'lerden günümüze kadar devam eden neoliberalizm dönemidir (Yaşar ve Yaşar, 2012: 65). Bu üç evreye aslında 2008 Mortgage krizinden sonra dördüncü bir evre daha eklenmesi gerekir, o da küresel neo-keynesizmdir. ABD'de başlayan ve hızla bütün dünyaya yayılan Mortgage krizi sonrası, neoliberalizmin temel tezlerinden olan piyasaların gücüne inanç ve devlet müdahaleleri karşıtlığı bir anda unutulmuştur. ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde milyarlarca dolarlık kurtarma paketleri ardı ardına açılmış, batık krediler için devlet garantileri verilmiş, batan bankaların bir bölümü devletleştirilmiş, finans piyasaları için düzenleme gereği tartışılır olmuştur (Demir, 2011: 2).

Sonuç olarak 2008 krizine yönelik müdahaleler, derin bir krize düşen neo liberalizmin yeniden yapılanması için devletin "harekete geçirilmesi" olarak düşünülebilir. Avrupa Birliği neoliberal politikaların yenilenmesinde öncü olurken, başrolü de Almanya üstlenmiştir. Neoliberal politikalara karşı artan tepkiler birçok AB ülkesini siyasi krize sürüklemiştir. IMF-AB denetimindeki kemer kısıma önlemleri, İrlanda ardından Portekiz, İspanya, Slovakya, Yunanistan ve İtalya'da siyasi iktidarların değişmesine neden olmuştur. 2007 ortalarından özellikle Eylül 2008'den sonra, neo liberalizmin kendisi tarafından keskinleştirilen çelişkileri önlemede yetersiz kaldığı açıkça ortaya çıkmıştır. Neoliberalizm içinde kriz yönetiminin sınırlarına gelinmesiyle, eskisinden farklı öneriler, farklı stratejiler gündeme

gelmeye başlamıştır. Neoliberal finans piyasası kapitalizminin krizini aşmak üzere geliştirilen farklı uzlaşma öneri ve stratejileri “post neoliberalizm” kavramı altında toplanmaktadır (Demir, 2011: 9-12).

SONUÇ

Siyasal sistemler bireye, topluma ve devlete bakış açılarına göre birbirinden ayrılırlar. Her siyasi sistem kendisini bu üç unsurdan birini tercih edip felsefesine temel kabul etmesiyle geliştirir. Siyasi sistemleri inceleyen çalışmalar bu üç unsur arasındaki gerilimin farkında olarak değerlendirme yaparlar. Faşizm bir sistem olarak tercihini devletten yana yapmaktadır. Sosyalizm tüm kuramlarını toplumsal tercihler üzerine bina etmektedir. Liberalizm ise kendisini bireye dayanarak var kılma ve geliştirme amacını taşımaktadır. Bireyi sınırlayan ve gelişmesine engel olan toplum ve devlet baskılarına karşı bireyin tarafını tutmaktadır. Bu sebeple devleti bu alanları sınırlandıran baskı unsuru olarak değerlendirmektedir. Ancak jandarma devletin varlık şartını kabul etmekte, toplumsal ilişkilerin kaçınılmazlığını vurgulamakta ve ferdin hürriyetinin başka bireylerin özgürlüğü sınırına kadar olduğunu belirtmek suretiyle devlet anlayışı açısından faşizmden, toplum anlayışı açısından sosyalizmden ve birey anlayışı açısından da anarşizmden ayrılmaktadır.

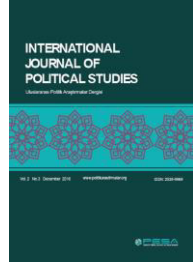
Küresel kapitalizmin liberal kimlik altında kârını azamileştirmek için geliştirdiği politikaların eşyanın tabiatına uyan doğal bir döngü olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Meşhur sosyolog İbn Haldun’un devletlerin yükseliş ve çöküşlerini açıkladığı asabiye ve hadariye teorisindeki doğallığı kapitalist sisteme uyarlayarak bir doğal döngü şeklinde izah etmek hiç de ikna edici gözükmemektedir (1982: 425-426). Klasik liberallerin tabii düzen ve tabii kanunların belirleyiciliği üzerinden yaptıkları analiz, İbn Haldun’un asabiye teorisi kadar kesin olmadığı zaten kapitalist sistemin geçerli olduğu ülkelerde kriz anlarında devletin ekonomiye çeşitli şekillerde müdahalesi ile ortaya çıkmakta ve yine bu sebepten neoliberalizm gibi isimlendirme zaruretleri hâsıl olmaktadır. Ne klasik liberal teori ne sosyal liberalizm ne de neoliberalizm piyasanın insiyakları ile ortaya çıkmıştır. Kapitalizm krize girdikçe devlet müdahalesi gelecek, devletin eli görünecek, kriz aşıldıktan sonra piyasa kapitalizmin görünmez eline emanet edilecektir. Ancak her iki el de küresel sermayeye zarar vermeyecektir.

Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketler ve küresel güç odakları ile onların işbirlikçileri olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi yapıların değirmenine su taşıdığı kapitalist sistem dünyadaki siyasi gelişmelere göre bir denge kontrol sistemini devreye sokmakta, kriz anlarında ekonomiye devletin müdahalesinde beis görmezken işlerin yolunda gittiği dönemlerde ise “yeni sağ politikalar” ile devleti kenara itmekte ve görünmez eli devreye sokmaktadır. Küresel kâr maksimizasyonu sağlandıktan sonra hiç kimsenin şüphesi olmasın ki sarkaç tekrar sağa dönecek ve liberalizme yeni bir isim arayışı başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ataay, F.** (2015). “Neoliberal Reformlar, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm”, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı: 30, s. 20-39.
- Ateş, T.** (1976). Demokrasi; Kavram, Tarihi Süreç İlkeler, Der Yayınları, İstanbul.
- Beetham, D. ve Boyle, K.** (1995). Demokrasinin Temelleri, Çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Bolay, S. H.** (1981). Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.
- Boundless** (2016). Growing Gap Between Rich and Poor. Boundless Sociology. Retrieved 21 Jun. 2016 from <https://www.boundless.com/sociology/textbooks/boundless-sociology-textbook/stratification-inequality-and-social-class-in-the-u-s-9/social-mobility-76/growing-gap-between-rich-and-poor>
Erişim: 16.07.2016.
- Çetin, H.** (2002). “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı: 1, s. 79-96.
- Çetin, H.** (2001). “Liberalizmin Temel İlkeleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, s.219–237.
- Çitçi, O.** (2008). “Yeni Siyaset: Neoliberalizm Ve Postmodernizmin Siyasal Projesi”, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 1, Sayı 2. s. 2-31.
- Demir, G.** (2011). “Post Neoliberalizm? Kriz ve Sonrası Üzerine”, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, s. 1-20. Erişim: 30.09.2017.
- Fukuyama, F.** (2014). Tarihin Sonu ve Son İnsan, Ter. Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul.
- Gürgen, M. K.** (2012). “Kapitalist İlişkilerin Politik İfadesi Olarak Devletin Neoliberal Biçimi Üzerine Bir Değerlendirme”, Memleket Siyaset Yönetim, Cilt 7, Sayı 18 s. 24-54.
- Harvey, D.** (2005). A Brief History of Neoliberalism, Oxford University Press Inc., New York.
- Hayek, F. A.** (2005). The Road to Serfdom with The Intellectuals and Socialism, The Institute of Economic Affairs, London.
- Hayek, F. A.** (2009). Liberalizm, Çev: Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, Yaz, s. 197-224.
- Işıklı, A.** (2009). Dünya Ekonomik Bunalımı Ve Sosyal Haklar (s. 24-38), “I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler”, Akdeniz Üniversitesi, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara.
- İbn Haldun** (1982). Mukaddime, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, A. T.** (1987). Siyaset Bilimi, Ankara Üniversitesi Basın yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara.
- Meriç, C.** (1978). Mağaradakiler, Ötiken Neşriyat, İstanbul.
- Moore, J. B.** (1989). Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çev: Ş. Tekeli, A. Şenel, V Yayınları, Ankara.

- Oğuzlu, T.** (2014). Liberalizm, Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Editörler: Şaban Kardaş ve Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul: s. 97-109.
- Schumpeter, J. A.** (2012). Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Soule, G.** (1978). Ekonominin ABC'si, Ter. Nejat Muallimoğlu, Muallimoğlu Yayınları, İstanbul.
- Toynbee, A.** (1980). Medeniyet Yargılanıyor, Çev. Ufuk Uyan, Yeryüzü Yayınları, İstanbul.
- Yaşar, Y. ve Yaşar, Y. G.** (2012). "Neoliberal Küreeselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm", Mülkiye, Cilt 36, Sayı 274, s. 63-92.
- Yayla, A.** (1992). Liberalizm, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Weber, M.** (1985). Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.
- Zafir, C. Z.** (2009). "Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri", Yönetim Bilimleri Dergisi. Cilt 7, Sayı 2, s. 65-82.

**BİR MODERNLEŞME REÇETESİ: MÜMTAZ TURHAN'DA BİLİM ZİHNİYETİ
KAVRAMI**

**A MODERNIZATION PRESCRIPTION: THE CONCEPT OF SCIENCE MENTALITY IN
MUMTAZ TURHAN**

Ensar KIVRAK

DOI: <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.03>

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, ensarkivrak@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

*Geliş 02 Nisan 2018
Kabul 25 Nisan 2018*

Anahtar Kelimeler:

Bilim zihniyeti
Modernleşme
Mümtaz Turhan

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesine muhafazakâr bir bakış açısı getiren bir aydın olan Mümtaz Turhan'ın modernleşme tecrübesine ve modernleşmenin geleceğine bakışta bir ölçüt olarak kullandığı "bilim zihniyeti" kavramını ele almaktır. Metin içerisinde, "bilim zihniyeti" kavramını anlayabilmek adına, toplumsal değişimde gelenek ve modernite ilişkisine değinilecek ve ardından Mümtaz Turhan'ın gelenek ve modernleşmeye bakışı değerlendirilecektir. Son olarak, bu değerlendirmeler ışığında kavramın anlam çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Received 02 April 2018
Accepted 25 April 2018

Keywords:

Science mentality
Modernization
Mümtaz Turhan

The purpose of this paper is to evaluate the concept of "science mentality" used by Mümtaz Turhan, an intellectual who brought a conservative viewpoint to Turkish modernization during the Republic Period, as a criterion for the experience of modernization and the future of modernization. In the text, in order to understand the concept of "science mentality", the relation between tradition and modernity in social change will be mentioned and then Mümtaz Turhan's view on tradition and modernization will be evaluated. Finally, in the light of these evaluations, the meaning frame of the concept will be tried to be formed.

© 2018 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Amerika'nın keşfi ve ticaret yollarının Osmanlı'nın denetiminden çıkması, Osmanlı Devleti'nin dışında şekillenen bir Doğu-Batı ilişkisini doğurmuştur. Bu durum, devletin mevcut sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Batılılaşmasının da başlangıcı olmuştur. Bu açıdan Batılılaşma kavramı, aslında Osmanlı'nın kendi dışında kurgulanan Batı'nın egemenliği karşısında takındığı siyasi bir tavır olarak tanımlanabilir.

Cumhuriyet döneminde ise Batılılaşma olgusuna yaklaşımın bir takım değişikliklere uğradığı görülmektedir. Osmanlı'da devletin bekası amacıyla ortaya çıkan Batılılaşma anlayışı, cumhuriyet döneminde toplum tabanına yayılmak istenen bir olgu haline gelmiştir. Modern devletin homojen yapıya sahip bir ulusa dayandırılmak istenmesi sonucu daha önceleri aydınlar tarafından cehaletine karar verilen halk, yeni toplum modelini benimseyebilmesi için tepeden inme bir yönlendirmeye maruz kalmıştır. Bu konuda ortaya atılan Batılı yaşam tarzını yansıtan sanat faaliyetleri, Batılı tarzda eğitimin yaygınlaştırılması gibi devletin ideolojik aygıtları, hem toplumun homojenleştirilmesini hem de toplum hayatında Batılı anlayışın benimsenmesini hedeflemektedir.

Ancak tüm çabalara rağmen Batılılaşma yolunda halkın ciddi direnciyle karşılaşmıştır. Bu dirence bir örnek "Türk köylüsü" üzerinden verilebilir. Batılılaşmanın köyden başlanarak başarıya ulaşacağı inancı, köycülük siyasetinin uygulanmasını gündeme getirmiştir. Ancak köy, Batılılaşmadan tümüyle uzak kalmıştır. Neticede Batılılaşma adına -özellikle köylü kesim olmak üzere- halkın yapılmak istenenleri anlamadığı tezi kabul edilmiş ve bundan dolayı Batılılaşma yanlısı kadrolara "hakla rağmen halk için" anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayışın başlıca temsilcisi de cumhuriyet dönemi Türk aydını olmuştur.

Bu çalışmamızda Batılılaşma olgusuna genel olarak Türk aydınına hâkim olan bakıştan farklı bir bakış getiren bir aydın olan Mümtaz Turhan'ın "bilim zihniyeti" kavramı üzerinde duracağız. Çalışmanın temel amacı, söz konusu kavramı tanımlayarak belirli bir anlam çerçevesi içerisine oturtmaktır.

1. Toplumsal Değişimde Gelenek ve Modernleşme İlişkisi

Gelenek ve modernite, çizgisel bir tarih ve değişim anlayışının iki zıt kutbu olarak anlaşılmaktadır. Öyleyse geleneksel ve modern arasındaki ilişki her zaman bir zıtlık ilişkisi midir? Modernite, her zaman geleneğin zayıflamasına mı yol açmaktadır? Güçlü bir geleneğin

olduğu toplumların daha geç modernleşmesi gibi bir durum söz konusu mudur? Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle geleneğin nasıl tanımlandığına bakmamız gerekmektedir.

Gelenek, sabit bir olgu değildir; içinde bulunduğu toplumsal şartlara göre değişime ve dönüşüme uğrar. “İnsanlar, geçmişin gelenek halini almış çeşitli yönlerine atıfta bulunmak suretiyle, şimdiki zamanda işledikleri fiiller için bir meşruiyet temeli ararlar. Gelenek, bu şekilde bir ideoloji halini alır. [...] Bir politika olarak gelenek, değişime karşı bir tepki olmaktan çıkar, kendisi [...] bir hareket haline gelir.” (Gusfield, 2005: 66)

Gelenek kavramına bu açıdan baktığımızda, aslında geleneğin her zaman modernlikle zıtlık içinde olmayacağı; modernleşmenin geleneği zayıflatamayacağı; dolayısıyla güçlü geleneğin modernleşme önünde bir engel olarak görülmemesi gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla yeni olanın kabul edilmesi, kesin olarak eskinin ortadan kalkmasına yol açmaz. Dahası yeni ve eski iç içe geçmek suretiyle başka bir bütünü oluşturur.

Bu minvalde modernleşme ile birlikte geleneğin de korunması isteği, imparatorluk bakiyesi yeni ulus-devletlerde karşımıza çıkan bir olgudur. Türkiye açısından değerlendirdiğimizde, resmî ideolojinin tek medeniyetin Batı olduğunu kabul ederek geleneğin karşısında tavır aldığı bilinmekle birlikte dönemin kimi aydınları modernleşmeyle birlikte geleneğin de var olabileceğini; yaşayabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla gelenek ve modernleşmenin her zaman bir çatışma içinde olmadığı ve modernleşme arayışının çoğu zaman gelenekçilikte destek bulduğunu söyleyebiliriz. (Gusfield, 2005: 66) Bu bağlamda Mümtaz Turhan, yerli geleneğin yeniden keşfi ve canlandırılması ve gelenekle moderniteyi uzlaştıracak bir sentezin oluşturulması için çaba sarf eden bir aydın kimliğine sahiptir. Turhan’ın bu sentezinin anahtar kavramı da “bilim zihniyeti” kavramıdır.

2. Gelenek ve Modernleşme Arasında Mümtaz Turhan

Ziya Gökalp, kültür meselesini pozitif-bilimsel bir perspektiften değerlendiren ilk düşünürdür. Ziya Gökalp’in kültür (hars) ve medeniyet ayrımı, onun kültür meselesine bakışını ortaya koymaktadır. Ziya Gökalp’e göre toplumların bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasında uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır. Bu kurumların tamamı o toplumun “hars”ını oluşturur. Medeniyet ise bir toplumu diğer toplumlara bağlayan kurumlardır. Aynı türden kurumların bütününe medeniyet denir. Gökalp (1995), bu tanımlar çerçevesinde medeniyeti ve harsı çok kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadır. Medeniyeti, bir yöntemle

yapılan ve taklit yoluyla bir millettten diğerine geçen kavramların ve tekniklerin bütünü olarak görüp harsın ise hem yöntemle yapılamayan hem de taklit yoluyla başka milletlerden alınamayan duygular olduğunu vurgular.

Mümtaz Turhan (1997) da kültür meselesini ele alış itibariyle Ziya Gökalp çizgisinin bir devamı niteliğindedir. Turhan'a göre toplumumuzda kültür değişmesi, kültürel bir hoşnutsuzluk halinin ortaya çıkması ve başka bir kültürle tanışılması sonucu karşılaşılan kültürün aktarılmasıyla olmuştur. Ancak kültürün devlet eliyle aktarılması sonucu toplum ile kültür uyum sağlayamamış ve neticede toplumsal bir düzensizliğe yol açmıştır.

Turhan'ı Ziya Gökalp'ten ayıran ise bireyin yetişmesi konusuna önem vermesidir. Bireyin yetişmesi meselesi, Mümtaz Turhan'ı eğitim konusu üzerine de eğilmeye sevk etmiştir. Turhan, *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri* (1964) adlı eserinde eğitimle ilgili görüşlerine yer vermektedir. Bu eserinde Turhan, Batı dışı dünyanın deneyimsel bilgiler ışığında hayatını idame ettirdiğini; buna mukabil Batı dünyasının bilimsel bilgiye önem verdiğini savunmaktadır. Batı dışı dünyanın bu özelliğinin temelinde bilim zihniyetine sahip olunmaması yatmaktadır. Bu sebeple bilim zihniyetine sahip aydınların yetiştirilmesi öncelikli öneme sahiptir. Bu yönüyle Mümtaz Turhan, geri kalmışlığın faturasını aydın sınıfın tekrarlayıcılığına kesmektedir. Ona göre Batı'nın bilimine değil; bilim zihniyetine ihtiyacımız vardır. Öncelikli dönüşüm zihniyet üzerine olmalıdır. Ancak bu yolla modernleşirken bizi biz yapan değerlerden kopmamak mümkün olabilecektir.

“Mümtaz Turhan, temel eserlerini verdiği 1946 sonrasında, Tek Parti döneminin otoriter/mecburi sosyal değişme tecrübesine ve onun ”tepeden devrimci” karakterine eleştirel bir gözle bakabilecek imkân ve zemine sahiptir. Bu dönemde türlü renkleriyle muhafazakârlığın kamuoyunun karşısına çıkabildiği bir serbestlik söz konusudur. 1946 sonrası çok partili hayatın liberalleşmenin ve demokrasinin etkisiyle Kemalist devrim yeniden yorumlanmaktadır. Kemalist devrimi tamamıyla reddedenler bir yana bırakılırsa tamamıyla benimseyenler dışında ”tutan devrimler”-”tutmayan devrimler ”şeklinde kabaca tasnif edilebilecek, Kemalizm'in ve genel olarak Türk modernleşmesinin temellük edildiği muhafazakâr anlayış yaygınlaşmaktadır. Bu anlayışın siyasî düzeydeki temsilcisi olan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelişiyle ”fikriyat”tan çok tavır ve uygulama düzeyine vurgu yapılırken, “fikriyat” düzeyindeki en güçlü ve temsil düzeyi en yüksek isimlerinden biri Mümtaz Turhan'dır.” (Yılmaz, 2005: 192)

Bu yönüyle Mümtaz Turhan, cumhuriyet aydınının genel bir özelliği olan Kemalist ideolojiye bağlılık ve “Batı’yı taklit etme” anlayışından uzak bir aydın kimliğine sahiptir. Ancak buradan Mümtaz Turhan’ın resmi ideolojiyi tümüyle reddettiği sonucu da çıkarılmamalıdır. Diyebiliriz ki Mümtaz Turhan, bir yandan inkılapçılığı savunmaya devam etmiş; öte yandan da inkılapların radikalizmini eleştirmiştir.

Yukarıda bahsedilen tutan – tutmayan ayrımından hareketle Turhan’ın inkılaplara ve halkla olan ilişkisine bakışını anlayabiliriz. Bir örnekle halkçılık ilkesi, Turhan’a göre toplumu bir araya getiren ve birleştiren bir ilke olarak “tutan” bir yeniliktir; ancak laiklik (burada kastedilen dışlayıcı laiklik anlayışdır), toplumumuzun dinini yaşamasına mani olan ve toplumumuza uymayan bir ilke olarak “tutmayan” bir yeniliktir. İlke ve inkılaplara bakışta halk, “[...] bunların şuuruna erebildiklerini benimsemiş, diğerlerine karşı kayıtsız kalmıştır.” (Turhan, 1980: 455)

Mümtaz Turhan (1961: 47), Batılılaşmamızın sebeplerini “Garp medeniyetini layıkıyla anlayamamak, bu medeniyetin ana unsurlarının neler olduğunu kavrayamamak, bu esas kıymetler arasındaki münasebetleri tespit edememek ve işe nereden başlanacağını bilememek” olarak sıralamaktadır. Turhan’a göre -resmi ideolojinin savunduğu gibi- ne Osmanlı din ve gelenek yüzünden yıkılmıştır ne de bugün sırf din ve gelenekle güç ve refah sağlanabilir. Buna mukabil Batı medeniyetini layıkıyla anlayabilmek için bugün ihtiyacımız olan ne Batı’nın bilimidir ne de yaşam tarzıdır. İhtiyacımız olan şey Batı’yı Batı yapan bilim zihniyetine sahip olmaktır. “Batı bilimlerinin doğru olarak alınıp doğru olarak uygulanması neticesinde halledilemeyecek mesele kalmayacaktır.” (Bolay, 2002: 1335, 1336)

Bu yönüyle Mümtaz Turhan, genel olarak Türk aydınından farklı düşünmekte ve ortaya koyduğu “bilim zihniyeti” kavramıyla Batılılaşma anlayışına farklı bir yaklaşım getirmektedir.

3. Bir Toplumsal Değişim Anahtarı: Mümtaz Turhan’da Bilim Zihniyeti Kavramı

Bilim kavramı, sözlükte “evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim” olarak tanımlanmaktadır. Zihniyet ise “anlayış; bir toplum veya topluluktaki bireylerde görüş ve inanış etmenlerinin etkisiyle beliren düşünme yolu, düşünüş biçimi” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan hareketle “bilim zihniyeti” kavramını “deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya yönelik bir düşünüş biçimi” şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir. “Bilim”, yeni şeyler denemeye dayanması itibariyle

modernizmi; “zihniyet” ise görüş ve inanın etkisiyle ortaya çıkması ve yerleşmesi itibariyle muhafazakârlığı temsil eden kelimelerdir. Bu açıdan bakıldığında, Mümtaz Turhan'ın “bilim zihniyeti”, onun hem modernleşmeye bakışının hem de muhafazakâr düşüncesinin bir tezahürüdür.

Turhan (1997: 240)'a göre “hakikatte ilim, Garp medeniyetine gelinceye kadar başka hiçbir medeniyet ve kültürde ne bugünkü rolünü oynamış ne de onun esas unsuru veya ilk şartı olmuştur. Zaten bugün anladığımız manada bir ilim, eskiden mevcut olmadığı gibi hiçbir medeniyette de bu derecede inkişaf edememiştir.” Turhan'ın bu sözlerinden, onun Batı bilimine bakışını anlayabiliriz. Batı'da bilim, son derece gelişmiş olması ve oynadığı rol itibariyle kıymeti kendinden menkul bir hâl almıştır.

Toplumsal değişim meselesine geldiğimizde ise Mümtaz Turhan, belli bir kültür veya medeniyetin içerisinde yaşayan toplumların yabancı bir kültürün içeriğini ve ona ait unsurlarını objektif bir şekilde anlamalarının mümkün olup olmadığına kesin bir cevap vermemektedir. Ancak yine de şurası kesindir ki genellikle iktibas edilen yabancı unsurlar, ait oldukları kültürden ayrı düşünülerek alındıkları için çok defa kaynağındaki anlam ve fonksiyonları ve diğer unsurlarla ilişkileri layıkıyla anlaşılammaktadır. Dolayısıyla bir kültürün unsurlarının iktibas edilmesinde önemli olan onun doğru anlaşılmasıdır. Bununla beraber bir kültür değişmesinin faydalı ve sürekli olabilmesi için iktibas edilen unsurların iyi anlaşılması tek başına yeterli değildir. İktibas zorunlu kılan ihtiyaçların doğması ve iktibas halinde de toplumda bir karşılık bulması ve bir eksikliği hakkıyla gidermiş olması gerekmektedir. Ancak böylesi bir durum, çoğunlukla vuku bulmamakta ve iktibaslar, birer taklitten ibaret kalmaktadır. (Turhan, 1997: 228-233) “Şu halde bugün Batılılarla diğer kültür mensupları [...] arasında müşahede edilen görüş, düşünüş vesaire davranış farklılıkları, tamamıyla ilmî terbiye ve zihniyetten, onun teknik vasıtasıyla topluma ve hayata tatbik edilmesinden ileri gelmektedir.” (Turhan, 1997: 239 Anlaşılacağı üzere “bilime dışarıdan bakılınca onun bir zihin faaliyeti olarak asıl nitelikleri görünmez. Görünen, onun sonuçları olan bilgiler ve teknolojideki uygulamalarıdır. Bu yüzden topluma bilimi getirme girişimleri, Batı'daki hazır bilgileri öğrenmek ve öğretmekle sınırlı kalmıştır.” Türkiye'nin de iki yüzyıldır değişme sancıları içinde kıvrandığı halde bir türlü tam anlamıyla kalkınamamasının ve Batı gibi olamamasının sebebi, bilim zihniyetinden yoksun olmaktır. (Özakpınar, 2002: 15)

Hülasa edersek “bilim zihniyeti” “bir tarafımızın bozuk, bir şeyimizin eksik olduğu” (Turhan, 1961: 8) toplumumuza sunulan bir reçetenin adıdır. Batı'yı bugünkü Batı yapan bilim ve

teknolojinin gelişimine ve yaygınlaşmasına imkân tanıyan, herhangi bir terakki ifade etmeyen günlük-pratik bilgi yerine terakkinin ve modernleşmenin ifadesi olan bilimsel-deneysel bilgiyi edinme yollarını anlayış ve kavrayışa hâkim kılmayı ifade eden bir kavramdır.

SONUÇ

Mümtaz Turhan, Batılılaşma ve çağdaşlaşma problemini etraflıca ele alan bilim ve fikir insanlarımızdan biridir. O, bu çerçevede Garplılaşmayı en büyük dava olarak ortaya koymuş, inkılâpları yeniden değerlendirmiş, Batılılaşmamızın sebeplerini tahlil etmiş, ilim ve tekniğin mahiyetini incelemiştir. Mümtaz Turhan'ın bu gayreti, temelde onun sahip olduğu “dert”lerinin bir sonucudur. İçinde bulunduğu çevre ve yaşadığı dönem itibariyle Batılılaşma gayretlerine rağmen toplumun sorunlarına çözümler bulunamaması, onu bu konular hakkında düşünmeye sevk etmiş ve otantik fikirleriyle toplumumuzun aslı sorunlarına çözümler getirme arayışında olmuştur. Bilim zihniyeti kavramı da Turhan'ın bu çözüm arayışlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir olayı, düşünceyi ya da şahsı ele alırken içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal şartlara göre değerlendirmek, yerinde bir tespit yapabilmek için hayati öneme sahiptir. Bu açıdan baktığımızda Mümtaz Turhan'ı değerlendirirken onun içinde bulunduğu söz konusu şartları göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu bakımdan Mümtaz Turhan, içinde bulunduğu zamanın ve şartların ötesinde düşünmeyi başaran; yeni şeyler söyleme gayretinde olan bir aydın ve bilim insanı olarak değerlendirilebilir. Ortaya attığı “bilim zihniyeti” de onun bu özelliklerinin bir araya geldiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle 1980’li yıllarla birlikte, günümüzde genel olarak Batılılaşma gibi bir derdimizin kalmaması, Mümtaz Turhan'ın eserleri ve fikirlerinin bugün için değerlendirilmesinde anakronizme düşme tehlikesini de içinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bolay, Süleyman Hayri** (2003), “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı”, *Türkler*, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 739-785.
- Gökalp, Ziya** (1995), *Hars ve Medeniyet*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Gusfield, Joseph R.** (2005), “Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite”, Çev.: Bilal Canatan, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 3, s. 55-72.
- Özarpınar, Yılmaz** (2002), *Mümtaz Turhan*, Alternatif Yayınları, Ankara.
- Özarpınar, Yılmaz** (1995), *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Turhan, Mümtaz** (1961), *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Babıali Yayınevi, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1997), *Kültür Değişimleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1964), *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, Bedir Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1980), *Mümtaz Turhan'ın Bütün Eserleri 1*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, Murat** (2005), “Mümtaz Turhan”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 / Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 192-203.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

“YARGI KURUMUNA GÜVEN” YAZINI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹
A LITERATUR REVIEW ABOUT “JUDICIAL TRUST”

Serdar GÜLENER

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, SBKY, sgulener@sakarya.edu.tr

İlknur Rabia TÜRKÖLMEZ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, SBF, SBKY, israkaya@sakarya.edu.tr

BİLGİ

*Geliş 19 Nisan 2018
Kabul 23 Nisan 2018*

Anahtar Kelimeler:

Yargı
Güven
Yargı kurumuna güven
Yargıya güven yazını

ÖZET

Gelişen teknoloji ve değişen dünya şartları devletin görevlerinin yanında vatandaşların devletten beklentilerini de artırmaktadır. Devlet hizmetlerinin beklentileri karşılayamaması durumu devlete duyulan güveni azaltan faktörlerin başında gelmektedir.

Bir bütün olarak devlet aygıtına duyulan güven azaldıkça ayrı ayrı yasama, yürütme ve yargı kurumlarına güven düzeyi de değişmekte veya azalmaktadır. Bu çerçevede güven konusuna ilişkin akademik ilginin ağırlıklı olarak yasama ve yürütme organlarını ilgilendiren bir boyuta sahip olduğu söylenebilir. Yargı kurumuna yönelik güveni inceleyen akademik çalışmaların ise görece olarak daha sonraki dönemlerde başladığı dolayısıyla henüz ciddi bir düzeyde ele alınmadığı görülmektedir. Türkiye’de ise yargıya duyulan güveni konu edinen akademik çalışmaların sayısı çok daha azdır. Yapılan çalışmaların çoğu kamuoyu yoklaması düzeyindedir.

Bu çalışmada karşılaştırmalı örneklerden yola çıkılarak yargı hizmetlerine duyulan güven konusunda Türkiye’deki yazının bir analizi yapılmaktadır. Böylece yargı kurumuna güven konusunda akademik farkındalığa ve ilgiye katkı sağlanması hedeflenmektedir.

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

INFO

Received 19 April 2018
Accepted 23 April 2018

Keywords:

Judiciary
Trust
Trust in judiciary
Trust in justice services
Judicial trust literature

ABSTRACT

Developing technologies and changing world conditions increase both duties of state and expectations of citizens from state. The inability of state services to compensate expectations is first of the factors that reduce the trust in the state.

As trust in the whole state apparatus decreases, trust in executive and judicial institutions is also diminishing or changing seperately. It can be said that the academic interest in trust in this framework has a dimension which is mainly concerned with legislative and executive bodies. It is seen that the academic studies examining the trust towards the judicial institution are started in the later periods, and therefore can not be dealt with at a serious level yet. In Turkey, the number of academic studies that deals with trust in the judiciary is much less. Most of the studies done is at the level of public opinion polling.

© 2018 PESA All rights reserved

¹ Bu çalışma, 3001 Başlangıç AR-GE Projelerini Destekleme Programı çerçevesinde TÜBİTAK-ARDEB tarafından desteklenen 116K531 no’lu araştırma projesine dayanmaktadır.

GİRİŞ

Kişiler arasındaki ilişkilerin durumunu belirleyen güven kavramı toplumsal ilişkileri etkilediği gibi bireylerin devlet ile olan ilişkileri üzerinde de belirleyicidir. Gelişen teknoloji ve değişen dünyada devletlerin işlev ve görevleri artarken vatandaşların da devletten beklentileri farklılaşmaktadır.

Devletin tüm beklentileri karşılayamaması da bir bütün olarak devlete ve onun kurumlarına olan güvenin azalmasına neden olabilmektedir. Tersine bir durum ise vatandaşların içinde yer aldıkları siyasal sisteme ve onun faaliyetlerini yerine getiren aygıtlarına olan güveni artırıcı bir etkide bulunmaktadır. Kuşkusuz bu durum yalnızca bir sistemin ihtiyaçlara ne ölçüde karşılık verdiği ile belirlenemeyecek kadar karmaşık süreçleri ifade etmektedir. En nihayetinde siyasal sistemin tüm bileşenlerinin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak temel olarak üç ana devlet fonksiyonunu yerine getiren organlara verilen toplumsal destek bunların işlevleri hakkında varolan algı ile şekillenmektedir. Söz konusu algının temel belirleyicisi ise “güven” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yasama ve yürütme organları ile vatandaşlar arasındaki ilişki günlük düzeyde oldukça fazla boyuta sahip olduğundan bunlara duyulan güven düzeyi ile ilgili daha somut veriler ulaşmak mümkün olabilmektedir. En azından akademik anlamda daha fazla çalışmaya rastlanılmaktadır. Aynı durumu yargı ile olan ilişkiler açısından söylemek oldukça zordur. Ancak son yıllarda Devlete duyulan güven düzeyinin tespit edilmesine dair çalışmalarda artışa paralel olarak yargı kurumuna olan güven ve bunu etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik akademik bir ilginin varlığından da bahsetmek gerekir. Ancak bu çalışmaların henüz yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Konuya dair Türkiye’de de önemli bir eksikliğin varlığı dikkat çekicidir. Çoğu zaman yargı hizmetlerine duyulan güven konusu çeşitli kamuoyu araştırmalarında sorulan bir soru olmanın ötesine geçememektedir. Dolayısıyla bu konuda Türkiye’deki akademik ilginin kamuoyu yoklaması düzeyinden daha ileride olmadığı ifade edilebilir.

Bu çalışmada yukarıdaki eksikliklerden hareketle yargıya güven konusunda yazının nasıl bir görünüm arzettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece konuya dair ileride Türkiye’de yapılacak çalışmalara ışık tutmanın yanında yargı kurumuna güven konusunda bir farkındalığın oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1. Yargı Kurumu ve Güven İlişkisi

Kuvvetler ayrılığı ilkesi yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları (kuvvetleri) birbirinden ayrılmasını ifade etmektedir. Bu fonksiyonlar anayasal olarak belirlenmiş organlar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Bu kuvvetlerin ne ölçüde toplumsal beklentileri karşıladığı, etkin ve adil işlediği, aynı zamanda bu fonksiyonları yerine getiren kurumlara karşı toplumun duyduğu güven seviyesini de belirlemektedir. Bunlar içinde yargı kurumunu diğer iki kuvvetten ayırmak gerekmektedir. Zira yargı, yasama ve yürütmenin aksine politik bir karakter taşımamaktadır. Yargının temel işlevi, hem kişiler arasında hem de kişilerle devlet arasında ortaya çıkan hukuksal uyuşmazlıkları çözmektir. Bu

uyuşmazlıkların çözümü mahkeme adı verilen mekanlarda sağlanan ve bir kamusal hizmet türü olan adalet hizmetleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yasama veya yürütme organlarının toplumun kendilerinden beklentisini karşılayıp karşılamadıkları belirli aralıklarla yapılan seçimlerle denetlenebilmektedir. Doğrudan halka hesap verebilmektedirler. Oysa yargı, sahip olduğu bağımsız ve tarafsız niteliği gereği böylesi bir denetimden yoksundur (Dougherty vd. 2006:176). Bu, bir taraftan yargının en önemli avantajı olduğu gibi diğer taraftan ise yargıya duyulan toplumsal güvenin ölçülmesini zorlaştıran bir niteliktir. Dolayısıyla yargının yerine getirdiği hizmetlerde ortaya çıkacak bir güven eksikliği doğrudan onun meşruluğunun sorgulanmasına yol açacağından yargıya duyulan güven düzeyinin belirli yöntemlerle ölçülmesi daha da önemli bir hâl almaktadır.

Yargı, bir hukuk düzeni içinde ortaya çıkan uyuşmazlıkları kesin olarak çözüme görevini üstlenmiş devlet kuvvetini ifade etmektedir. Ayrıca yasama ve yürütme kuvvetlerinin kendi fonksiyon alanlarının dışına çıkarak temel hak ve özgürlüklerin zarar görmemesi adına bir fren-denge görevi de üstlenmektedir. Yargı kurumunun ana mekanı olan Mahkemeler yerel düzeyde (ilk derece) bir örgütlenmeye sahip olduğu gibi, temyiz mahkemesi adı verilen yüksek mahkeme (ler) düzeyinde de bir örgütlenmeye sahiptir. Mahkemeler aracılığıyla yargının yerine getirdiği hizmet somutlaşmakta ve doğrudan toplum ile temas kurulmaktadır. Yargı, gerektiğinde kişileri özgürlüklerinden mahrum bırakmaya varan yetki ve görevlerle donatılmış bir devlet kuvveti olarak yasama ve yürütmeden ayrılmaktadır (Urban 2014:4). Ancak yasama ve yürütmeden farklı olarak söz konusu doğrudan temas daha az sıklıkla sağlanmaktadır. Zira bir vatandaşın çok uzun bir süre (belki de hiç) bir mahkeme ile teması gerçekleşmeyebileceği gibi yasama ve yürütmede olduğu gibi (bazı istisna örnekler hariç) seçimler aracılığıyla bunlar üzerinde etkide bulunma imkânı da mevcut değildir. Bu da bir devlet kurumu olarak mahkemelere duyulan güven düzeyinin ölçülmesini daha zor ama aynı zamanda daha önemli hale getirmektedir. Ayrıca, yargıyla doğrudan temasın daha az olmasına rağmen, yargıya karşı çok fazla fikir ve önyargının olması da incelemelerin önemini arttırmaktadır.

Yargıya güvenin başka bir boyutu, politik sistemin tümüne olan güveni tesis etmenin de aracını oluşturmasıdır. Çünkü toplumsal desteği güçlü bir demokratik sistemin ön şartlarından biri bağımsız ve tarafsız yargıdır (OECD 2015:22). Aksi bir durumda yani insanların yargıya güvenmediği bir ortamda uyuşmazlıkların çözüm yeri mahkemeler olmayacaktır. İnsanlar başta şiddet olmak üzere çeşitli yollarla uyuşmazlıklarını çözmek isteyeceklerdir ki, bu durum hem demokratik sistemin hem de toplumsal düzenin ciddi anlamda zarar görmesi anlamına gelmektedir. Yargıya güven bu nedenle görünenden daha önemlidir.

“Yargı kurumuna güven”, yazında hem ulusal hem de uluslararası çalışmalara konu olan bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların bazıları akademik bir çerçeveye sahipken bir kısmı kamuoyu araştırması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir diğer boyut, bunların önemli bir çoğunluğunun doğrudan yargı kurumunu ele almayıştırlardır. Çalışmalar genelde politik güven

kapsamında yapılmakta, bunların bir alt başlığını da toplumun yargı kurumuna duyduğu güven düzeyinin ölçülmesi meydana getirmektedir. Sosyal güven konusunda yapılan çalışmalarda da kurumlara duyulan güvenin ölçülmesine dair çeşitli başlıklara rastlanılmaktadır.

Yazında yargı kurumuna güven konusunu inceleyen çalışmaların ağırlıklı biçimde kamuoyu desteği kavramına odaklanarak “meşruiyet” tartışmaları yapan eserler olduğu söylenebilir. Bunların başlangıçta ABD Yüksek Mahkemesini (Supreme Court) merkeze alarak ortaya çıktığı görülmektedir. Daha sonraki çalışmalarda ise tümünden yargı kurumuna duyulan güven konusunun incelendiği söylenebilir. Konuya ilişkin başlıca çalışmalardan biri **Calderia**'ya aittir. Calderia 1966 ile 1984 yılları arasında ABD Yüksek Mahkemesine dönük kamuoyu desteğini incelemiş ve desteğin azalması veya artmasını etkileyen dinamikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre yargısal aktivizm, enflasyon ve suç oranlarındaki artış dönemlerinde Mahkemeye yönelik güven azalırken, çeşitli skandallar veya Başkanın popülaritesi Mahkemeye duyulan güveni arttırmaktadır (Caldeira 1986:1209-1226).

Calderia ve Gibson, 1992 yılında yaptıkları iki ayrı çalışmada Yüksek Mahkemenin politik bir aktör olarak kamuoyunun desteğine ihtiyaç duyduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmalarında ABD’de yaşayan Afro-Amerikalılarla Beyazların Yüksek Mahkemeye ilişkin destek düzeylerini belirleyen faktörleri ampirik veriler üzerinden tespit etmeye çalışmışlar ve Yüksek Mahkemenin diğer politik aktörler gibi anayasal olarak üstlendiği görevi yerine getirebilmesi için asgari bir kamuoyu desteğine ihtiyaç duyduğunu ve bu desteğin sağlanmasında Mahkemenin verdiği kararlar ile inşa ettiği meşruiyet düzeyinin belirleyiciliğini ortaya koymuşlardır (Caldeira ve Gibson 1992:635-664; Caldeira ve Gibson 1992:1120–1145). Benzer bir iddiayı dile getiren **Vanberg**, Almanya’da anayasa uygunluk denetimini incelediği eserinde, Anayasa Mahkemelerinin kamuoyu desteğini arttırdıkları ölçüde politik bir aktör gibi davrandıklarını, bu desteği kaybettikleri zamanlarda ise kendilerini politik sistemin diğer kurumları karşısında geri plana çektiklerini ifade etmektedir. (Vanberg 2005)

Stoutenborough ve Markel, ABD Yüksek Mahkemesine duyulan güven düzeyini Mahkemenin son 35 yılda verdiği “kültür savaşı” kararları olarak adlandırdığı kararlar üzerinden ele almışlardır. Bu kararlara ilişkin elde ettikleri ampirik verilerin Mahkemeye duyulan güven düzeyi üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmışlar ve önceki çalışmalardan farklı olarak araştırmaya katılanların yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, politik ideoloji gibi demografik unsurların Mahkemeye duyulan güven düzeyini etkileme kapasitesi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Stoutenborough ve Haider-Markel, 2008:28–47).

Yazında yüksek mahkemelerin kamuoyu desteği ile sağladıkları güven düzeyine yönelik çalışmaların yanı sıra bütün yargı sistemine duyulan güveni konu edinen çalışmalara da rastlanılmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunun ulusal düzeyde yapılan bazı araştırmalara dayandığı ve kullanıcı deneyimi üzerinden ölçümler yapmayı hedeflediği görülmektedir. Bu çalışmalara öncülük eden **Rottman**, 1998’de yazdığı bir makalede Mahkemelerde yaşanan deneyimlerin yargıya duyulan güveni

olumlu mu yoksa olumsuz mu yönde etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ulusal Eyalet Mahkemeleri Merkezi tarafından belirli aralıklarla yapılan anketlerden elde edilen verileri kullanan Rottman, mahkemelerin kamuoyu desteğinin sağlamak adına bilinirliklerini ve tanınırlıklarını arttırmaları gerektiğini bunun için özellikle kurumsal rolleri ve prosedürleri hakkında kamuoyunun daha fazla bilgilendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun dışında mahkemelere duyulan güveni arttıran unsurları da ele alan Rottman, daha erişilebilir, hesap verebilir ve bağımsızlık konusunda daha hassas bir yargılama prosedürünün mahkemelere duyulan güveni arttıracaklarını da ifade etmiştir (Rottman 1998:14-22).

Rottman ve Tomkins, Ulusal Eyalet Mahkemeleri Merkezi tarafından 1999 yılında yapılan "Mahkemelere Güven" araştırmasının sonuçlarını değerlendirdikleri çalışmalarında yargıya güven düzeyinin ölçülmesi konusunda yapılan anketlerin yargıçlar için eğitici bir rol üstlenebileceğini; kamuoyunun yargı kurumuna bakışını ve yargıya yönelik ortaya çıkabilecek bir güven eksikliğinin kaynaklarının tespit edilmesinin kolaylaştıracağını ileri sürmüşlerdir (Rottman ve Tomkins 1999:24-31).

1999 yılında ABD’de Ulusal Eyalet Mahkemeleri Merkezi tarafından yapılan "Mahkemelere Güven" araştırmasının verilerini kullanan bir başka çalışma **Wenzel, Bowler ve Lanoue**, tarafından yapılmıştır. Mahkemelere duyulan güveni meydana getiren unsurların incelendiği bu çalışmada kamuoyunun güveninin yargı kurumlarının başarısına bağlı olduğu ortaya koyulmuştur. Güven düzeyinin farklı etnik kökenden gelme, duruşmalarda jüri olarak görevlendirilme, davacı veya davalı olma, yargıçların seçim sisteminin şekli gibi unsurlardan etkilendiği de ileri sürülmüştür (Wenzel vd. 2003:191-211).

Tyler, 2001 yılında yayınladığı dört ayrı anketin (Chicago, Oakland ve Ulusal Eyalet Mahkemeleri Merkezi’nin ulusal çapta yaptığı iki ayrı anket) verilerinin kullandığı makalesinde toplumda çoğunluğu ve azınlığı oluşturan grupların hukuk otoritelerinden (polis ve mahkemeler) beklentilerini araştırmıştır. Bu araştırmada toplumsal grupların otoritelerle yaşadıkları deneyimlerin yargı sistemine bakışlarındaki başlıca belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre bireyler, hukuk otoriteleri tarafından üretilen çıktıdan ziyade, kendilerini nasıl davranıldığını önemsemektedir. Başka bir ifadeyle önceden konulan ve herkese eşit olarak uygulanan kuralların ürettiği bir adalet anlayışı öncelenmektedir. Tyler’ı bu çerçevede, "yargıçların dürüstlüğü", "mahkemelerin adil karar vermesi" ve "mahkemelerin vatandaşların haklarını koruması" ifadelerine verilen cevaplar üzerinden çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur (Tyler 2001:215–235).

Grimmelikhuijsen ve Klijn’in çalışması, yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak Hollanda yargı sistemi üzerine yapılan bir ampirik araştırmanın sonuçlarını tartışmaktadır. Bu çalışmanın bir kısmı atıfla yargıya kurumuna yönelik güveni ölçmeye yönelik Tyler tarafından kullanılan ifadelerle elde edilen verileri kullanmaktadır. Ancak çalışmanın temel konusunu yargıya duyulan güvende şeffaflığın rolün meydana getirmektedir. Grimmelikhuijsen ve Klijn’a göre şeffaflık yargıya olan güveni olumlu yönde

etkilemektedir. Yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı gibi sembolik unsurların vatandaşların yargıya duydukları güven üzerinde belirleyiciliğinin oldukça güçlü olduğunu ancak şeffaflık kavramının bu unsurların zihinlerdeki etkisini arttırıcı bir rol üstlendiğini dile getirmişlerdir. Bu etkinin derecesini yargıya yönelik sahip olunan bilgi düzeyi ile karşılaştırmışlar ve yargıya ilişkin temel bilgilere sahip olan vatandaşların şeffaflık aracılığıyla elde edilen bilgiden daha fazla (olumlu yönde) etkilendiklerini buna karşılık yüksek bilgi düzeyine sahip olanların ise daha az etkilendiklerini ortaya koymuşlardır (Grimmelikhuijsen ve Klijn 2015:1-17).

Yukarıda bahsedilen arkaplandan hareketle konuya ilişkin yazın incelendiğinde “yargıya güven” ile ilişkilendirilebilecek faktörler özetle şu şekilde sayılabilir:

- a) Politik güven-yargıya duyulan güven arasındaki ilişki
- b) Yargıya yönelik toplumsal farkındalık (Bilinirlik-Tanımlılık)
- c) Adalet hizmetlerine erişim,
- d) Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı,
- e) Yargının hesap verebilirliği.

2. Türkiye’de Yargı Kurumu ve Yargıya Güven

Türkiye’de yargı ilk kez 1924’de anayasaya girmiş ve sonrasında da sürekli değişime uğramış bir kurumdur. 1924’e kadar anayasalarda olmasa da yargı kurumu uzun bir geçmişe dayanmaktadır ve yargıya ilişkin algıların oluşmasında bu geçmişin de payı olduğu düşünülebilir. Temelde ilk derece mahkemeleri ve yüksek mahkemelerden oluşan Türk yargı sisteminde önce 1868’de Danıştay ve Yargıtay, 1961’de Anayasa Mahkemesi ve sonraki dönemlerde de 1982’de Bölge İdare Mahkemeleri ve 2016’da Bölge Adliye Mahkemeleri eklenmiş ve bu mahkemelerle yargı sistemi üç dereceli hale gelmiştir (Gözler, 2013:337-340; mevzuat.gov.tr). Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de devletin genişlemesi, davaların artması ve şekillenmesi gibi nedenlerle yargı yeniden yapılsa da, ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmış ve bu da güveni azaltan bir duruma neden olmuştur. Yapılan çalışmalarda da görülmüştür ki, Türkiye’de yargıya dönük olarak bir güven açığının olduğu aşikârdır. Bu açığın kapatılmasına yönelik olarak son yıllarda çeşitli normatif düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalarla çeşitli adımlar atıldığı da gözlerden kaçmamaktadır. Atılan adımların istenilen sonuçları verememesinde toplumun yargıyı yeterince tanıyıp tanımadığının ve ondan beklentilerinin neler olduğunun tespitinin yanı sıra performansının ve diğer devlet kurumları karşısındaki konumunun ölçülebilmesinin de etkisi vardır. Aslında sayılan bu eksikliklerin bir bütün olarak işaret ettiği husus yargının güvenilirliğidir. Dolayısıyla Türkiye’de yargının muhatapları tarafından tanınması ve yerine getirdiği hizmetlerin buna göre ölçülebilmesi bir taraftan da toplumun yargıya olan güven düzeyini etkileyen faktörlerin de tespitini

kolaylaştıracaktır. Yargıya güvenin incelenmesi ve artması için Türkiye’de belli kavramların değerlendirilmesi ve sonuçlara göre değiştirilmesi ya da geliştirilmesi faydalı olacaktır. Söz konusu kavramlar; politik sisteme güven düzeyi, yargıya yönelik farkındalık, adalet hizmetlerine erişim, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ve son olarak da yargının şeffaflığı ve hesapverebilirliği olarak sıralanabilir.

Türkiye’de yargıya duyulan güveni ayrıntılı olarak ölçmeyi hedefleyen çalışmalar bir tarafa yargıya dair yapılan ampirik çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bunlardan biri **Ökçesiz** tarafından İstanbul Barosu’na kayıtlı avukatlar arasında yapılan adli yargıda yolsuzluk araştırmasıdır. Anket yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Ökçesiz, avukatların oldukça ciddi bir kısmının (%94,9) (adli) yargıda yolsuzluk olduğunu düşündüğünü ortaya koymuştur (Ökçesiz 1999). Türkiye’de yargıya dair yapılan bir diğer ampirik çalışma **Sancar ve Atılğan** tarafından yapılmıştır. Nitel bir araştırma tekniği kullanılarak yapılan bu çalışmayı özgün kılan bir tarafı hakim ve savcılarla yüzyüze yapılan görüşmelere dayanmasıdır. 2000’li yıllarda hız kazanan Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde yargının kapasitesine ışık tutmayı hedefleyen bu çalışmada hakim ve savcıların karar verirken hangi faktörlerin etkisiyle hareket ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan bulgular hakim ve savcılarının bizzat kendilerinin yargının bağımsız olmadığı yönünde bir kanaate sahip olduğunu göstermiştir (Sancar ve Atılğan 2009).

Yargının hesap verebilirliği ve şeffaflığına ilişkin Türkiye’de de önemli tartışmalar gerçekleşmektedir. Hatta Adalet Bakanlığı’nın 2015 Yargı Reformu Stratejisinin de önemli başlıklarından biri bu konuya ayrılmıştır (Bkz. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yargı Reformu Stratejisi 2015, s. 22-25).

Türkiye’de politik güven konusunda yayınlanmış temel eserlerden biri **Akgün**’e aittir. Akgün, bu çalışmada Türkiye’de Siyasal güvensizliğin kaynaklarını incelemektedir. DDA’nın 1997’de yaptığı araştırmanın verilerini kullanarak yaptığı analizler sonucunda vatandaşların demokrasiye bağlı olduklarını ancak, siyasal sistemin kurumlarına karşı ciddi anlamda güvensizlik duyduklarını ortaya koymaktadır. Bunun altında yatan nedenlerin rüşvet, adam kayırma, yolsuzluk gibi adaletsizlikler ve haksızlıklar olduğunu belirtmektedir (Akgün 2001:1-23).

Konusu doğrudan yargıya olan güven olmayan ancak yargının hesap verebilirliğini Türkiye açısından inceleyen başka bir çalışma **Güleener**’e aittir. Güleener, bu çalışmada yargı kurumlarının kamu yönetimini meydana getiren diğer kurumlarda olduğu gibi hesap verebilir bir nitelik taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre yargının hesap verebilirliğini sağlamaya çalışan mevcut mekanizmalar etkin ve verimli biçimde işlememektedir. Yargının hesap verebilirliğini idari, hukuksal ve demokratik olmak üzere üç tür üzerinden inceleyen Güleener, yargıya olan güvenin tesisi için demokratik hesap verebilirliğinin sağlanmasının gerekliliğine işaret etmektedir (Güleener 2011: 223-224).

Yargıya güven konusundaki en kapsamlı çalışmalardan biri **Kalem, Jahic ve Elveriş (2009)**'a aittir. Söz konusu çalışma mahkeme izlemesi, medya izlemesi ve adalet barometresi olarak üç yöntem aracılığıyla elde edilen bulguları kullanmaktadır. Mahkeme izlemesi aracılığıyla bireylerin mahkemelerde yaşadıkları tecrübeleri anlamaya çalışmak adına (nitel bir yöntemle) yapılan görüşmeleri, medya izlemesi, medya organlarında, önemli davalara dair çıkan haberleri, adalet barometresi ise mahkeme süreçleri ile mahkemelerin yerine getirmesi gereken görevleri anlamak için yapılan anketten oluşmaktadır. (Jahic ve Kalem 2009:27-71). Bu çalışma, yargı hizmetlerine duyulan güven kapsamı içinde yer alan mahkeme deneyimi, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile yargı kurumunun bilinirliği/tanınırlığına dair sorulara cevap arasa da bunu oldukça dar bir kapsam içinde yapmaktadır. Dolayısıyla bir yargıya güven çalışmasından öte vatandaşların yargıya olan bakışlarını tespit etmeye dönük veriler sunan bir araştırma olarak ele alınabilir.

Diğer bir çalışma ise görece yeni tarihli bir araştırmaya dayanmaktadır. Örselli (2016) tarafından kaleme alınan bu çalışmanın bulguları, 26 ilde 2000 kişi üzerinde yapılan bir anket çalışmasından elde edilmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünü meydana getiren teorik arkaplanı büyük ölçüde güven kavramının genel çerçevesi üzerine oturtulmuştur. Her ne kadar araştırma yargıya duyulan güven olsa da teorik olarak “yargıya güveni etkileyen faktörlerin” ayrıntılı bir biçimde işlenmediği görülebilir.

Türkiye’de devlet kurumlarına dönük olarak çeşitli kamuoyu yoklaması niteliği taşıyan “güven” araştırmaları yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların önemli bir kısmı halkın devlet kurumlarına duyduğu güveni “memnuniyet” düzeyi ile sınırlandırmakta ve kurumlar arasında bir sıralama yapmaktan öteye gidememektedir. Bu kapsamda yargının kurumsal olarak yerine getirdiği en temel hizmet olan adalet hizmetlerinden memnuniyetin ölçülmesine yönelik yurtiçinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) her yıl “kamu hizmetlerinden memnuniyet araştırması”nı yapmakta ve burada adalet hizmetlerine duyulan memnuniyeti belirlemeye çalışmaktadır. 2010 yılında **KONDA Araştırma ve Danışmanlık** tarafından yapılan “Hukuk ve Adalet Algı ve Beklentiler” adlı kamuoyu araştırması toplumun hukuka ve adalete ilişkin algı ve beklentileri yargının tanınırlığı ve tarafsızlığı, mahkeme deneyimleri ile hukuka duyulan güveni de kapsayacak biçimde ortaya koyulmuştur (KONDA, 2010). Başka bir araştırma ise BİLGESAM Stratejik Araştırmalar merkezi tarafından yayınlanan ve saha çalışması yakın bir dönemde yapılmış olan “Türkiye’de Yargıya Toplumsal Bakış” adlı rapordur. **Bilgiç, Akyürek ve Koydemir** tarafından yürütülen bu araştırma, toplumun yargı kurumuna bakışını yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, mahkeme süreçlerinde yaşanan problemlerin yanı sıra yargıya duyulan güven başlıkları altında ele almıştır (Bilgiç, Akyürek ve Koydemir, 2015). Fakat söz konusu araştırma da kendisinden öncekiler gibi ayrıntılı bir analiz sunmaktan öte, kamuoyunun algısını ortaya koymakla yetinmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yargıya güven yazının büyük ölçüde ABD merkezli bir akademik ilgiyle geliştiği söylenmelidir. Özellikle ABD Yüksek Mahkemesine toplumun duyduğu güveni belirleyen etkenlerin tespitini inceleyen bu çalışmaların önemli bir kısmı ise metodolojik olarak ampirik bir temele dayanmaktadır.

ABD Yüksek Mahkemesi etrafında gerçekleştirilen bu çalışmaların zaman içinde diğer yargı kollarının incelenmesi biçiminde genişlediği görülmektedir. Özellikle federal düzeydeki mahkemelere yönelik gerçekleştirilen çalışmaların sayısının fazlalığı dikkat çekicidir.

ABD'deki çalışmalarda dikkat çeken başka bir husus, yargı kurumu özelinde çeşitli kamuoyu araştırmalarıdır. Güven perspektifi içinde yapılan bu araştırmaların bazılarının her yıl belirli eyaletlerde tekrarlandığı böylece yargıya yönelik toplumsal düzeyin ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir.

ABD dışında yargı hizmetlerine güven konusunda özellikle Latin Amerika ve Avrupa coğrafyasında çeşitli çalışmalara rastlanılmaktadır. Ancak buralarda ABD'deki kadar güçlü bir yazından bahsedilmesi çok mümkün gözükmemektedir. Ağırlıklı olarak belirli aralıklar gerçekleştirilen saha çalışmaları söz konusudur. Ancak son dönemde akademik ilgide bir artış olduğu belirtilmelidir.

Türkiye'deki yazın incelendiğinde ise durumun çok da iç açıcı olmadığı görülmektedir. Ampirik temele dayanan çalışmaların azlığı bir tarafa teorik olarak da konuyu ele alan herhangi bir çalışmadan söz edilememektedir. Ağırlıklı biçimde bazı kamuoyu araştırmaları ile yargıya duyulan güven düzeyinin belirlenmeye çalışıldığı gözlemlenirken, bu düzeyi etkileyen faktörleri ele alan çalışmaların sayısı ise oldukça azdır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN**, B. 2001. “Türkiye’de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56, 4,1-23.
- BİLGİÇ**, M. S., **AKYÜREK**, S., & **KOYDEMİR**, F. S. (2015), Türkiye’de Yargıya Toplumsal Bakış, BİLGESAM Raporları, Rapor no: 69, Ankara.
- CALDEİRA**, G. A. (1986). Neither the purse nor the sword: Dynamics of public confidence in the Supreme Court. *American Political Science Review*, 80(4), 1209-1226.
- CALDEİRA**, G. A., & **GIBSON**, J. L. (1992). The etiology of public support for the Supreme Court. *American journal of political science*, 635-664.
- DOUGHERTY**, G. W., **LİNDQUİST**, S. A., & Bradbury, M. D. (2006). Evaluating performance in state judicial institutions: Trust and confidence in the Georgia judiciary. *State and Local Government REVIEW*, 38(3), 176-190.
- JAHİC**, G. **KALEM**, S. 2009. “Vatandaşın Gözünden Mahkemeler: Katılım, Güven ve Tutumlar”. Adalet Gözet: Yargı Sistemi Üzerine Bir İnceleme. Editör: Kalem, S. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GÖZLER**,K. (2013), *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- GRİMMELİKHUIJSEN**, S.G., **KLİJN**, A. 2015. “The effect of Judicial Transparency on Public Trust: Evidence from a Field Experiment”, *Public Administration*,1-17. doi: 10.1111/padm.12149.
- GÜLENER**, S. 2011. “Yargı Bağımsızlığını Güçlendirici Bir Mekanizma Olarak Yargısal Hesap Verebilirlik ve Türk Yargı Sistemi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15, 223-224.
- KONDA** Araştırma ve Danışmanlık. “Hukuk ve Adalet Algı ve Beklentiler”. http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2011_05_KONDA_Hukuk_ve_Adalet_Algı_ve_Beklentiler.pdf.
Son Erişim Tarihi: 11.03.2014
- OECD**, Government at a Glance 2013, “Trust in Government, Policy Effectiveness and the Governance Agenda”, 22, <http://www.oecd-ilibrary.org/...> Son Erişim Tarihi: 30.06.2015.
- ÖKÇESİZ**, H. (1999). *İstanbul barosu çevresi adli yargıda yolsuzluk araştırması*. İstanbul Barosu Yayınları.
- ÖRSELLİ**, E. (2016). *Türkiye’de yargıya güven*. Çizgi kitabevi.
- ROTTMAN**, D. B. 1998. “On Public Trust and Confidence: Does Experience with the Courts Promote or Diminish It?”, *Court Review*, 35, 4, 14-22.
- ROTTMAN**, D. B., **TOMKİNS**, A. 1999. “Public Trust and Confidence in the Courts: What Public Opinion Surveys Mean to Judges”, *Court Review*, 36, 3, 24-31.
- SANCAR**, M., **ATILGAN**, E. Ü. 2009. Adalet Biraz Es Geçiliyor: Demokratikleşme Sürecinde Hakimler ve Savcılar. İstanbul: TESEV Yayınları.

STOUTENBOROUGH, J. W., HAIDER-MARKEL, D. P. 2008. "Public Confidence in the U.S. Supreme Court: A New Look at the Impact of Court Decisions", *The Social Science Journal* 45, 28–47.

TYLER, T.R. 2001. "Public Trust and Confidence in Legal Authorities: What do Majority and Minority Group Members Want from the Legal and Legal Institutions?", *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 2, 215–235.

URBAN, M. 2014. *Development of Trust in Courts in the Czech Republic and other Visegrad Countries*. Prague: Prague Law Working Paper Series.

VANBERG, G. 2005. *The Politics of Constitutional Review in Germany*. New York: Cambridge University Press.

WENZEL, J. P., Bowler, S., & Lanoue, D. J. (2003). The sources of public confidence in state courts: Experience and institutions. *American Politics Research*, 31(2), 191-211.

YARGI REFORMU STRATEJİSİ (2015), Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

İnternet Kaynakçası

<http://www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx>, Erişim Tarihi: 21.02.2018

- 2575 sayılı Danıştay Kanunu,
- 2797 Yargıtay Kanunu,
- 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu Ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun,
- 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri Ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun,
- 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev Ve Yetkileri Hakkında Kanun,

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

April 2018, Vol:4, Issue:1
e-ISSN: 2149-8539

Nisan 2018, Cilt:4, Sayı 1
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

KAMUSAL ALANDA İLİŞKİLER: TOPLU YAŞAMIN MİKRO İNCELEMELERİ

İlknur Rabia Türkölmez

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, SBF, SBKY, isirakaya@sakarya.edu.tr

KAMUSAL ALANDA İLİŞKİLER: TOPLU YAŞAMIN MİKRO İNCELEMELERİ, Erving Goffman, Çev. M. Fatih Karakaya, Heretik Yayınları, 2016.

Hepimizin her gün tekrarladığı ve çoğu zaman yaptığının farkında bile olmadığı davranışları mevcuttur. İnsanlar; selam vermek, yolda yürümek, yol vermek, tebrik etmek gibi basit insan ilişkilerini sorgulamadan ve bir anlam yüklemeyen yaparken bu davranışların aslında kuralları olduğunu ve bu kurallara göre hareket edilmediğinde de yine aslında farkında olmadığımız yaptırımların olduğunu düşünmeyiz bile. Sosyolog Erving GOFFMANN'ın eseri, toplumsal düzenin nasıl işlediğini ortaya koymakta ve “Kamusal Alanda İlişkiler”i anlamada, daha önce hiç düşünülmemiş gündelik pratikleri tartışmaya açarak, sosyal psikolojide yeni bir akıma öncülük etmiştir.

Eserin yazarı, Sosyoloji profesörü Erving GOFFMAN, 1922-1982 yılları arasında yaşamıştır ve çalışmalarıyla Amerikan sosyoloji alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Simgesel etkileşimcilik ve damga teorileri alanında önemli eserler veren yazarın birçok yayını da Türkçe'ye çevrilmiştir. Goffman'ı farklı kılan onun sadece toplumu ve toplumun nasıl işlediği/işletildiğini incelemenin ötesinde birçok diğer alana ışık tutacak çalışmalar yapmış olmasıdır (Bayad, 2016: 82). Goffman'ın siyaset, hukuk, edebiyat tarih, ekonomi gibi birçok alanda etkisinin olmasının nedeni bu eserindeki bakış açısından da anlaşılmaktadır.

Goffman bu eserinde bir literatür incelemesi yapmaktan öte olayları doğrudan incelemeyi tercih etmiş ve günlük hayatı olduğu gibi ayrıntısıyla ele almıştır. Goffman 451 sayfa olan kitabını altı bölüme ayırmıştır. Esasen her bölümün yazarın daha önce kaleme aldığı ayrı bir makaledir ancak bu kitapta bir bütün olarak tasarlanmıştır. Makaleler kendi içlerinde farklı bakış açılarına sahip olsalar da birbirleriyle bağlantıdır. “Bir Birim Olarak Birey” adlı ilk bölümde birey araçsal birim ve katılımcı birim olmak üzere iki şey olarak alınmış ve bireyin birim olarak durumu trafik ve trafik kuralları üzerinden ele alınmıştır. “Benliğin Bölgeleri” adlı ikinci bölümde kişilerin karşılaşabilecekleri mekanları ve içinde bulunabilecekleri yerleri sıralayarak, buralarda farklılık gösteren davranışları, bölge paylaşımları,

ihlalleri ve bölge koruma çabalarını da açıklamıştır. “Destekleyici Değiş-Tokuş” adlı üçüncü bölümde, kişilerin davranış olarak ve davranışlara karşılık olarak gösterilen olumlu tepkileri açıklar. Olumsuz davranışlar ve bu davranışların sonucunda beklenen telafiler ise “Telafi edici Değiş Tokuş” adlı dördüncü bölümde anlatılmıştır. Beşinci bölüm olan “bağ işaretleri” kısmında temelde bireyin toplumla ve diğer bireylerle etkileşimini sağlayan bağlar ele alınmıştır. Kişiler arası rolleri düzenleyen ilişki türleri ve özelliklerine ek olarak kişiler arası ilişki ve bağların kanıtları olan ‘bağ işaretlerini’ örnekler vererek anlatmıştır. Son olarak “Normal Görünümler” adlı bölümde yazar ilişkiler açısından ‘normalin’ ne olduğunu ve normali devam ettirmek için ilişkilerde hangi süreçlerin yaşandığını açıklamıştır. Kitabın 6 bölümüne ek olarak yazar ‘Konum Deliliği’ adında bir makalesine de yer vermiştir. Bu ek kısımdaki makale diğerleriyle doğrudan bağlantılı olmamakla birlikte ilk bölümlerde açıklanan fikirlerin akıl hastalarının durumlarını, hastaların çevresi, ailesi, tedavi süreci üzerinden incelenmesinde uygulamalı olarak gösterilmiştir. Yazarın notunda makalelerin ne şekilde bağlantılı olduğunu açıklaması kitabın anlaşılmasını ve bağlantı kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Goffman’ın bakış açısı ve toplumsal ilişkileri ele alışı, herkesin hayatın her anında yaptığı hareketlerin basit görünse de aslında belli bir düzen içinde ve bir çok kurala göre işlediğini ortaya koymaktadır. Her hareketin bir ön koşulu vardır ve hem şartlar hem de hareketler öğrenilmiştir. Daha dikkatli bakıldığında ise davranışların görünenden daha çok işlevi ve anlamı olduğu farkedilir.

Goffman’ın üzerinde durduğu önemli konulardan birisi çoğu sosyolojik çalışmada (hukuk psikoloji vs de de karşılaşılabılır.) insan ilişkileri ve davranışları parça parça incelenmesidir. Ancak ona göre tüm olan biten bir *tiyatro sahnesinin farklı köşeleri gibi* bütündür. Bir arada incelenmesi gerekmektedir. Kamusal alanda da iç içe olan hareketler ve davranışlar birçok etkeni barındırmaktadır ve ayrı ayrı düşünülmesi doğru sonuç vermeyecektir.

Goffman bu kuralların varlığını göstermek için bazı örneklere başvurmuştur. Goffman bir taraftan da toplum kuralları ve ilişkilerin, bireyin rollerini, hareketlerini vs. nasıl şekillendirdiğini ve bunu yaparken de hangi araçlara başvurduğunu ortaya koymaktadır. Güncel ve sıradan olayların analizini önemli kılan Goffman’ın açıkladığı, ritüeller, değiş- tokuşlar vs. kavramların, belirli bir düzeni, kuralı, sınırlaması olmaması halinde esasen insanların basit olayları ve hareketleri bile anlayamayacak olmasıdır. Ayrıca bu anlamların ve ritüellerin toplumda yer etmesiyle kötüye kullanımı da ortaya çıkmıştır. Örneğin, kaçak kişiler çevreye aileymiş gibi bağ işaretleri göstererek saklanabilirler. Bu da aslında her toplumda ayrı anlamlara gelebilecek ilişkilerin incelenmesini önemli hale getirmiştir. Goffman’ın üzerinde durduğu bir nokta da ilişkilerin bireyler bir aradayken de ayrı yerlerdeyken de onlara roller yüklemesidir. Kısaca bireyin tüm hayatını bu yüklenmiş rollerin belirlediği söylenebilir. Sadece ilişkinin taraflarıyla olan ilişkiyi topluma yansıtmakla kalmayan ‘ilişki araçları’ aynı zamanda bireylerin toplumdaki yeri ve rolünü de etkilerler. Çünkü her topluma ve ortama göre değişen yargılar mevcuttur. Nasıl ki kişiler arasındaki samimiyet birbirlerine karşı davranışlarını etkiliyorsa, bulunulan ortam da kişilerin davranışlarını ve davranışların nasıl anlaşılacağını etkilemektedir. Goffman bu yargılarını farklı ortamlarda yaşanan örneklerle açıklamıştır.

Genel olarak baktığımızda toplumda ve kişinin çevresinde yaratılan ve “normal görünüm” olarak açıklayabileceğimiz bir ortam mevcuttur. Bu ortam; ritüeller, ilişkiler ve bağ işaretlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş ve kendi düzenini yaratmış bir sistemdir. Bu sistemde normal ritüeller devamlılık gösterirken normal dışı durumlar bir anda farkedilir ve bunlara karşılık ‘telafi edici’ davranışlar beklenir. Kişinin kolayca denetleyebileceği ya da tamamen korunaklı olduğu yer olan muhiti ise bu belirli normal olayların yaşandığı ve değerlendirildiği yerlerdir. Buraya kadar bahsedilenler genel olarak sıradan ve normal düzende devam eden ve standardın dışına genellikle çıkmayan durumlardır. kişinin muhitinde etkileşimde olduğu insanlar da düzenin bir parçası olabilir. Önemli olan ise belli düzenin dışına çıkıldığında neler olacağıdır. Normalin dışına çıkıldığında beklenen telafi edici değiş tokuşlar sizi normale döndürme amacı taşımaktadır. Ya da kişi dışında muhit normalin dışına çıkarsa da kişinin yeni durumu normalleştirilmesi için çeşitli ritüeller gerçekleştirilecektir.

Kısaca anlatmak gerekirse ‘kamusal alanda ilişkiler’ yukarıda bahsi geçen süreçlerin bir döngü şeklinde devam etmesidir. Bu alanda aslında herkesin rolü ve sınırı bellidir. Ancak bazı durumlarda bunun dışına çıkılarak normal olmayan durumun normale dönmesi amaçlanır ve döngü bir şekilde devam ettirilir.

Kişilerin olayları algılamasından anlamasına tepki vermesinden kabullenmesine kadar tüm süreçler bu kitapta bir inceleme alanı olarak ele alınmış ve bazı kısımlarda fazlasıyla ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Ayrıntılı incelemeler her cümleyi anlamlı kıldığından kitabın okumasını yavaşlattığı söylenebilir. Ancak her bölümün ayrı ayrı sonunda ve kitabın son kısmındaki özet bölümünde karmaşık görünen süreç bir bütünlük içinde anlama kavuşmaktadır. Yazarın anlattıkları ve verdiği örnekler, alanda yapılacak olan ampirik çalışmalarda analizler yapılırken davranışların yanlış anlaşılmasını önlemek için faydalı bir destek olacaktır.

Goffman, eğitimden -siyasete, dinden sinemaya kadar bir çok alandaki çalışmalarda atıf almaktadır. ve disiplinlerarası bir çok çalışmaya da öncülük etmektedir. Bu kitabı da insan ilişkilerini içeren çalışmalar yapacak herkesin okuması gereken bir eser olmuştur.

Sadece sosyolojide, psikolojide değil özellikle politik araştırmalarda, hukukta da Goffman’ın bu ve diğer yüz-yüze ilişkileri açıklayan kitapları okumadan ampirik değerlendirilmelerde bulunulmamalıdır.

Kaynakça

BAYAD, Aydın. Erving Goffman'ın Benlik Kavramı ve İnsan Doğası Varsayımı. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 2016, 36.1:81-93.